

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Υπολειμματικοποίηση ή απο-εμπορευματοποίηση: Μία διερεύνηση της
μετασχηματιστικής δυνατότητας των εγχειρημάτων της αλληλέγγυας οικονομίας στην
δίκαιη ενεργειακή μετάβαση

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γιώργος Αναγνωστόπουλος

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος (Επιβλέπων), Επίκουρος Καθηγητής Παντείου
Πανεπιστημίου

Θεοδοσία Ανθοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Χρίστος Παπαθεοδώρου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γεώργιος Αναγνωστόπουλος, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Σε όλα όσα αγωνίζονται για έναν κόσμο ελευθερίας, ισότητας και αλληλεγγύης, πέρα
από και ενάντια σε ό,τι μας τον αποστερεί.*

“Πιθανώς ο κύριος αντικειμενικός σκοπός σήμερα δεν είναι να ανακαλύψουμε αλλά να αρνηθούμε αυτό που είμαστε. Πρέπει να φανταστούμε και να κατασκευάσουμε αυτό που θα μπορούσαμε να είμαστε για να απαλλαχτούμε απ’ αυτό το είδος του «διπλού» πολιτικού «εξαναγκασμού», που είναι η ταυτόχρονη εξατομίκευση και ολοποίηση των δομών της νεωτερικής εξουσίας.”

Φουκώ, 1981, Δύο δοκίμια για την εξουσία και το υποκείμενο, σ. 86

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΓΣ – Γενική Συνέλευση

ΔΣ – Διοικητικό Συμβούλιο

ΕΕ – Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚ – Ενεργειακές Κοινότητες

ΕΚΕ – Ενεργειακά Κοινοτικά Εγχειρήματα

ΕΚΠ – Ενεργειακή Κοινότητα Πολιτών

ΕΛΣΤΑΤ – Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΕΠ – Ευρωπαϊκή Επιτροπή

ΙτΠ – Ιδιότητα του Πολίτη

ΚΑΕ – Κοινότητα Ανανεώσιμης Ενέργειας

ΟΤΑ – Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης

ΥΠΕΝ – Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα εργασία δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την συμβολή πάρα πολλών ανθρώπων που παρείχαν ελεύθερα τον χρόνο τους και την γνώση τους για την υλοποίησή της. Ευχαριστώ πρωτίστως όλους/ες όσες δέχτηκαν να συμμετάσχουν σε συνεντεύξεις καθώς η έρευνα θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συμμετοχή τους και ιδιαίτερα τα μέλη των ενεργειακών κοινοτήτων ΚΑΛΧΙΟΝ και ΥΠΕΡΙΩΝ που μου επέτρεψαν να υλοποιήσω έρευνα πεδίου στις κοινότητές τους. Επιπρόσθετα η εργασία δε θα ήταν εφικτή χωρίς τα κατατοπιστικά σχόλια και αξιολόγηση των μελών της τριμελούς επιτροπής μου κ. Ανθοπούλου και κ. Παπαθεοδώρου και την καθοριστική καθοδήγηση του επιβλέποντος της εργασίας κ. Κωτσονόπουλου. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τα φίλα μου, την οικογένειά μου και όλα όσα με στήριζαν υλικά και ηθικά σε αυτό το απαιτητικό εγχείρημα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	19
2.1. Κράτος – Κοινωνική Πολιτική: Σχέσεις και Μετασχηματισμοί.....	19
2.1.1. Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους.....	19
2.1.2. Καθεστώτα ευημερίας και αντικρατικές κριτικές: κοινοτισμός και νεοφιλελευθερισμός.....	20
2.2. Οικο-κοινωνική πολιτική – Ενεργειακές μεταβάσεις και νεοφιλελευθερισμός: από την πολιτική οικονομία στην κυβερνησιμότητα.....	22
2.2.1. Οικο-κοινωνικές πολιτικές και η δεύτερη αντίφαση του καπιταλισμού	22
2.2.2. Νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα	24
2.3. Ενεργειακή φτώχεια: οικο-κοινωνικό πρόβλημα και πολιτική	26
2.4. Κοινοτική ενέργεια, ενεργειακή μετάβαση και οικο-κοινωνικές πολιτικές	28
2.5. Ενεργειακή δικαιοσύνη, ιδιότητα του πολίτη και κυβερνησιμότητα ...	30
2.5.1. Ενεργειακή δικαιοσύνη: διαστάσεις και κανονιστικές αμφισημίες.....	30
2.5.2. Ενεργειακή ΙτΠ μεταξύ υπευθυνοποίησης και εκδημοκρατισμού	31
2.6. Κοινοτικά εγχειρήματα: πέραν, εντός, και εναντίον κράτους και αγοράς	33
2.6.1. Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Εντάσεις και προοπτικές	33
2.6.2. Ενεργειακά Κοινοτικά Εγχειρήματα και υβριδοποίηση: μεταξύ κοινοτισμού και νεοφιλελευθερισμού	35
2.6.3. Ενεργειακά Κοινοτικά Εγχειρήματα ως φορείς δικαιοσύνης και δημοκρατίας;.....	38
2.6.4. Υπολειμματικοποίηση ή μετασχηματισμός; Αντιφάσεις και Εντάσεις στα Ενεργειακά Κοινοτικά Εγχειρήματα.....	39
3. ΘΕΣΜΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	42
3.1. Δίκαιη ενεργειακή μετάβαση και ενεργειακή φτώχεια στην Ελλάδα: μεταξύ εμπορευματοποίησης και υπολειμματικοποίησης.....	42
3.2. ΚΑΛΟ-Κράτος η περίπτωση της Ελλάδας.....	48
3.3. Ενεργειακές κοινότητες - εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου στην Ελλάδα, ρόλος στις οικο-κοινωνικές πολιτικές	50
4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	57
5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	69

5.1. Παρουσίαση μελετών περίπτωσης	69
5.1.1. «Από τα πάνω» μελέτη περίπτωσης: Η ενεργειακή κοινότητα Χάλκης 69	
5.1.2. «Από τα κάτω» μελέτη περίπτωσης: Η ενεργειακή κοινότητα «ΥΠΕΡΙΩΝ»	73
5.2. (Θεματική 1) Ενέργεια ως εμπόρευμα και ως κοινό	75
5.2.1. ΚΑΛΧΙΟΝ	75
5.2.2. ΥΠΕΡΙΩΝ	84
5.2.3. Συγκριτική επισκόπηση Πρώτης Θεματικής	90
5.3. (Θεματική 2) Καθολικότητα - υπολειμματικότητα	91
5.3.1. ΚΑΛΧΙΟΝ	91
5.3.2. ΥΠΕΡΙΩΝ	96
5.3.3. Συγκριτική επισκόπηση δεύτερης θεματικής	101
5.4. Συγκριτική επισκόπηση των δύο μελετών περίπτωσης ανά ερευνητικό ερώτημα	103
5.4.1. E1: Αναγνωριστική δικαιοσύνη - Πώς αναγνωρίζεται η ενεργειακή φτώχεια και το δικαίωμα ένταξης στην κοινότητα;	103
5.4.2. E2: Διαδικαστική δικαιοσύνη - Πώς λαμβάνονται και ποιος (δεν) συμμετέχει στις αποφάσεις της κοινότητας;	103
5.4.3. E3: Διανεμητική δικαιοσύνη - Πώς υλοποιείται και πώς αιτιολογείται η αναδιανομή ενέργειας εντός/εκτός της κοινότητας;	104
5.4.4. E4: Ιδιότητα του πολίτη - Πώς εννοιολογείται ο ρόλος των μελών της κοινότητας;	105
5.4.5. Εννοιολόγηση, επιτέλεση, και πραγμάτωση της ενεργειακής δικαιοσύνης και ΙτΠ στις δύο ΕΚ	105
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	107
6.1. Αφομοίωση και εργαλειοποίηση: Νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα, υπολειμματικές οικο-κοινωνικές πολιτικές, και παραγωγή επιχειρηματικών υποκειμενικοτήτων	107
6.2. Κοινοτιστικές αντιστάσεις στη νεοφιλελεύθερη υπολειμματικότητα.	108
6.3. Υβριδικότητα και αντιφατικότητα: οι ΕΚ εντός των αντιφάσεων της καπιταλιστικής συσσώρευσης και η επίδραση της δομικής διάρθρωσης του εγχειρήματος	110
6.4. Επανοικειοποίηση των κοινών ή εμπορευματοποίηση της κοινότητας: μετασχηματιστική δυνατότητα των ΕΚ στο ελληνικό συγκείμενο	113
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	115
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	119

Ελληνόγλωσση	119
Ξενόγλωσση	131
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	156
Οδηγός Συνέντευξης μέλους	156
Πρότυπο Σημειώσεων Συνέντευξης	158
Αναστοχαστικότητα	159
Κωδικοποίηση - περιγραφικοί κωδικοί	160
Θεματικές Κατηγορίες	164
Ασκήσεις επιλογής μεθοδολογίας	166

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 3.1: Κύρια μέτρα πολιτικής για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας.....	47
Πίνακας 4.1: Ερευνητικά ερωτήματα.....	58
Πίνακας 4.2: Ευαισθητοποιητικές έννοιες - Ιδεότυποι νεοφιλελευθερισμού και κοινοτισμού.....	61
Πίνακας 4.3: Συλλογή δεδομένων και σύσταση ερωτώμενου πληθυσμού.....	63
Πίνακας 5.1 Συγκριτικός πίνακας των δύο ΕΚ.....	74
Πίνακας 5.2: Συγκριτική επισκόπηση αποτελεσμάτων για κάθε ερευνητικό ερώτημα και μελέτη περίπτωσης.....	106

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Διάγραμμα 3.1: Ποσοστιαία μεταβολή συμμετοχής ΑΠΕ στο ενεργειακό μείγμα και των τιμών της ηλεκτρικής ενέργειας, 2019 - 2023.....	44
Διάγραμμα 3.2: Ποσοστό ΑΠΕ στο ενεργειακό μίγμα και ποσοστό νοικοκυριών με χρέος σε λογαριασμούς κοινής ωφέλειας.....	43
Διάγραμμα 3.3: Υπολογισμός επιπέδων ενεργειακής ένδειας στο Εθνικό Σχέδιο για το Κλίμα.....	45

ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Γράφημα 4.1: Κωδικοποιήσεις των δεδομένων βάσει συχνότητας.....	64
Γράφημα 4.2: Κατηγορίες και υποκατηγορίες κωδικών.....	65
Γράφημα 4.3: Απεικόνιση επαναληπτικής μεθοδολογίας.....	66

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη διερευνά την μετασχηματιστική δυνατότητα των ενεργειακών κοινοτήτων (ΕΚ) στην Ελλάδα ως δυνάμει φορείς ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας. Μέσα από μία συγκριτική μελέτη περίπτωσης μίας από τα κάτω και μίας από τα πάνω εκκινούμενης ΕΚ, σκιαγραφούνται οι σχέσεις, αλληλεπιδράσεις, και αλληλεξαρτήσεις που καθορίζουν την επιτέλεση της ενεργειακής δικαιοσύνης και ιδιότητας του πολίτη εντός του τοπικού και δομικού συγκείμενου. Αξιοποιώντας μία θεμελιωμένη στα δεδομένα, κονστρουκτουβιστική μεθοδολογία μέσω ποιοτικών συνεντεύξεων και ανάλυσης εγγράφων, αναδεικνύονται οι λανθάνουσες παραδοχές στους λόγους και τις πρακτικές των ΕΚ και οι αντιφάσεις των εγχειρημάτων ανάμεσα σε εμπορευματοποίηση και κοινοτικοποίηση, καθολικότητα και υπολειμματική αναδιανομή, τοποθετώντας τα στο ευρύτερο συγκείμενο της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης. Κεντρικό εύρημα είναι η αντιφατική φύση των ΕΚ καθώς παρουσιάζουν ταυτόχρονα τάσεις αφομοίωσης και αντίστασης στην κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα. Αποφεύγοντας δυσιστικές τάσεις αντιμετώπισής τους, οι ΕΚ τοποθετούνται μέσα στην διττή αντιφατική δομή του καπιταλιστικού κράτους (οικο-)ευημερίας αναδεικνύοντας τες τόσο ως δυνάμει φορείς εκδημοκρατισμού και δικαιοσύνης όσο και εργαλεία αφομοίωσης και εμπορευματοποίησης. Από τη μία οι τάσεις εργαλειοποίησης και αφομοίωσης οριοθετούν τη μετασχηματιστική δυνατότητα των ΕΚ μέσω των νεοφιλελεύθερων αγοραίο-κεντρικών λογικών και των πρακτικών υπολειμματικής αναδιανομής περιορίζοντας την επίτευξη ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας. Από την άλλη, η ύπαρξη των ΕΚ ανοίγει τον χώρο για την πολιτικοποίηση της ενέργειας προεικονίζοντας κοινοτιστικές πρακτικές με βάση την αλληλέγγυα διαχείριση και την καθολική πρόσβαση. Η μελέτη συνεισφέρει στην αναδυόμενη βιβλιογραφία που εξετάζει την ενεργειακή μετάβαση ως εγγενώς κοινωνικο-πολιτική διαδικασία συναρτήσας σχέσεων εξουσίας και ευρύτερων μεταβολών στις διαδικασίες συσσώρευσης και αναδιανομής ευημερίας.

Λέξεις-κλειδιά: οικο-κοινωνική πολιτική, ενεργειακή δικαιοσύνη, κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, ενεργειακές κοινότητες, νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα

ABSTRACT

This study explores the transformative capacity of energy communities (ECs) in Greece as potential agents of energy justice and democracy. Through a comparative analysis of top-down and bottom-up ECs, the study elucidates the relationships, interactions and interdependencies that determine how energy citizenship and justice are mobilized and actualized within a local and structural context. Utilizing a constructivist grounded qualitative methodology through interviews and document analysis, the study reveals the taken-for-granted assumptions within the discourses and practices of the ECs and explores the contradictions between commodification and communing, residual and universal redistribution, politicization and technocratic governance. Through this historicized and contextualized approach, the ECs are highlighted as contradictory spaces of contestation showcasing both cooptation and resistance to neoliberal governmentality. Going beyond dualistic tendencies, the ECs are situated within the dualistic and contradictory structure of the eco-welfare state highlighting their potentiality as both justice and democratization agents and instruments of cooptation and commodification. On the one hand, the instrumentalization and cooptation tendencies limit their transformative potential by constructing entrepreneurial subjectivities and imposing residual philanthropic redistribution. On the other hand, the existence of the initiatives opens up new spaces of contestation in which prefigurative imaginaries of energy as a commons are constructed. The study contributes to the emerging critical literature highlighting the just energy transition as an inherently socio-political process embedded in incumbent power relations and shifting accumulation processes and welfare (re-)distribution structures.

Keywords: eco-social policies, energy justice, social and solidarity economy, energy communities, neoliberal governmentality

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ενεργειακή και περιβαλλοντική κρίση, ως εκφράσεις της δεύτερης αντίφασης του καπιταλισμού (O'Connor, 1988), έχουν επισπεύσει την υιοθέτηση της «ενεργειακής μετάβασης» στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, η όξυνση του φαινομένου της ενεργειακής φτώχειας οδήγησε στην υιοθέτηση της «Δίκαιης Ενεργειακής Μετάβασης», ένα σύνολο πολιτικών που αποσκοπεί στην «κοινωνικά συμπεριληπτική» από-ανθρακοποίηση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022). Η διάδραση περιβαλλοντικών-κοινωνικών πολιτικών εντάσσεται στα πλαίσια μιας αναδυόμενης και καίριας «οικο-κοινωνικής» ερευνητικής ατζέντας του κράτους ευημερίας (Hirvilammi κ.α. 2023). Ένα κατεξοχήν παράδειγμα οικο-κοινωνικής πολιτικής είναι οι πολιτικές αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας (Carrosio & De Vidnovich, 2023), οι οποίες ωστόσο παραμένουν υπομελετήμενες στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής (Stojilovska κ.ά., 2023). Δεδομένων των διανεμητικών αδικιών των πολιτικών μετάβασης στην Ελλάδα (Αβράμη, 2019, Καραγιάννη & Πεμπετζόγλου, 2022), η ύπαρξη δικαιοσύνης στην ενεργειακή μετάβαση δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη.

Ως σημαντικό εργαλείο πολιτικής για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας αναδεικνύονται σε επίπεδο ΕΕ οι ενεργειακές κοινότητες (ΕΚ, Κυπριανου, κ.α. 2019, Efthymiou κ.α. 2022). Σε αυτή την κατεύθυνση διάφοροι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), φορείς της κοινωνίας των πολιτών, και πολίτες δημιουργούν συμπράξεις για την ίδρυση ενεργειακών κοινοτήτων στις οποίες εντάσσονται και δράσεις αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας (Βέλλιος, 2023). Ειδικά στην Ελλάδα πολλές τέτοιες ενεργειακές κοινότητες βρίσκονται υπό ίδρυση ή υπό λειτουργία (REScoop, 2023). Οι κοινωνικο-πολιτικές διαστάσεις των παραπάνω εγχειρημάτων παραμένουν υπομελετήμενες με την (περιορισμένη) βιβλιογραφία να επικεντρώνεται στα περιβαλλοντικά (Katsaprakakis κ.ά., 2022), ή οικονομικά οφέλη (Efthymiou κ.ά., 2022) τα θεσμικά και δομικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν (Tsagkari, 2021), και τις τεχνικές οικονομικές επιδράσεις συγκεκριμένων παρεμβάσεων (Kanellou κ.ά., 2023). Χωρίς την προσεκτική κριτική εξέταση των δομικών διαδικασιών, των πολιτικών διαστάσεων, των εννοιών και υποκειμένων που συγκροτούν αυτά τα εγχειρήματα, υπάρχει ο κίνδυνος «φετιχοποίησης» του τοπικού επιπέδου (Bouzarovski κ.ά., 2021) θεωρώντας την ίδρυση ενεργειακών κοινοτήτων ως πραγμάτωση «ενεργειακής δημοκρατίας» ή δικαιοσύνης, κάτι που η υπάρχουσα

βιβλιογραφία αμφισβητεί (Bode, 2022, Dawson, 2020 στο Pirani, 2022, Dudka & Magnani, 2024).

Η παρούσα μελέτη διερευνά την μετασχηματιστική δυνατότητα των ενεργειακών κοινοτήτων ως εγχειρήματα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ) συναρτήσει του θεσμικού, δομικού, και τοπικού συγκείμενου. Διερευνώντας πως τα από τα πάνω και τα από τα κάτω εγχειρήματα ΚΑΛΟ, αλληλοεπιδρούν με το καθεστώς οικο-ευημερίας επιχειρείται η εντοπισμένη στο ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό συγκείμενο κατανόηση των ενεργειακών κοινοτήτων, σκιαγραφώντας τις ενδεχόμενες δυναμικές αμφισβήτησης ή αναπαραγωγής των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας. Βασικός στόχος της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση του αν και πως αυτά τα εγχειρήματα λειτουργούν συμπληρωματικά ή αντιπαραθετικά προς τη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης (Anfinson, 2023) και πώς διαχειρίζονται τις αντιφάσεις μεταξύ εμπορευματοποίησης και κοινοτικοποίησης (Laes & Bombaerts, 2022) αναλόγως με τη δομική τους διάρθρωση. Επομένως η έρευνα αυτή εκκινεί από την ανάγκη για χωρικά και ιστορικά εντοπισμένη εξέταση των ΕΚ και της πραγμάτωσης ή μη δικαιοσύνης (Hanke κ.ά., 2021· Suboticki κ.ά., 2023· Towers, 2022) πέρα από δυιστικές τάσεις αντιμετώπισής τους (Laes & Bombaerts, 2022) υπερβαίνοντας τις αντικειμενο-κεντρικές προσεγγίσεις της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης ως τεχνικό ζήτημα (Bouzarovski, 2022).

Η ενεργειακή φτώχεια εννοιολογείται ως ένα κοινωνικο-τεχνικό φαινόμενο (De Vidovich, 2024) η αποτελεσματική αντιμετώπιση της οποίας απαιτεί μία δομική αναδιάρθρωση του παραδείγματος ενεργειακής πολιτικής (Bouzarovski κ.ά., 2021). Αντλώντας από τους McCauley κ.ά. (2013), Van Bommel και Höffken (2021), και Suboticki κ.ά. (2023) αξιοποιείται το εννοιολογικό πλαίσιο της «ενεργειακής δικαιοσύνης» για την συγκριτική εξέταση του «ΚΑΛΧΙΟΝ», μίας «από τα πάνω» ΕΚ ΟΤΑ-πολιτών και του «ΥΠΕΡΙΩΝ» μίας «από τα κάτω» ΕΚ πολιτών (Soares Da Silva κ.ά., 2018)) ως προς τις διαφορετικές διαστάσεις της δικαιοσύνης. Επιπρόσθετα εξετάζονται οι διαστάσεις της «ενεργειακής» ιδιότητας του πολίτη (energy citizenship) που αναδύονται (Lenon κ.ά., 2023).. Μέσω συνεντεύξεων μελών και ανάλυσης εγγράφων, υιοθετείται μία ποιοτική, θεμελιωμένη στα δεδομένα κονστρουκτουβιστική μεθοδολογία, προκειμένου να εντοπιστούν οι λανθάνουσες παραδοχές στους Λόγους των υποκειμένων (Charmaz, 2007). Σε αυτό το πλαίσιο η ενεργειακή φτώχεια

θεωρείται κοινωνική κατασκευή και μελετάται εντός των παρεμβάσεων ως ιδεολογικά καθοριζόμενη διαδικασία (Middlemiss, 2020· Bouzarovski, 2021).

Κεντρικό ερώτημα της έρευνας είναι πως εννοιολογούνται, κινητοποιούνται και πραγματώνονται η ενεργειακή δικαιοσύνη και ΙτΠ, ιδωμένες ως επιτελούμενες κοινωνικές πρακτικές στους Λόγους και τις πρακτικές των κοινοτήτων. Συναρτήσει της δομικής διάρθρωσης του εγχειρήματος, αναδεικνύεται η υβριδικότητα και αντιφατικότητα των εννοιολογήσεων μεταξύ αγοραίο-κεντρικών και κοινοτιστικών αντιλήψεων της ενέργειας συνάμα των καθολικών και υπολειμματικών προσεγγίσεων της αναδιανομής. Οι παραπάνω εντάσεις συσχετίζονται με το συστημικό και τοπικό συγκείμενο της εκάστοτε παρέμβασης οδηγώντας σε προκαταρκτικές διασυνδέσεις μεταξύ της δομικής διάρθρωσης του εγχειρήματος και της μετασχηματιστικής του ιδιότητας, δηλαδή της αναπαραγωγής ή αντίστασης στο κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα. Πέρα από μία δυϊστική αντίληψη του μετασχηματισμού, αναδεικνύεται ως χωρικά-προσδιοριζόμενη, δυναμική διαδικασία (CIRIEC, Itçaina, & Richez-Battesti, 2018) μέσω της λεπτοφυούς ανάλυσης των αλληλεπιδράσεων τοπικού και θεσμικού συγκείμενου. Η μελέτη αναδεικνύει την ανάγκη για περισσότερη έρευνα που θα εξετάζει κριτικά την διάρθρωση των ΕΚ ως ταυτόχρονα τοπικό όσο και δομικά καθοριζόμενο φαινόμενο, αποφεύγοντας τις απλουστευτικές αναγνώσεις για την δυνατότητά τους ως φορείς ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας.

Η δομή της εργασίας που ακολουθεί είναι η εξής: Στο κεφάλαιο 2 παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης ξεκινώντας από τη γενική θεωρητική τοποθέτηση της εργασίας σε διάλογο με τις νεο-μαρξιστικές και φουκωικές θεωρίες της κοινωνικής πολιτικής και προχωρώντας σε επισκόπηση της βιβλιογραφίας όσον αφορά την ενεργειακή φτώχεια, δικαιοσύνη, και ΙτΠ συναρτήσει των ΕΚ. Στο κεφάλαιο 3 παρουσιάζεται το θεσμικό και ιστορικό συγκείμενο που πλαισιώνει τα εγχειρήματα της έρευνας πεδίου αναδεικνύοντας τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά των οικο-κοινωνικών πολιτικών της δίκαιης μετάβασης, την ανάπτυξη του πεδίου ΚΑΛΟ, και το θεσμικό πλαίσιο για τις ΕΚ στην Ελλάδα. Στο κεφάλαιο 4 παρουσιάζεται και αιτιολογείται η μεθοδολογία της έρευνας: η επιλογή των μελετών περίπτωσης, οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων, οι βασικοί περιορισμοί και η κριτική/επιστημολογική θέση που υιοθετείται. Στο κεφάλαιο 5 αναφέρονται τα εμπειρικά αποτελέσματα της έρευνας πεδίου, ξεκινώντας με την παρουσίαση των δύο μελετών περίπτωσης, συνεχίζοντας την με ανάλυση των εμπειρικών ευρημάτων ανά

θεματική κατηγορία και ανά μελέτη περίπτωσης, και καταλήγοντας σε μία συγκριτική επισκόπηση των αποτελεσμάτων συναρτήσει των ερευνητικών ερωτημάτων. Στο κεφάλαιο 6 θα εξαχθούν κάποια προκαταρκτικά συμπεράσματα επιστρέφοντας στο θεωρητικό πλαίσιο και αναδεικνύοντας τις θεωρητικές προεκτάσεις των εμπειρικών ευρημάτων. Τέλος το κεφάλαιο 7 αποτελεί τον επίλογο της έρευνας συνοψίζοντας τα ευρήματα, τις θεωρητικές και εμπειρικές ερευνητικές συνεισφορές, τις προεκτάσεις πολιτικής, και τα ζητήματα περαιτέρω διερεύνησης.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1. Κράτος – Κοινωνική Πολιτική: Σχέσεις και Μετασχηματισμοί

2.1.1. Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους

Το ακαδημαϊκό πεδίο της κοινωνικής πολιτικής έχει επηρεαστεί ιδιαίτερα από την μελέτη της πολιτικής οικονομίας (Greve, Moreira, & van Gerven, 2024). Η πολιτική οικονομία του καπιταλιστικού κράτους διαμορφώνει το δομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι κοινωνικές πολιτικές (Gough, 1979). Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της προσέγγισης αποτελεί η ανάδειξη των αντιφάσεων από τις οποίες προέρχεται και τις οποίες επιχειρεί να επιλύσει το κοινωνικό κράτος. Απαντώντας σε μία μακροχρόνια θεωρητική διαμάχη μεταξύ λειτουργιστικών και πλουραλιστικών προσεγγίσεων του κοινωνικού κράτους, ο Gough (1979) το αναδεικνύει ταυτόχρονα ως αποτέλεσμα των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης για αναδιανομή και ως προσπάθεια το κράτους να διασφαλίσει την κοινωνική αναπαραγωγή η οποία τίθεται σε κίνδυνο από τη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ωστόσο, η προσπάθεια επίλυσης αυτής της «πρώτης αντίφασης του καπιταλισμού» παράγει με τη σειρά της νέες αντιφάσεις καθώς η διαδικασία της αναδιανομής ευημερίας περιορίζει και περιορίζεται από την κεφαλαιακή συσσώρευση ενώ δημιουργεί ταυτόχρονα νέα πεδία κοινωνικών συγκρούσεων (Gough, 1979, σ. 50-53). Το κοινωνικό κράτος λοιπόν, ως «χρήση της κρατικής εξουσίας με σκοπό την τροποποίηση στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης και τη συντήρηση του μη εργαζόμενου πληθυσμού» (ο.π. σ. 95) αποτελεί τόσο κατάκτηση των από τα κάτω διεκδικήσεων όσο και μέθοδο κοινωνικού ελέγχου της κοινωνικής αναπαραγωγής. Ταυτόχρονα η δυνατότητα αναδιανομής έρχεται σε «σύγκρουση με τα όρια του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος» (ο.π. σ. 51) και οδηγεί σε αναδιάρθρωση των χαρακτηριστικών της κοινωνικής πολιτικής προς μία νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση (ο.π. σ. 221).

Σε μία παρεμφερή νεο-μαρξιστική προσέγγιση, ο O'Connor (1984) ανέδειξε τον ρόλο της ιδεολογίας του νεο-ατομικισμού ως προσπάθεια υπέρβασης της αντίφασης μεταξύ κοινωνικής νομιμοποίησης και καπιταλιστικής συσσώρευσης. Για τον O'Connor ο διττός ρόλος του καπιταλιστικού κράτους είναι αντιφατικός στοχεύοντας ταυτόχρονα στη διασφάλιση της κοινωνικής αναπαραγωγής όσο και στη διαχείριση των ταξικών ανταγωνισμών. Έτσι η ιδεολογία της ατομικής ευημερίας λειτουργεί ως «βαλβίδα εκτόνωσης» στις κρίσεις που δημιουργεί η συσσώρευση (ο.π. Σ. 21). Ο νεο-ατομικισμός προωθεί έναν συνδυασμό «οικονομικής πρωτοβουλίας» και

«προσωπικής αυτοβελτίωσης» (ο.π. σ. 237) που αποσκοπεί στην υπόθαλψη της καπιταλιστικής κυριαρχίας (σ. 22). Ωστόσο, η ατομικιστική ιδεολογία παράγει νέες αντιφάσεις όπως για παράδειγμα, μεταξύ της ατομικής αυτονομίας και του γραφειοκρατικού κρατικού κολλεκτιβισμού (ο.π. 237). Ουσιαστικά η νεο-ατομικιστική ιδεολογία υπονομεύει την απαραίτητη για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής αναδιανομή ευημερίας και έρχεται έτσι να προστεθεί στην διαλεκτική της παραγωγής κρίσεων του καπιταλισμού όπου «οι λύσεις» σε προηγούμενες κρίσεις έγιναν «προβλήματα» στις επόμενες κρίσεις» (ο.π.) καθώς τα συστημικά αίτια των κρίσεων παραμένουν άλυτα.

2.1.2. Καθεστώτα ευημερίας και αντικρατικές κριτικές: κοινοτισμός και νεοφιλελευθερισμός

Οι κοινωνικές πολιτικές διακρίνονται σε καθεστώτα ευημερίας τα οποία μεταβάλλονται σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες. Ο βασικός τρόπος διάκρισης του χαρακτήρα του κοινωνικού κράτους έγκειται στην αναγνώριση των αξιών και των αρχών που διέπουν τις κοινωνικές πολιτικές και άρα θέτουν τα όρια και το εύρος της αναδιανομής ευημερίας (Βενιέρης, 2015). Τα διαφορετικά καθεστώτα ευημερίας εντοπίζονται στον βαθμό απο-εμπορευματοποίησης (Esping-Andersen, 1990). Συνεπακόλουθα προσδιορίζονται οι αρχές που διέπουν την αναδιανομή και πρωτίστως οι αρχές που καθορίζουν το εύρος της, δηλαδή από τη μία η καθολικότητα και από την άλλη η επιλεκτικότητα των κοινωνικών παροχών (Βενιέρης, 2013). Τα καθολικά κοινωνικά δικαιώματα συνδέονται με την ευρύτερη αναδιανομή ευημερίας και τον βαθμό απο-εμπορευματοποίησης (ο.π.). Επιπρόσθετα, συγκροτητικές για τον χαρακτήρα των κοινωνικών πολιτικών είναι οι έννοιες της ανάγκης και της αλληλεγγύης. Η κοινωνική αναγνώριση των αναγκών (Φερόνας, 2018) καθώς και η φύση της αλληλεγγύης αποτελούν πεδία κοινωνικής διαπραγμάτευσης (Παπαδοπούλου, 2012) άρρηκτα διασυνδεδεμένα με τη συγκρότηση της πολιτικής κοινότητας η συμπερίληψη ή μη στην οποία καθορίζει τα όρια των αξιώσεων επί της αναδιανομής της ευημερίας (Walzer, 1984, σ. 65).

Δύο διακριτές παραδόσεις που ωστόσο συγκλίνουν ως προς την κριτική στάση τους απέναντι στο κοινωνικό κράτος αποτελούν ο νεοφιλελευθερισμός και ο κοινοτισμός. Το νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας, το οποίο άρχισε να αναδύεται από τη δεκαετία του 1980, έχει ως κεντρικά χαρακτηριστικά την επανεμπορευματοποίηση των κοινωνικών αγαθών, την ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών παροχών, και την

υπολειμματικοποίηση της κοινωνικής προστασίας (Fine, 2012). Στο νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας ένα μεγάλο μέρος κοινωνικών αγαθών που είχαν απο-εμπορευματοποιηθεί επανεμπορευματοποιούνται και η πρόσβαση σε αυτά καθορίζεται από την αγοραστική δύναμη (Βενιέρης, 2015, σ. 139-146). Παράλληλα υιοθετείται το σχήμα του «προνοιακού πλουραλισμού» όπου η παροχή κοινωνικής προστασίας ανατίθενται σε μη κρατικούς φορείς (Κουραχάνης, 2019· Βενιέρης, 2015) και στην τοπική αυτοδιοίκηση (Σκαμνάκης, 2019). Πρόκειται για την «εδραίωση μιας νέας φιλοσοφίας όπου το κράτος αποσύρεται από την σφαίρα των κοινωνικών δικαιωμάτων ή αρκείται σε έναν ρόλο διαχειριστή» (Κουραχάνης, 2017, σ. 4). Τέλος η υπολειμματικοποίηση της κοινωνικής προστασίας συμβαίνει μέσω της αντικατάστασης των αναδιανεμητικών πολιτικών καθολικού χαρακτήρα με επιλεκτικές και ανταποδοτικές παροχές (Γράβαρης, 2018). Η κοινωνική προστασία μετατρέπεται σε ένα ελάχιστο δίκτυο προστασίας για τους πιο ενδεείς, μία πολιτική διαχείρισης της «ακραίας φτώχειας» (Παπαθεοδώρου, 2018) όπου η «αντιμετώπιση της φτώχειας» ταυτίζεται με την «ένταξη στην αγορά εργασίας» (Levitas, 2004). Οι παραπάνω εξελίξεις συντελούν μία μετάβαση από το αναδιανεμητικό κράτος ευημερίας στο «ενεργητικό» κράτος ευημερίας με βασική λειτουργική αρχή την «κρατική υποστήριξη για ιδιωτική ευθύνη» (Gilbert, 2013).

Η κοινοτιστική παράδοση, αν και εξίσου αντικρατική, έχει ως κύρια στόχευση την καθολικότητα και τον δημοκρατικό έλεγχο της αναδιανομής ευημερίας. Η κοινοτιστική κριτική του κράτους ευημερίας ξεκινά από την αμφισβήτησή του ως μη δημοκρατικό εργαλείο κοινωνικού ελέγχου που αποσκοπεί στην αναπαραγωγή της καπιταλιστικής συσσώρευσης αγνοώντας την πολυσυλλεκτικότητα της κοινωνίας, την ανομοιογένεια των αναγκών, και την οικολογική βιωσιμότητα (Βενιέρης, 2015, σ. 180-183). Στον αντίποδα προτείνεται ο εκδημοκρατισμός των κοινωνικών υπηρεσιών, μέσω της συμμετοχής των χρηστών στις αποφάσεις (ο.π.) και μία πλουραλιστική προσέγγιση διαφοροποιούμενης καθολικότητας της ιδιότητας του πολίτη (Lister, 1998) με βάση την διανεμητική ισότητα (Walzer, 1984). Στο επίκεντρο της προσέγγισης τοποθετείται η «κοινότητα», ένα τοπικό επίπεδο διακυβέρνησης το οποίο θα ορίζει, θα διαχειρίζεται αμεσοδημοκρατικά, και θα διανέμει τα «κοινά» αγαθά (Κολέμπας, 2015). Η υπεράσπιση των κοινών εξαρτάται από τους πολίτες και τη δυνατότητά τους να υπερασπιστούν την δική τους εννοιολόγηση των κοινών αγαθών απέναντι στο κράτος (Walzer, σ. 318). Οι πολίτες οφείλουν να διεκδικήσουν την «επανοικειοποίηση της

κρατικής ιδιοκτησίας» αλλά και την ανάκτηση των μέσων παραγωγής (Λιέρος, 2012, σ. 80) σε μία διαδικασία κοινοτικοποίησης, δηλαδή από τα κάτω απο-εμπορευματοποίησης (Porta, 2023). Τα «κοινά» ωστόσο συγκροτούνται όχι μόνο στο υλικό επίπεδο αλλά και στο φαντασιακό (Κωτσάκης, 2012), δεν καθορίζονται αποκλειστικά από το καθεστώς ιδιοκτησίας αλλά από την οργάνωση και διανομή των πόρων με βάση την σχεσιακότητα, την προαγωγή της αλληλεγγύης, και την ενδυνάμωση των κοινοτικών δεσμών μέσω της αίσθησης του «ανήκειν» (Rieiro, 2023). Η θέσπισης κοινών εναντιώνεται στη νεοφιλελεύθερη διχοτόμηση «δημόσιου-ιδιωτικού» (Hardt & Negri, 2009) ανακτώντας την κοινοτική οργάνωση της ζωής από την καπιταλιστική συσσώρευση (Federici, 2020) και συγκροτώντας τη βάση για την «υπέρβαση του καθεστώτος ιδιοκτησίας» (Κωτσάκης, 2012, σ. 37).

2.2. Οικο-κοινωνική πολιτική – Ενεργειακές μεταβάσεις και νεοφιλελευθερισμός: από την πολιτική οικονομία στην κυβερνησιμότητα

2.2.1. Οικο-κοινωνικές πολιτικές και η δεύτερη αντίφαση του καπιταλισμού

Τα τελευταία χρόνια, λόγω της αυξανόμενης κατανόησης της κλιματικής αλλαγής ως κοινωνικο-πολιτικό και όχι αμιγώς τεχνικό ή οικολογικό ζήτημα (IPCC, 2022), αναδύεται μία βιβλιογραφία κοινωνικής πολιτικής με έμφαση στην αλληλεπίδραση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων, πολιτικών και δομών (De Vidovich, 2024· Hirvilammi κ.ά., 2023). Δεδομένης της κρισιμότητας της κλιματικής αλλαγής και της επίδρασής της στην (ανα-)διανομή ευημερίας (Gough κ.ά., 2008), η παραπάνω ερευνητική ατζέντα, αν και αυξανόμενη, χρήζει περισσότερης προσοχής (Snell & Thomson, 2023).

Από τις πρώτες κριτικές προσεγγίσεις στο περιβαλλοντικό ζήτημα ήταν αυτές στο πεδίο της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας. Επεκτείνοντας την δουλειά του στις κρίσεις της συσσώρευσης, ο O'Connor (1988) αναδεικνύει την περιβαλλοντική κρίση ως καπιταλιστική κρίση, εγγενώς προερχόμενη από τις αντιφάσεις του καπιταλισμού και με συνέπεια τις συστημικές αναδιρθρώσεις του. Συγκεκριμένα αναφέρεται στη δεύτερη αντίφαση του καπιταλισμού όπου η διαδικασία καπιταλιστικής συσσώρευσης καταστρέφει τις προϋποθέσεις της αναπαραγωγής της παραγωγικής διαδικασίας (ο.π. σ. 25). Η κρίση αυτή οδηγεί σε προσπάθειες αναδιάρθρωσης του καπιταλισμού μέσω αλλαγών στις συνθήκες της παραγωγικής διαδικασίας (π.χ. Νέων τεχνολογιών) και στις κοινωνικές σχέσεις που καθορίζουν τις συνθήκες αυτές (ο.π. σ.σ. 27-28). Αυτή η διπλή μετάβαση απαιτεί «νέες μορφές κοινωνικής συνεργασίας» μεταξύ κράτους, αγοράς και

κοινωνίας οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να «πολιτικοποιήσουν τις συνθήκες παραγωγής» δημιουργώντας ριζοσπαστικά φαντασιακά και παράγοντας νέα πεδία κοινωνικών αντιπαράθεσεων (ο.π.). Έτσι η «κρίση οδηγεί το κεφάλαιο να αντιμετωπίσει τις βασικές του αντιφάσεις οι οποίες συνεπακόλουθα μετατοπίζονται στο ιδεολογικό και πολιτικό πεδίο» (ο.π. σ. 29) παράγοντας και νέες διεκδικήσεις.

Η σύνδεση της ενεργειακής πολιτικής με την ευρύτερη συστημική δομή, τη διάρθρωση των σχέσεων εξουσίας, και το καθεστώς ευημερίας είναι εμπεριστατωμένη βιβλιογραφικά (Geels, 2014· Mitchell, 2011). Στην τρέχουσα νεοφιλελεύθερη διάρθρωση του καπιταλισμού, είναι αναμενόμενο οι πολιτικές της ενεργειακής μετάβασης να παραμένουν *en génie* ενσωματωμένες σε νεοφιλελεύθερα πλαίσια πολιτικής (Laes & Bombaerts, 2022). Συνεπώς χαρακτηρίζονται από μία έμφαση στην ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση της ενέργειας μέσω της αντικατάστασης του μοντέλου της δημόσιας εταιρείας κοινής ωφελείας με την χρηματιστηριακή αγορά ενέργειας (Κουραχάνης, 2023). Ταυτόχρονα η ενεργειακή μετάβαση συνδέεται άμεσα με νέα φαινόμενα πρωταρχικής συσσώρευσης, του «πράσινου εξορυκτισμού»¹, δηλαδή περίφραξης και ιδιωτικοποίησης κοινών πόρων όπως η γη ή ο «χώρος» στο ηλεκτρικό δίκτυο (Konstantinidis & Vlachou, 2018). Συνεπακόλουθα η προώθηση ιδεολογιών όπως της «πράσινης ανάπτυξης» αναδεικνύεται ως μία «ευκαιρία κεφαλαιακής συσσώρευσης» (Somerville, 2021) με κύρια στόχευση την ιδιωτικοποίηση της ενέργειας και βασική συνέπεια την αύξηση της αποστέρησης (Fernández-Gutiérrez κ.ά., 2017· Poggi & Florio, 2010).

Τα τελευταία χρόνια αναδύεται επίσης ένα πλέγμα πολιτικών με «οικο-κοινωνικό» χαρακτήρα οι οποίες αποκτούν αυξανόμενη σημασία ως μία προσπάθεια ταυτόχρονης αντιμετώπισης της κλιματικής κρίσης και των κοινωνικών προβλημάτων (De Vidovich, 2024). Οι πολιτικές αυτές διαμορφώνουν την ανάδυση του κράτους «οικο-ευημερίας» (Hasanaj, 2023) το οποίο αποκτά διαφορετικά χαρακτηριστικά αναλόγως με το κοινωνικο-πολιτικό συγκείμενο (Mandelli, 2022· Schulze Waltrup, 2023). Οι Schulze και Waltrup (2023) προτείνουν μία τυπολογία με βάση τη μετασχηματιστική δυνατότητα μιας οικο-κοινωνικής ατζέντας με εύρος από την αναπαραγωγή, όπως στην περίπτωση της «πράσινης ανάπτυξης» έως τον μετασχηματισμό, όπως μέσω αμφισβήτησης του αναπτυξιο-κεντρικού μοντέλου, με τα

¹ Green extractivism

περισσότερα καθεστώτα και πολιτικές να παρουσιάζουν υβριδικό συνδυασμό των δύο. Βασικός πυλώνας των οικο-κοινωνικών πολιτικών αποτελεί η «Δίκαιη Μετάβαση» ένα σύνολο πολιτικών στοχεύσεων που αποσκοπεί στον δίκαιο καταμερισμό των οφελών και του κόστους της απανθρακοποίησης (Margosi & Koukoufikis, 2024). Ωστόσο οι πολιτικές αυτές παραμένουν ατομο-κεντρικές και οικονομο-κεντρικές, αγνοώντας κοινωνικές και συστημικές διαστάσεις της απο-ανθρακοποίησης (Middlemiss κ.ά., 2023).

2.2.2. Νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα

Καθώς η συγκεκριμένη μελέτη σκοπεύει να εστιάσει στο μικροεπίπεδο της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης, την ενεργειακή κοινότητα, είναι απαραίτητο να εξεταστεί και η διάσταση της σχέσης δομών εξουσίας και υποκειμένου. Προχωρώντας πέρα από την δομική ανάλυση της πολιτικής οικονομίας, του κοινωνικού κράτους και της ενεργειακής μετάβασης εντός του καπιταλισμού, θα εξεταστούν οι μεταδομικές προσεγγίσεις, οι οποίες αποτελούν βασική κριτική προσέγγιση στα ζητήματα περιβαλλοντικής πολιτικής (βλέπε Luke, 1999). Εστιάζοντας στην φουκωική οπτική της εξουσίας αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στη βιβλιογραφία της διακυβέρνησης της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης οι διαστάσεις του *υποκειμένου* και των *τεχνολογιών εξουσίας* (Anfinson, 2023· Bertho, Sahakian, & Naef, 2021· Bues & Gailing, 2016). Η φουκωική αντίληψη της εξουσίας πηγαιίνει πέρα από την θεσμική αντίληψη νοηματοδοτώντας την ως πρακτική «που μπορεί να μελετηθεί, να ιστοριοποιηθεί και να προσδιοριστεί στο επίπεδο των ορθολογικοτήτων, προγραμμάτων, τεχνικών και υποκειμενικότητας πάνω στις οποίες θεμελιώνεται» (Walters, 2012). Η αντίληψη αυτή εμπεριέχει μία παραγωγική εννοιολόγηση της εξουσίας ως σχέση η οποία παράγει και εμπεριέχει αντίσταση (Φουκώ, 1991). Η προσέγγιση της κυβερνησιμότητας μας επιτρέπει επομένως «την ανάλυση του σε μικρο- και μακρο-επίπεδο πολιτικής όπως εγγράφονται το ένα στο άλλο μέσω της εσωτερίκευσης μιας συγκεκριμένης νοοτροπίας διακυβέρνησης (όπως ο νεοφιλελευθερισμός) από άτομα και συλλογικότητες» (Häkli, 2009, σ. 6).

Για τους μεταδομιστές (Φουκώ, 2011) η νεοφιλελεύθερη πολιτική οικονομία λειτουργεί σε πολλαπλά επίπεδα και πεδία πολιτικής. Η κοινωνική πολιτική νοηματοδοτείται, σε αυτό το πλαίσιο, ως επιτέλεση κρατικού ελέγχου της κοινωνικής αναπαραγωγής μέσα από διοικητικές διαδικασίες πειθάρχησης και εξαναγκασμού ενώ η κοινωνική πρόνοια ως μία μορφή διαχείρισης της φτώχειας που μέσα από «διοικητικά

συστήματα υποταγής» διαμορφώνει συμπεριφορές με σκοπό τη συμμόρφωση στα κυρίαρχα πρότυπα (Βενιέρης, 2013, σ. 174). Η εξουσία ως «τέχνη» (techne), επιτελείται μέσω τεχνολογιών διακυβέρνησης (technologies of government), και τεχνολογιών του εαυτού (technologies of self), δηλαδή παραγωγή υποκειμένων-δρώντων² με εσωτερικευμένες αντιλήψεις που συμμορφώνονται με συγκεκριμένες πρακτικές (Bues & Gailing, 2016).

Βασική μέθοδος των μελετών κυβερνησιμότητας είναι η διερεύνηση των επίσημων και άτυπων «ορίων της εξουσίας» (Φουκώ, 1991, σ. 105) όπως τον προσδιορισμό «ορισμένων ζητημάτων ως ιδιωτικά, τεχνικά ή διαχειριστικά, απομακρύνοντάς τα από την πολιτική διαδικασία λήψης αποφάσεων και αντιπαράθεσης» (Jessor, 2014, σ. 211· Bues & Gailing, 2016). Έτσι η εξουσία εννοιολογείται ως σύμπλεγμα «γνώσης-πολιτικής-πρακτικής» δηλαδή ως πεδίο παραγωγής αλήθειας το οποίο συγκροτεί επιστημικές κοινότητες και υποκείμενα (Mitchell, 2006· Olssen, 2006). Κεντρικό συστατικό στοιχείο της εξουσίας αποτελεί ο Λόγος³ (Φουκώ, 2011, σ. 11) που εννοιολογείται με υλικούς όρους ως βασικό συγκροτητικό στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας (Jäger & Maier, 2016), το οποίο «εγγράφεται και στο ίδιο το σώμα, ενώ συνεχώς αναπαράγεται στη κοινωνική ζωή» παράγοντας αλήθεια (Καβουλάκος & Γριτζάς, 2015, σ. 70).

Η νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα, ως η πιο πρόσφατη κυβερνησιμότητα, χαρακτηρίζεται από την παραγωγή υποκειμένων και πρακτικών που θα συμμορφώνονται με την υποταγή όλων των κοινωνικών πεδίων στις λογικές της αγοράς. Η νεοφιλελεύθερη ατομο-κεντρική ιδεολογία αναδεικνύεται ως τεχνολογία διακυβέρνησης και εαυτού με στόχο την εμπορευματοποίηση κοινωνικών αγαθών μετατρέποντας τους πολίτες σε καταναλωτές. Μέσω της «υπευθυνοποίησης» το άτομο ως «υπεύθυνος πολίτης» καθίσταται υπεύθυνο για την κάλυψη κάθε κοινωνικής ανάγκης του, μέσω της αγοράς (Lister, 2011). Το τέλος της νεοφιλελεύθερης κυβερνησιμότητας είναι η ανακατασκευή των υποκειμένων σε «homo economicus», ορθολογικούς, ανταγωνιστικούς, δρώντες (Foucault, 2008) μετατρέποντας την αγορά

² Ο όρος υποκείμενο είναι κατανοείται ως συνώνυμο των «δρώντων» σε ένα κοινωνικό πεδίο, είτε αυτό αφορά σε άτομα είτε και σε συλλογικά σώματα (Wolak & Meyer, 2024). Τα υποκείμενα παράγονται από τους Λόγους και τα καθεστώτα γνώσης που επικρατούν στις πρακτικές ενός πεδίου (ο.π.).

³ Discours/Discourses

σε μοναδικό πεδίο παραγωγής αλήθειας (Anfinson, 2023). Αναπόφευκτα η παραπάνω συνθήκη επιχειρεί να συγκροτήσει υποκειμενικότητες με περιορισμένο φαντασιακό οι οποίες δεν νοούνται εναλλακτικές πέραν της αγοράς για την κατανομή πόρων και αγαθών. Επομένως η επικράτηση της αγοραίο-κεντρικής λογικής συνεπάγεται περιορισμό της αναδιανομής ευημερίας και υπολειμματική κοινωνική πολιτική. Παρ' όλα αυτά ο νεοφιλελευθερισμός ως εξουσιαστική σχέση δεν είναι μονοκατευθυνόμενη. Όπως και στην προσέγγιση του O'Connor, η συγκρότηση υποκειμένων οδηγεί στη διάνοιξη πεδίων κοινωνικής διαπραγμάτευσης και πιθανότατα στη συγκρότηση υποκειμένων που αμφισβητούν την νεοφιλελεύθερη αλήθεια, όπως στην περίπτωση των ενεργειακών μεταβάσεων (Bues & Gailing, 2016) καθώς η «εξουσία παράγει αντίσταση» (Φουκώ, 1991).

Η συνδυαστική χρήση των δύο θεωρητικών πλαισίων, αν και εκ πρώτης όψεως αντιθετική λόγω των διαφορετικών επιστημολογικών αφετηριών και οντολογικών προεκτάσεων, λειτουργεί συμπληρωματικά επιτρέποντάς μας να γεφυρώσουμε το χάσμα μεταξύ της ευρύτερης δομικής διάρθρωσης της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης και των αντιλήψεων, πρακτικών, και υποκειμένων που παράγονται στο μικροεπίπεδο της κοινότητας. Η νεο-μαρξιστική πολιτική οικονομία επιτρέπει την ανάδειξη των ορίων εντός των οποίων διαρθρώνονται τα κοινοτικά εγχειρήματα ενώ η φουκωϊκή προσέγγιση της κυβερνησιμότητας τις τεχνικές με τις οποίες διαχέονται αλλά και αμφισβητούνται τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά εντός τους. Η πλήρης γεφύρωση των δύο διακριτών αυτών προσεγγίσεων πάει πέραν του εύρους της παρούσας εργασίας. Ωστόσο κρίνεται δόκιμο να επιχειρηθεί μία προκαταρκτική διασύνδεση με σκοπό την καλύτερη κατανόηση της διάρθρωσης των εγχειρημάτων της κοινοτικής ενέργειας εντός του ευρύτερου δομικού πλαισίου του καπιταλιστικού κράτους. Αυτό καθιστά εφικτή τη συγκεκριμενοποίηση της καπιταλιστικής πολιτικής οικονομίας εντός των κοινοτικών πρακτικών θέτοντας τις θεωρητικές βάσεις για τη διττή κατανόηση της δίκαιης ενεργειακής βάσης και των οικο-κοινωνικών πολιτικών ως πεδίο αμφισβήτησης και αναπαραγωγής των κυρίαρχων λογικών.

2.3. Ενεργειακή φτώχεια: οικο-κοινωνικό πρόβλημα και πολιτική

Ένα από τα κατεξοχήν παραδείγματα οικο-κοινωνικού ζητήματος και πολιτικής είναι η ενεργειακή φτώχεια (Stojilovska, Thomson, & Mejía-Montero, 2023), η οποία αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο με σοβαρές και μακροχρόνιες κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις, συνέπειες στην υγεία, την κοινωνική ενσωμάτωση και την

ευημερία των ατόμων (Middlemiss, 2020). Αν και οι ακριβείς ορισμοί και μέθοδοι καταμέτρησης παραμένουν αντικείμενο διαφωνιών (Doukas & Marinakis, 2020), ένας αποδεκτός ορισμός είναι αυτός του Bouzarovski (2018, σ.1): «Η ενεργειακή φτώχεια εμφανίζεται όταν ένα νοικοκυριό δεν μπορεί να εξασφαλίσει επαρκές επίπεδο και ποιότητα οικιακών ενεργειακών υπηρεσιών - ψύξη και θέρμανση χώρου, μαγείρεμα, συσκευές - για τις κοινωνικές και υλικές του ανάγκες».

Αρχικά το φαινόμενο κατανοήθηκε ως αποτέλεσμα του τρίπτυχου: υψηλές τιμές ενέργειας, χαμηλά εισοδήματα νοικοκυριού, και μη αποδοτικό κτίριο (Thomson, 2013). Πρόσφατες μελέτες δίνουν έμφαση στις συστημικές διαστάσεις του φαινομένου, συνδέοντάς το με άλλες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού αλλά και το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο κοινωνικής, οικονομικής και ενεργειακής πολιτικής (Bouzarovski, 2022) προσεγγίζοντάς το ως ένα φαινόμενο με συστημικά, δομικά κοινωνικοπολιτικά αίτια (Stojilovska, κ.ά, 2020). Σε αυτό το πλαίσιο η συστημική προσέγγιση αναδεικνύει το «τρίπτυχο» αιτιών της ενεργειακής φτώχειας ως συμπτώματα ευρύτερων δομικών και συστημικών ανισοτήτων (Middlemiss, 2020). Συνδέεται άμεσα με το ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής πολιτικής (Stojilovska κ.ά., 2020), της στεγαστικής πολιτικής (Κουραχάνης, 2023) αλλά και με τις διαδικασίες παραγωγής και κατανομής κατοικίας (Βαταβάλη, & Χατζηκωσταντίνου, 2019·Bouzarovski κ.ά., 2018). Αποτελεί επίσης άμεση επίπτωση της ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης της ενέργειας (Fernández-Gutiérrez κ.ά, 2017).

Συνεπακόλουθα οι Bouzarovski, Thomson και Cornelis (2021) τονίζουν την ανάγκη κατανόησης της μέτρησης και ορισμού της ενεργειακής φτώχειας ως πολιτική διαδικασία εντασσόμενη σε ένα ευρύτερο συστημικό συγκείμενο, διερευνώντας τις «κυβερνητικές λειτουργικότητες και φαντασιακά που διέπουν τις πολιτικές» κάτι που παραμένει υπομελετημένο (σ. 14). Ο Middlemiss (2020) περιγράφει την αντίληψη της ενεργειακής φτώχειας ως αποτέλεσμα του τρίπτυχου ως «τεχνική-οικονομική» και αντιπροτείνει μία «κοινωνική-συστημική» ανάγνωση των αιτιών, συνεπειών και αλληλεπιδράσεων του φαινομένου. Τέλος, τονίζεται η διάσταση της υποκειμενικότητας και του βιώματος στην πληρέστερη αναγνώριση της ενεργειακής φτώχειας (Γουνεϊά κ.ά., 2023) Συμπερασματικά, τόσο η εννοιολόγηση, όσο και οι διαστάσεις της ενεργειακής φτώχειας εξαρτώνται από το ευρύτερο παράδειγμα πολιτικής και τον βαθμό εμπορευματοποίησης της ενέργειας.

2.4. Κοινοτική ενέργεια, ενεργειακή μετάβαση και οικο-κοινωνικές πολιτικές

Ένα εργαλείο οικο-κοινωνικής πολιτικής με αυξανόμενη σημασία βιβλιογραφικά και εμπειρικά είναι η κοινοτική ενέργεια (De Vidovich, 2024· Di Lorenzo & Stracqualursi κ.ά, 2022· Roberto & Ferruzzi κ.ά., 2023). Αν και δεν υπάρχει κοινός ορισμός, γενικά ο ορός αναφέρεται σε εγχειρήματα πολιτών ή κοινοτήτων, τοπικά και χωρικά εντοπισμένα που αποσκοπούν στην «προώθηση αλλαγών στο σύστημα ενέργειας» όπως η αυτο-παραγωγή, η αποκέντρωση, και η προώθηση βιώσιμων ενεργειακών πολιτικών, πρακτικών, και συμπεριφορών (Brummer, 2019). Διακρίνονται από πολλαπλότητα στοχεύσεων συμπεριλαμβανομένων περιβαλλοντικών, οικονομικών, και κοινωνικών στόχων και κινήτρων συμμετοχής (Seyfang κ.ά., 2013). Για τους υποστηρικτές τους, αποτελούν μία μορφή «ενεργειακής δημοκρατίας» (Ceglia κ.ά, 2022) προάγοντας μία νέα ενεργειακή ιδιότητα του πολίτη⁴ όπου από «παθητικός καταναλωτής» γίνεται «παραγωγός-καταναλωτής» (Τσέκερης, 2022). Μέσω αυτο-οργανωμένων και αποκεντρωμένων μορφών παραγωγής και διανομής ενέργειας, τα εγχειρήματα κοινοτικής ενέργειας (EKE), υποστηρίζεται πως ενισχύουν την βιώσιμη διαχείριση των τοπικών πόρων (Morandeira-Arca κ.ά., 2021) και ενδυναμώνουν τις τοπικές κοινωνίες επιτρέποντάς τους να αποφασίσουν για την ενέργεια (Katajamäki, 2023). Τα εγχειρήματα κοινοτικής ενέργειας βρίσκονται διαρκώς σε αλληλεπίδραση με συστημικούς παράγοντες που καθορίζουν την πορεία τους (Soares Da Silva κ.ά., 2018). Οι Creamer και συνεργάτες. (2018) εξετάζοντας την περίπτωση το ΗΒ αναδεικνύουν πως τα κοινοτικά εγχειρήματα δεν είναι μόνο τοπικές, κοινοτικές δράσεις αλλά συν-διαμορφώνονται από κοινοτικούς, κρατικούς, και ιδιωτικούς δρώντες. Οι πολιτικές του κράτους επιδρούν τόσο άμεσα, όπως μέσω της χρηματοδότησης και της διαμόρφωσης του νομικού πλαισίου όσο και έμμεσα μέσω της (ανα-)παραγωγής κοινωνικών πρακτικών που διαμορφώνουν αντιλήψεις και κατανοήσεις κανονικοποιώντας συγκεκριμένες μορφές των κοινοτικών εγχειρημάτων (ο.π. σ. 4-5).

Τα EKE αναδεικνύονται ως ένα πολλά υποσχόμενο εργαλείο αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας (Boostani κ.ά., 2024) καθώς το τοπικό επίπεδο αναδεικνύεται ως το πλέον αποτελεσματικό για την αντιμετώπιση της εντεινόμενης ενεργειακής φτώχειας (Kyprianou, κ.α. 2019). Εμπειρικές μελέτες περίπτωσης τέτοιων

⁴ Energy citizenship

παρεμβάσεων φανερώνουν την ύπαρξη σημαντικών οικονομικών οφελών για ευάλωτα νοικοκυριά και μείωση της ενεργειακής φτώχειας (π.χ. Ceglia κ.α. 2022). Ιδιαίτερη αποτελεσματικές θεωρούνται επίσης οι συμπράξεις και η ενίσχυση των ΕΚΕ από την τοπική αυτοδιοίκηση (Traill & Cumbers, 2023). Οι παρεμβάσεις αυτές μπορούν να επιφέρουν οφέλη για τους δικαιούχους, αμβλύνοντας τις ανισότητες στην πρόσβαση στην ενέργεια και αυξάνοντας το βιοτικό τους επίπεδο (Campagna κ.α. 2024). Επιπρόσθετα προσφέρουν «εγγύτητα με τις τοπικές κοινωνίες» ενισχύοντας τις κοινοτικές σχέσεις και την εμπιστοσύνη (Kanellou, Hinsch, κ.α., 2023) προεικονίζοντας εναλλακτικές μορφών οργάνωσης της ενέργειας με περιβαλλοντικές και κοινωνικές στοχεύσεις (Campos κ.α. 2020).

Κριτικές προσεγγίσεις ωστόσο επισημαίνουν τους περιορισμούς τους και πρωτίστως ότι δεν μεταβάλλουν τα συστημικά αίτια της ενεργειακής φτώχειας καθώς δεν θίγουν ευρύτερες δομικές ανισότητες (Bode, 2022). Αμφισβητείται επίσης η δυνατότητα αναπαραγωγής τους σε ευρεία κλίμακα καθώς (Bouzarovski, & Haarstad, 2019, (Hearn & Castaño-Rosa, 2021)). Επιπρόσθετα, οι Hanke κ.α. (2021 και 2023) επισημαίνουν πως η πλειονότητα των ενεργειακών κοινοτήτων δεν συμπεριλαμβάνουν στοχεύσεις σχετικά με την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας λόγω απροθυμίας, θεσμικών εμποδίων ή έλλειψης πόρων, τεχνογνωσίας και ενημέρωσης (CESS, 2023). Σημαντικά εμπόδια αντιμετωπίζουν επίσης τα ευάλωτα νοικοκυριά ως προς την συμμετοχή τους σε ενεργειακές κοινότητες ελλείψει πόρων, ενημέρωσης, χρόνου, ή/και εκπαίδευσης (Hanke & Lowitzsch, 2020, Caramizaru, & Uihlein, 2020) με αποτέλεσμα να υπερ-εκπροσωπούνται μεσήλικες άνδρες της ανώτερης-μεσαίας τάξης με ανώτατη εκπαίδευση (Radtke & Ohlhorst, 2021, (DellaValle & Czako, 2022)).

Η μελέτη βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο για την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων ως προς την σχέση ενεργειακών κοινοτήτων και ενεργειακής φτώχειας. Αυτό που αναδεικνύεται ωστόσο ως κοινός τόπος στις διαφορετικές προσεγγίσεις είναι πως η συμπερίληψη της αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας από ενεργειακές κοινότητες απαιτεί ένα ισχυρό υποστηρικτικό πλαίσιο σε τοπικό και εθνικό επίπεδο (Hanke & Lowitzsch, 2020, Boostani κ.α. 2024, Konstantopoulos κ.α. 2023) συναρτήσει ευρύτερων δομικών αναδιαρθρώσεων στη στέγαση, την ενέργεια (Bode, 2022), και το κράτος ευημερίας (Stojilovska κ.α. 2020). Από μόνη της η προώθηση ανανεώσιμων τεχνολογιών χωρίς ειδική πρόβλεψη για ευάλωτες ομάδες φαίνεται να ωφελεί κυρίως τα μεσαία-υψηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα (Radtke

& Ohlhorst, 2021) καθώς εντάσσεται στο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο αγοραίο-κεντρικής κατανομής των πόρων που αγνοεί τις προϋπάρχουσες ανισότητες (Lennon κ.α., 2020).

2.5. Ενεργειακή δικαιοσύνη, ιδιότητα του πολίτη και κυβερνησιμότητα

Προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα ο διανεμητικός χαρακτήρας των οικονομικών πολιτικών, τόσο η ιδιότητα του πολίτη όσο και η ενεργειακή δικαιοσύνη αποτελούν δύο χρήσιμα εννοιολογικά πλαίσια τα οποία επιστρατεύονται σε μελέτες που διερευνούν και αναδεικνύουν τις κοινωνικές σχέσεις πάνω στις οποίες συγκροτείται το ενεργειακό σύστημα (Pel κ.α. 2022). Αντίστοιχα κομβική σημασία προσλαμβάνουν η κοινωνική δικαιοσύνη και ΙτΠ στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής καθώς επιτρέπουν την αποσαφήνιση της διάρθρωσης της (ανα-)κατανομής ευημερίας και άρα των κοινωνικών σχέσεων που εγγράφονται σε αυτή (Βενιέρης, 2015).

2.5.1. Ενεργειακή δικαιοσύνη: διαστάσεις και κανονιστικές αμφισημίες

Η ενεργειακή δικαιοσύνη είναι ένα ποικιλόμορφο εννοιολογικό πλαίσιο που αναφέρεται στη δίκαιη και ισότιμη πρόσβαση στην ενέργεια (De Vidovich, 2024). Κατά τους McCauley κ.α. (2013) αποτελείται από το παρακάτω τρίπτυχο, το οποίο παραμένει το βασικό σημείο αναφοράς (Qian, 2023, Lee & Byrne, 2019):

- **Αναγνωριστική δικαιοσύνη:** Αναγνώριση και κατανόηση των ειδικών αναγκών διαφορετικών ομάδων ως προς την ενέργεια.
- **Διαδικαστική δικαιοσύνη:** Διασφάλιση δίκαιης και ίσης πρόσβασης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σχετικά με την ενέργεια.
- **Διανεμητική δικαιοσύνη:** «Δίκαιη κατανομή» για τα οφέλη και τα κόστη των δραστηριοτήτων στον τομέα της ενέργειας.

Η βιβλιογραφία για την ενεργειακή δικαιοσύνη είναι ποικιλόμορφη και η ακριβής εννοιολόγηση του πλαισίου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις κανονιστικές θεωρητικές αφετηρίες της εκάστοτε μελέτης. Κατά τους Sovacool και Dworkin (2015) η ενεργειακή δικαιοσύνη επιτρέπει την επαναπολιτικοποίηση της ενέργειας, επαναπροσδιορίζοντάς την πέρα από τις τεχνικο-οικονομικές προσεγγίσεις οι οποίες συσκοτίζουν τις κανονιστικές διαστάσεις. Νεότερες προσεγγίσεις τονίζουν την ανάγκη υιοθέτησης πλουραλιστικών πλαισίων για την ενεργειακή δικαιοσύνη με την συμπερίληψη φεμινιστικών, μη ευρωκεντρικών, μετα/απο-αποικιακών, και αντιρατσιστικών προσεγγίσεων (Sovacool κ.α., 2023). Σε αυτό το πλαίσιο κρίνεται απαραίτητη η διαθεματική προσέγγιση των πολλαπλών και αλληλο-συγκροτούμενων

ταξικών, έμφυλων, φυλετικών ανισοτήτων και σχέσεων εξουσίας εντός της ενέργειας (Johnson κ.α., 2020; Rainard, Büchs, Jenkins, & Middlemiss, 2025; Robinson, Simcock, & Petrova, 2023). Η έλλειψη διαθεματικής κατανόησης της ενεργειακής δικαιοσύνης παραβλέπει την συστημικότητα της ανισοκατανομής πόρων και πρόσβαση στην ενέργεια αναπαράγοντας ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας (ο.π.). Από μία κριτική σκοπιά οι εννοιολογήσεις της ενεργειακής δικαιοσύνης χαρακτηρίζονται ως προσπάθειες σταδιακής μεταρρύθμισης (Towers, 2022) οι οποίες βρίσκονται ενσωματωμένες σε ένα «φιλελεύθερο, κρατικο-κεντρικό αναπτυξιακό μοντέλο» που δεν αμφισβητεί επαρκώς κρατικο-καπιταλιστικό εξορυκτισμό (Dunlap & Tornel, 2023). Επομένως για να είναι μετασχηματιστική πρέπει να εκκινεί από την αναγνώριση ότι οι «αδικίες έχουν ήδη ενσωματωθεί στα υπάρχοντα ενεργειακά συστήματα και ενεργειακές πολιτικές» (Tornel, 2023).

2.5.2. Ενεργειακή ΙτΠ μεταξύ υπευθυνοποίησης και εκδημοκρατισμού

Η ιδιότητα του πολίτη αναφέρεται στη σχέση ατόμου με την πολιτεία ή κατά τον Drake (2001, σ. 131) την σχέση του πολίτη με την κρατική εξουσία, η οποία διαμορφώνεται και εννοιολογείται από τις «κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ισορροπίες» (Βενιέρης, 2013, σ. 129). Αν και τα κοινωνικά δικαιώματα παρέχονται πάντα υπό προϋποθέσεις, η ισορροπία μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον χαρακτήρα, την έκταση και την δομή των κοινωνικών πολιτικών (E-A 1990). Σύμφωνα με τον Faulks (1988, σ. 3) «ο ορισμός της ιδιότητας του πολίτη εγείρει κανονιστικές ερωτήσεις σχετικά με το «ανήκειν» (ένταξη/αποκλεισμός), την ισορροπία υποχρεώσεων-δικαιωμάτων ως προς το κράτος/κοινότητα ενώ παράλληλα αντικατοπτρίζει την περιρρέουσα συνθήκη σχέσεων εξουσίας». Κατά τον Dwyer (2010, σ. 7) «ερωτήματα σχετικά με την κατανομή ευημερίας, την (ανα)διανομή του πλούτου από το κράτος, απαντώνται μέσω διαφορετικών θέσεων για την κοινωνική ΙτΠ».

Όσον αφορά τις οικο-κοινωνικές πολιτικές στο πεδίο της ενέργειας, ιδιαίτερη σημασία έχει η «ενεργειακή ιδιότητα του πολίτη» (energy citizenship), μία εννοιολόγηση της ΙτΠ με αυξανόμενο ενδιαφέρον στην βιβλιογραφία για τις ενεργειακές μεταβάσεις (Silvast & Valkenburg, 2023). Ως θεωρητική έννοια και εμπειρικό φαινόμενο χαρακτηρίζεται από πολυσημία (Debourdeau, Schäfer, Pel, Kemp, & Vadovics, 2024; Silvast & Valkenburg, 2023). Οι Lenon κ.α. (2020) επισημαίνουν την προσέγγιση της ενεργειακής ιδιότητας του πολίτη στις κυρίαρχες

αντιλήψεις με καταναλωτικούς όρους που προωθεί μία ατομικιστική, νεοφιλελεύθερη αντίληψη του «πολίτη-καταναλωτή» παραβλέποντας την ανισοκατανομή πρόσβασης στο πεδίο της ενέργειας. Αυτή η προσέγγιση συμβαδίζει με την οικονομική ιδιότητα του πολίτη (Kourachanis, 2020) όπου η πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά καθορίζεται από την αγοραστική δύναμη καθώς και με την ιδιότητα του «υπεύθυνου» πολίτη όπου η αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων μετατίθεται στους πολίτες και σε μη κρατικούς φορείς (Lister, κ.α. 2011) και άρα με μία υπολειμματική κοινωνική πολιτική. Οι Silvast και Valkenburg (2023) επισημαίνουν την ένταση μεταξύ συμπερίληψης και αποκλεισμού στο εκάστοτε εγχείρημα ως μία σημαντική και υπομελετημένη διάσταση της ενεργειακής ΙτΠ. Σε μία θεματική επισκόπηση της βιβλιογραφίας, οι Wahlund & Palm (2022) αναδεικνύουν την έμφαση στο άτομο ως δρων αλλαγής καθώς οι περισσότερες σχετικές πολιτικές επικεντρώνονται σε συμπεριφορικές αλλαγές και ατομική συμμετοχή στο ενεργειακό σύστημα κάτι που επιβεβαιώνουν και οι (DellaValle & Czako, 2022).

Προκειμένου να αποτυπώσουν τις διαφορετικές πτυχές της ΙτΠ όταν συγκροτείται εμπειρικά, οι Lenon κ.α. (2023) αναπτύσσουν μία τυπολογία. Στο ένα άκρο της κλίμακας βρίσκεται η ταύτιση του πολίτη με «παθητικό» ή «ενεργητικό» καταναλωτή, τον «ιδιοπαραγωγό» με έντονες διαστάσεις εμπορευματοποίησης και υπευθυνοποίησης. Στον αντίποδα υπάρχει η πολιτική εννοιολόγηση όπου οι πολίτες αποκτούν ενεργώ συμμετοχή στη διεκδίκηση συστημικών αλλαγών στο ενεργειακό σύστημα. Τέλος επισημαίνουν την ιδιότητα του «παραγωγού-καταναλωτή» (pronsumer) η οποία διακρίνεται από υβριδική συνύπαρξη αγοραίων και πολιτικών λογικών. Η υβριδική διάσταση του συλλογικού καταναλωτή-παραγωγού (pronsumer) αναδεικνύεται επίσης από τους (Wittmayer, Avelino, Pel, & Campos, 2021) που επισημαίνουν τις εντάσεις μεταξύ κρατικοποίησης, εμπορευματοποίησης, και κοινοτικοποίησης/κοινωνικοποίησης που συνυπάρχουν και συγκρούονται στις διαδικασίες ενσωμάτωσης (mainstreaming) της ιδιότητας. Η ποικιλομορφία διαφοροποιούμενων αξιακών πλαισίων στο φαντασιακό του «καταναλωτή-παραγωγού» επιβεβαιώνεται και αλλού (Brown, Hall, & Davis, 2020).

Η σύνδεση των ΕΚΕ με την ΙτΠ παραμένει επίσης ένα αμφισβητούμενο πεδίο διερεύνησης. Σύμφωνα με ένα μέρος της βιβλιογραφίας, οι ενεργειακές κοινότητες αποτελούν μία μορφή «ενεργειακής δημοκρατίας» (Ceglia κ.α. 2022) προάγοντας μία νέα ενεργειακή ιδιότητα του πολίτη (energy citizenship) όπου από «παθητικός

καταναλωτής» γίνεται «ενεργητικός συμμετέχων» στην παραγωγή ενέργειας (Τσέκερης, 2022). Σε μία ανασκόπηση της βιβλιογραφίας οι (Ahmed, Ali, & D'Angola, 2024) ισχυρίζονται πως οι ΕΚΕ «ενδυναμώνουν τους πολίτες επιτρέποντάς τους να συμμετέχουν ενεργά στον ενεργειακό τομέα» (σ. 9). Ωστόσο η σχέση ενεργειακών και ΙτΠ δεν είναι γραμμική (Hamann κ.α. 2023). Οι Dudka & Magnani (2024) αναδεικνύουν χαμηλή ενασχόληση της πλειοψηφίας των μελών με τη διαχείριση της κοινότητας θέτοντας υπό αμφισβήτηση τον εκδημοκρατισμό της ενέργειας. Οι Heiskanen κ.α. (2021) επισημαίνουν την διαφοροποίηση ανά χώρα των δυνατοτήτων από τα κάτω συμμετοχής στην ενεργειακή μετάβαση. Ο Suboticki (2023) επισημαίνει πως η συμμετοχικότητα και ο εκδημοκρατισμός, απαιτούν τοπικά-ευαίσθητες διαδικασίες συμμετοχής και ευρείας συν-διαμόρφωσης πολιτικής. Ειδικά διακινδυνεύεται η αναπαραγωγή ασύμμετρων σχέσεων εξουσίας και τάσεων υπευθυνοποίησης, φαινόμενα γνωστά στη βιβλιογραφία της συμμετοχικής πολιτικής (Swynghedouw, 2005). Σε παρόμοιο πλαίσιο οι (Lennon & Dunphy, 2024) αναδεικνύουν τα πολλαπλά εμπόδια στην πολιτειακή συμμετοχή στις τρέχουσες πολιτικές ενεργειακής μετάβασης (σ. 3).

2.6. Κοινοτικά εγχειρήματα: πέραν, εντός, και εναντίον κράτους και αγοράς

2.6.1. Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Εντάσεις και προοπτικές

Καθώς οι ενεργειακές κοινότητες εντάσσονται στην «Κοινωνική και Αλληλέγγυα οικονομία» (ΚΑΛΟ) θα αναφερθούμε συνοπτικά στην σχετική βιβλιογραφία με έμφαση στη σχέση ΚΑΛΟ-κράτους και στην μετασχηματιστική της δυνατότητα. Η ΚΑΛΟ είναι ένα ετερογενές και πολυ-οριζόμενο πεδίο οργανώσεων με οικονομική δραστηριότητα οι οποίες έχουν «κοινωνικούς» στόχους ή προτεραιότητες (Νικολόπουλος & Καπογιάννης, 2019). Οι διαφορετικοί ορισμοί οφείλονται σύμφωνα με κάποιους μελετητές σε διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες και ιστορικές διαδρομές του φαινομένου (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010, Γεώργιας 2013). Το ευρύτερο πεδίο της ΚΑΛΟ παρουσιάζει μία ετερογένεια ως προς την μετασχηματιστική ή συμπληρωματική τους ικανότητα. Για τους Ζαϊμάκη και Νικολαΐδη (2022, σ. 16) η ΚΑΛΟ προσλαμβάνει από τον ρόλο του "δούρειου ίππου" του νεοφιλελευθερισμού για την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων αγαθών, έως την προοπτική να γίνει εργαλείο για την απο-εμπορευματοποίηση και κοινωνικό μετασχηματισμό. Σε συστημικό επίπεδο, η ΚΑΛΟ φαίνεται να προβάλλεται πρωτίστως ως μέσο κάλυψης κοινωνικών αναγκών μέσω της συνεργασίας κράτους και αγοράς, με την αγορά να αναλαμβάνει ρόλους του κράτους (ο.π.). Σε κινηματικό επίπεδο

Η σχέση-ΚΑΛΟ κράτους είναι ένα αμφιλεγόμενο πεδίο μελέτης. Από τη μία αναδεικνύεται ο ρόλος της ΚΑΛΟ ως εκδημοκρατισμός της δημόσιας (Mendell, 2015) και κοινωνικής πολιτικής (Yi, 2023). Από την άλλη επισημαίνεται ο κίνδυνος εργαλειοποίησης και αφομοίωσης των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ από τα κράτη και την αγορά (Dinerstein, 2017). Η εργαλειοποίηση αφορά στην χρήση των φορέων ΚΑΛΟ από το κράτος για την επίτευξη στόχων δημόσιας πολιτικής η οποία «παραμορφώνει τις πρακτικές και τους στόχους» (Richez-Battesti και Petrella, 2023, σ. 351). Η αφομοίωση αφορά στην άμεση ή έμμεση επιβολή αγοραίο-κεντρικών και καπιταλιστικών τρόπων λειτουργίας στα εγχειρήματα ΚΑΛΟ λόγω οικονομικών ή θεσμικών πιέσεων (ο.π., 2023, σ. 348-349). Αναπτύσσοντας μία τυπολογία των σχέσεων κράτους-ΚΑΛΟ, ο Vaillancourt (2009) διαχώρισε την συν-παραγωγή (co-production) πολιτικής όπου η κοινωνική οικονομία χρησιμοποιείται από το κράτος ως πάροχος μίας κοινωνικής υπηρεσίας και της συν-διαμόρφωσης (co-construction) πολιτικής η ΚΑΛΟ συμμετέχει ουσιαστικά στον σχεδιασμό της. Η συν-διαμόρφωση δεν είναι αυτόκλητα «δημοκρατική» με ευρεία συμμετοχή της κοινωνίας αλλά μπορεί να είναι και «νεοφιλελεύθερη» δηλαδή με παράγοντες της αγοράς (ο.π.) κάτι που συχνά οδηγεί σε αφομοίωση (Maier κ.α. 2016). Σε κάθε περίπτωση, το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο (Utting, 2023), το καθεστώς ευημερίας και η κοινωνική πολιτική (Yi, 2023) έχουν καθοριστική επίδραση στην διάρθρωση του πεδίου της ΚΑΛΟ. Στο νεοφιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας η ΚΑΛΟ αποτελεί συχνά υποκατάστατο των κενών που αφήνει η υπολειμματικοποίηση της κοινωνικής προστασίας (Ζαϊμάκης κ.α. 2022), μέσω προαγωγής της ιδιωτικοποίησης κοινωνικών αγαθών και της προνοιακής πολιτικής διαχείρισης της ακραίας φτώχειας (Αδαμ και Παπαθεοδώρου, 2009, 2010). Έτσι η ΚΑΛΟ ενέχει τον κίνδυνο της «ιδιωτικοποίησης δημόσιων ζητημάτων» μέσω της επίλυσης από ιδιωτικές, συλλογικές πρωτοβουλίες πολιτών (Van der Steen κ.α. 2011).

Ωστόσο ενώ επιτελούν λειτουργίες του κράτους ευημερίας, τα εγχειρήματα ΚΑΛΟ μπορούν ταυτόχρονα να αμφισβητούν τις κυρίαρχες παραδοχές που διέπουν την κρατικά-παρεχόμενη κοινωνική πολιτική (Esteves, 2023, σ. 15). Υπό αυτό το πρίσμα, η ΚΑΛΟ εντάσσεται στο πρόταγμα του δημοκρατικού προνοιακού πλουραλισμού (στον αντίποδα του νεοφιλελεύθερου προνοιακού πλουραλισμού) για κοινοτικό-κοινωνικό έλεγχο της αναδιανομής ευημερίας (Walzer, 1983). Μπορούν έτσι να εκκινήσουν διαδικασίες επανοικειοποίησης των κοινών αγαθών (commons) οργανώνοντάς τα σε

μία σχεσιακή βάση με επίκεντρο την αυτο-οργανωμένη κάλυψη αναγκών στον αντίποδα της καπιταλιστικής διαδικασίας περίφραξης, ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης των κοινών αγαθών (Rieiro, 2023). Μέσα από τις δημοκρατικές διαδικασίες διαχείρισης των κοινών παράγονται νέες «οικονομίες της κοινότητας» που αποσκοπούν στην τοπική αυτονομία και την κοινωνικο-οικολογική βιωσιμότητα (Τζέκου κ.α. 2022, σ. 91).

Σε τέτοιες περιπτώσεις τα εγχειρήματα ΚΑΛΟ συγκρούονται με το κυρίαρχο παράδειγμα διανομής ευημερίας μέσω της προεικόνισης, δηλαδή της εφαρμογής πρακτικών που καθοδηγούνται από τις αξίες της μετακαπιταλιστικής προοπτικής (Ψημίτης, 2017, σ. 24, Yates, 2015). Έτσι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας πραγματώνεται καθημερινά στο «μικροεπίπεδο» μέσω της ανοικοδόμησης «αλληλέγγυων και εξισωτικών πρακτικών απέναντι σε κρατικές πολιτικές που επιδιώκουν να καταστρέψουν μορφές συμβίωσης και αμοιβαιότητας» (Ψημίτης, 2017, σ. 352). Ο πολλαπλασιασμός τέτοιων εγχειρημάτων γενικεύει την ρήξη «δημιουργώντας μία μετακαπιταλιστική προοπτική» (Καβουλάκος & Γριτζάς, 2015). Ο Holloway (2011) μιλάει για «ρωγμές στον καπιταλισμό» που όταν πολλαπλασιαστούν επαρκώς θα έρθουν σε «ρήξη» με το κυρίαρχο σύστημα, αμφισβητώντας την εμπορευματοποίηση της εργασίας. Ωστόσο επισημαίνει τη μη γραμμικότητα και την αντιφατικότητα των ρωγμών οι οποίες «κινδυνεύουν πάντα να εξαλειφθούν» από την καπιταλιστική αφομοίωση (ο.π. σ. 300). Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως τα εγχειρήματα ΚΑΛΟ χαρακτηρίζονται από υβριδοποίηση και την αντιφατική συνύπαρξη νεοφιλελεύθερων και κοινοτιστικών τάσεων καθώς κυμαίνονται μεταξύ «ανακούφισης» των συμπτωμάτων και συστημικού μετασχηματισμού (Soudias 2024; Raffaelli 2016; Cieslik 2018), δηλαδή μεταξύ αντίστασης και αναπαραγωγής στην λογική της αγοράς. Η μετασχηματιστική τους δυνατότητα καθορίζεται εν τέλει από το κοινωνικο-πολιτικό συγκείμενο της εκάστοτε χωρικά εντοπισμένης περίπτωσης (Itçaina κ.α. 2018) καθώς και από τη δυνατότητά τους να πάνε πέραν της «συλλογικής ιδιοκτησίας» συγκροτώντας μία «αντιεξουσία της κοινότητας, η οποία αποκλείει την αγορά» (Λιέρος, 2012, σ. 80).

2.6.2. Ενεργειακά Κοινοτικά Εγχειρήματα και υβριδοποίηση: μεταξύ κοινοτισμού και νεοφιλελευθερισμού

Οι ενεργειακές κοινότητες αποτελούν ταυτόχρονα μία μορφή ΚΑΛΟ (Τσέκερης, 2022) και ένα εργαλείο οικο-κοινωνικής πολιτικής (De Vidovich, 2024).

Επομένως εμφανίζουν τις τάσεις υβριδοποίησης που εντοπίζονται στην ΚΑΛΟ αλλά και τις αντιφάσεις των οικο-κοινωνικών πολιτικών. Εξετάζοντας κριτικά τα εγχειρήματα αυτά, μέρος της βιβλιογραφίας αναδεικνύει την υβριδικότητά τους, επισημαίνοντας την αφομοίωση (cooptation) τους από το πολιτικο-θεσμικό συγκείμενο μέσω της αντικατάστασης της πολιτικοποίησης των κοινωνικών αναγκών με την συλλογική επιχειρηματική δραστηριότητα εντός της αγοράς ενέργειας (Eadson, 2016). Η κοινοτική ενέργεια ως κυβερνησιμότητα της «διακυβέρνησης πέρα από το κράτος» παράγει δημοκρατικά ελλείμματα όταν ενσωματώνεται σε πλαίσιο αγοράς (Swynghedouw, 2005). Επιπρόσθετα εάν τα εγχειρήματα κοινοτικής ενέργειας δεν θίζουν τον ρόλο προϋπάρχοντων συμφερόντων μέσα στο σύστημα ενέργειας διακινδυνεύουν την αναπαραγωγή σχέσεων εξουσίας (Burke και Stephens, 2018, σ. 79). Ταυτόχρονα η κοινοτική ενέργεια εργαλειοποιείται από τα κράτη ως τεχνική διακυβέρνησης της απο-ανθρακοποίησης (Hobson κ.α. 2016).

Κάποιες μελέτες αναδεικνύουν την αναπαραγωγή και αντίσταση των κυρίαρχων κυβερνησιμοτήτων εντός των εγχειρημάτων. Οι Bues και Gailing (2016) επιχειρώντας να συγκεράσουν δομικές και μη δομικές (actor-centric) θεωρίες της εξουσίας, προσεγγίζουν την προώθηση της ιδιοπαραγωγής (prosumerism) ως παράδειγμα ιδιωτικοποίησης της ενεργειακής μετάβασης και ως τεχνολογία κυβερνησιμότητας που ενθαρρύνει τους πολίτες να αναλάβουν την ευθύνη της παραγωγής καθαρής ενέργειας δημιουργώντας έτσι νέες υποκειμενικότητες (σ. 15). Ταυτόχρονα αναδεικνύουν περιπτώσεις «επαναπολιτικοποίησης» της ενέργειας μέσω της σύστασης ΕΚΕ (ο.π. σ. 20). Ο Anfinson (2023) σκιαγραφεί το πώς η προώθηση της κοινοτικής ενέργειας συνιστά αντικατάσταση των πολιτικών στόχων με μία οικονομική ενδυνάμωση. Βασικός μηχανισμός είναι η εγκαθίδρυση μιας «επιχειρηματικής λογικής» η οποία μετατρέπει τους πολίτες σε «επιχειρηματίες τις ενέργειας» με ευθύνη για την παραγωγή, κατανάλωση, και διαχείριση ανανεώσιμης ενέργειας. Η παραπάνω προσέγγιση αν και ενδυναμώνει τους πολίτες στη συμμετοχή στο ενεργειακό σύστημα περιορίζει αυτή τη συμμετοχή στο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο της ενέργειας ως εμπόρευμα.

Οι Wittmayer κ.α. (2022) μέσα από μία συγκριτική μελέτη κοινοτικών εγχειρημάτων ενέργειας σε 7 χώρες επισημαίνουν τις εγγενείς αντιφάσεις των συλλογικών εγχειρημάτων αυτοπαραγωγής ενέργειας μεταξύ συμπερίληψης και αποκλεισμού και παραγνώρισης των προϋπάρχοντων συμφερόντων και

μετασχηματισμού. Αν και ως προεικονιστικές πρακτικές υλοποιούν ένα δημοκρατικό ενεργειακό σύστημα δημιουργώντας ευκαιρίες για πολιτειακή συμμετοχή στο ενεργειακό σύστημα, τα ΕΚΕ εμφανίζουν ποικιλομορφία ως προς την καθολικότητα των αιτημάτων τους για συμμετοχικότητα και δικαιοσύνη. Παραμένοντας ενταγμένα στο κυρίαρχο πλαίσιο παραγωγής και κατανάλωσης ενέργειας υιοθετούν κυρίως γενικά διαλογικά πλαίσια που αγνοούν συγκεκριμένες ερωτήσεις για την κατανομή των οφελών, τη συμμετοχή, και τις δομές εξουσίας στο ενεργειακό σύστημα (ο.π. σσ. 10-11). Για τους Amélie Artis κ.α. (2023) η δυνατότητα των ΕΚΕ να μετασχηματίσουν τον ενεργειακό τομέα περιορίζεται από την κυριαρχία των ιδιωτικών συμφερόντων σε αυτών. Αν και η ανάπτυξη συν-διαμορφωμένων κοινοτικών έργων επιτρέπει την πολιτικοποίηση της ενέργειας μέσω της συμμετοχής μη ειδικών (πολιτών, κατοίκων) στην ενεργειακή μετάβαση, τα ΕΚΕ διακρίνονται από εντάσεις μεταξύ εμπορικών και πολιτειακών πλαισίων κινητοποίησης (ο.π. σ. 206).

Εστιάζοντας στην υβριδοποίηση των ΕΚΕ, οι (Laes & Bombaerts, 2022) τα αναδεικνύουν ως πεδία εντάσεων μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κοινοτισμού. Εξετάζοντας την οντολογική, οικονομική, και εξουσιαστική διάσταση επισημαίνουν τα σημεία σύγκλισης και έντασης μεταξύ των δύο κυβερνησιμοτήτων. Σε οντολογικό και οικονομικό πλαίσιο η κοινοτιστική κυβερνησιμότητα των ΕΚΕ δεν αμφισβητεί πλήρως τη νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα καθώς οι αξιώσεις παραγωγής κοινών αγαθών και προαγωγής κοινοτικών δεσμών περιορίζονται από την επικράτηση οικονομο-κεντρικών κινήτρων. Στη διάσταση των σχέσεων εξουσίας τα ΕΚΕ αμφισβητούν την νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα καθώς προάγουν την δημοκρατική διαχείριση της ενέργειας η οποία μπορεί να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην ιδιωτική συσσώρευση των ενεργειακών πόρων (ο.π. Σ. 12-13). Ωστόσο η παραπάνω δύναμη αμφισβήτηση υπονομεύεται από την δυνατότητα εργαλειοποίησής τους ως όχημα περιορισμού της κρατικής αναδιανομής, μία ένταση που συναντάται ευρύτερα σε εγχειρήματα κοινοτικοποίησης (Deleixhe, 2018). Σε παρόμοιο πλαίσιο οι Armelle Gomez κ.α. (2022) επισημαίνουν την συνύπαρξη «φιλελεύθερων» προσεγγίσεων που αποσκοπούν στην κινητοποίηση βάσει «ατομικών καταναλωτικών κινήτρων» και «κριτικών» προσεγγίσεων που προάγουν συστημικές αμφισβητήσεις (σ. 153). Η συνύπαρξη και των δύο «σχολών» στους λόγους και τις πρακτικές των κοινοτήτων δημιουργεί εντάσεις μεταξύ δημοκρατικών διαδικασιών και οικονομικών περιορισμών. Κεντρικές εντάσεις

εντοπίζονται στην εννοιολόγηση της συμμετοχής στα εγχειρήματα ως δικαίωμα που απορρέει από την πολιτειακή ιδιότητα ή ως επένδυση (ο.π. σσ. 168-169).

2.6.3. Ενεργειακά Κοινοτικά Εγχειρήματα ως φορείς δικαιοσύνης και δημοκρατίας;

Η ενεργειακή δικαιοσύνη και ιδιότητα του πολίτη αν και διακριτά εννοιολογικά πλαίσια είναι αλληλένδετα και αλληλεξαρτώμενα (Towel, 2022 p. 68). Υπό μία έννοια, η δημοκρατική κατανόηση της ενεργειακής ΙτΠ ανοίγει το πεδίο για διανεμητικές διεκδικήσεις ενώ η ενεργειακή δικαιοσύνη πολιτικοποιεί την ενέργεια οδηγώντας σε πιέσεις για εκδημοκρατισμό του ενεργειακού συστήματος. Η αξιολόγηση της μετασχηματιστικής δυνατότητας των ΕΚΕ υπό το συνδυαστικό πρίσμα των δύο αυτών πλαισίων αναδεικνύεται ως βέλτιστη πρακτική στη βιβλιογραφία (DellaValle & Czako, 2022).

Ο ρόλος των ΕΚΕ ως φορείς ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατικής ΙτΠ παραμένει αμφιλεγόμενος. Η εννοιολόγηση των πολιτών ως καταναλωτές και η έλλειψη διαθεματικότητας δυσχεραίνει την πραγμάτωση της αναγνωριστικής, διανεμητικής και διαδικαστικής δικαιοσύνης στα ΕΚΕ καθώς η συμμετοχή περιορίζεται από προϋπάρχουσες ανισότητες (Shejale κ.α. 2022). Η καθολική πρόσβαση, διανεμητικά και διαδικαστικά, στα ΕΚΕ προσκρούει στην ανισοκατανομή πόρων, όπως χρημάτων, χρόνου, ή εκπαιδευτικού επιπέδου (Standal κ.α., 2023) και στις αγοραίο-κεντρικές εννοιολογήσεις της ενέργειας και τα επενδυτικά κίνητρα συμμετοχής στην κοινότητα (Gomez, Tyl, & Pottier, 2022). Συνεπακόλουθα, η οικονομο-κεντρική πλαισίωση της διανομής δημιουργεί αποκλεισμούς παρεμποδίζοντας την επίτευξη καθολικής διανεμητικής δικαιοσύνης (Adams & Bell, 2015; Cointe, 2019) ενώ η εννοιολόγηση των πολιτών ως «ενεργών καταναλωτών» περιορίζει την ενδυναμωτική διάσταση των ΕΚΕ (Coy κ.α. 2022) και την επίτευξη δικαιοσύνης (DellaValle & Czako, 2022). Η επικράτηση «πραγματιστικών» ανησυχιών για την υλοποίηση του έργου παρεμποδίζει τη δυνατότητα πραγμάτωσης της διαδικαστικής δικαιοσύνης μειώνοντας τη συμμετοχή ενώ η έλλειψη αναγνώρισης των έμφυλων διαστάσεων στις πρακτικές ενέργειας θέτει υπό αμφισβήτηση την επίτευξη αναγνωριστικής δικαιοσύνης (Van Veelen, 2018). Ταυτόχρονα οι τάσεις υπευθυνοποίησης που εντοπίζονται σε κάποια ΕΚΕ (Argüelles κ.α. 2017) παρεμποδίζουν την πραγμάτωση δικαιοσύνης *πέραν* της κοινότητας λόγω κοινωνικών ανισοτήτων που αποκλείουν κοινωνικά ευάλωτες ομάδες από τη συμμετοχή σε ΕΚΕ, των «ενσωματωμένων» στην ενεργειακή μετάβαση κοινωνικο-υλικών αδικιών, και των

σωρευτικών αρνητικών διανεμητικών επιπτώσεων στο ενεργειακό σύστημα (van Bommel & Höffken, 2021). Εν τέλει, αν και τα ΕΚΕ αναδεικνύονται από τη βιβλιογραφία ως δυνάμει φορείς δικαιοσύνης και εκδημοκρατισμού (Bonfert, 2024; DellaValle & Czako, 2022) η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας περιορίζεται από την αγοραίο-κεντρική δομική διάρθρωση του ενεργειακού συστήματος, την έλλειψη κατάλληλης θεσμικής υποστήριξης (Margosi & Koukoufikis, 2024; Saintier, 2017) και την ελλιπή αναγνώριση των προϋπάρχοντων ασύμμετρων σχέσεων εξουσίας στο ενεργειακό σύστημα (Wittmayer κ.α., 2022) τις οποίες δυσκολεύονται να αναιρέσουν πλήρως (Horstink, Wittmayer, & Ng, 2021).

Σε μεγάλο βαθμό η αξιολόγηση των ΕΚΕ ως μετασχηματιστικά εγχειρήματα δικαιοσύνης και εκδημοκρατισμού καθορίζεται από τον ορισμό της ενεργειακής δικαιοσύνης και ΙτΠ που υιοθετείται. Στην παρούσα εργασία υιοθετείται η κριτική προσέγγιση της ενεργειακής δικαιοσύνης ως «το ελάχιστο απαραίτητο» και η ανάγκη ανάπτυξης μίας «αυτόνομης και εξεγερσιακής» ερευνητικής ατζέντας (Dunlap & Tornel, 2023) για την ενέργεια πέρα από συμβολικού χαρακτήρα επεξεργασίες (Dunlap & Tornel, 2024) οι οποίες δεν αντιμετωπίζουν επαρκώς το συστημικό και δομικό συγκείμενο της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης, τις καπιταλιστικές και κρατικές σχέσεις εξουσίας μέσα στις οποίες εγγράφεται. Τα εναλλακτικά εγχειρήματα είναι απαραίτητα αντιφατικά καθώς βρίσκονται εγγεγραμμένα στις αντιφάσεις του καπιταλισμού (Holloway, 2004, σ. 427). Συνεπακόλουθα η κατανόηση της ενεργειακής δικαιοσύνης ως κυβερνησιμότητα (Towers, 2022) επιτρέπει την κριτική εξέταση των υποκειμενικοτήτων που παράγονται και την ανάδειξη των κυρίαρχων λογικών που αναπαράγονται ή αμφισβητούνται στα κοινοτικά εγχειρήματα. Η αμφισημία και υβριδικότητα της ενεργειακής ΙτΠ που εντοπίζεται στα ΕΚΕ, αναδεικνύει την συνύπαρξη «αμφισβητούμενων υποκειμενικοτήτων»⁵ δηλαδή ανταγωνιστικών κυβερνησιμοτήτων στις πρακτικές και τους λόγους τους.

2.6.4. Υπολειμματικοποίηση ή μετασχηματισμός; Αντιφάσεις και Εντάσεις στα Ενεργειακά Κοινοτικά Εγχειρήματα

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας φαίνεται εκ πρώτης όψεως να οδηγεί σε ένα θεωρητικό τέλμα: Αφενός τα εγχειρήματα κοινοτικής ενέργειας μοιάζουν να είναι αποτέλεσμα κινηματικής διεκδίκησης ενός άλλου παραδείγματος οργάνωσης της

⁵ Contested subjectivities

πρόσβασης στην ενέργεια ως βασικό κοινωνικό αγαθό με βάση την δημοκρατία και τη δικαιοσύνη. Αφετέρου φαίνεται να εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εμπορευματοποίησης της ενέργειας, υπολειμματικοποίησης της κοινωνικής προστασίας, και μετάθεσης των ευθυνών αντιμετώπισης των δομικών ανισοτήτων που προκύπτουν από τις παραπάνω μεταβολές στους ίδιους τους πολίτες. Δανειζόμενοι από τον Shiriwise (2020) μπορούμε να μιλήσουμε για μία υπόσταση «χαιμαλέοντα» διαρκώς μεταβαλλόμενη αναλόγως με το πολιτικο-θεσμικό συγκείμενο του κάθε εγχειρήματος, τις τοπικές ιδιομορφίες, αλλά και την κλίμακα εστίασης της εκάστοτε μελέτης όπως στην ΚΑΛΟ ευρύτερα (Itçaina, & Richez-Battesti, 2018).

Μία πιθανή διέξοδος από την παραπάνω θεωρητική αμφισημία προσφέρεται από την προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας του καπιταλιστικού κοινωνικού κράτους ως εγγενώς αντιφατικό. Πολύ περισσότερο από την κάλυψη μίας κοινωνικής ανάγκης ή την υλοποίηση μιας κανονιστικής επιταγής για ενεργειακή δημοκρατία ή δικαιοσύνη, η ανάδυση των κοινοτικών εγχειρημάτων ενέργειας φαίνεται να αποτελεί την ταυτόχρονη αναδίπλωση του κράτους από την αναδιανομή ευημερίας και το αποτέλεσμα μιας διεκδίκησης ενός κοινωνικά και περιβαλλοντικά δικαιότερου ενεργειακού συστήματος. Η αντιφατική συνύπαρξη νεοφιλελεύθερων και κοινοτικών κυβερνησιμοτήτων σε αυτά τα εγχειρήματα οδηγεί σε μία πολυδιάστατη ποικιλομορφία όπου η επικράτηση αφομοιωτικών ή μετασχηματιστικών χαρακτηριστικών βρίσκεται σε δυναμική μεταβολή και καθορίζεται από το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό συγκείμενο (Richez-Battesti & Petrella, 2023). Η προώθηση ενεργειακών κοινοτήτων σε κυρίαρχο επίπεδο στοχεύει σε αφομοίωση των κριτικών κοινωνικών κινημάτων από την αγορά μετατρέποντας την ενεργειακή δημοκρατία σε επιχειρηματική δραστηριότητα (Anfinson, 2023). Ωστόσο, τα εγχειρήματα κοινοτικής ενέργειας παράγουν ταυτόχρονα κοινοτιστικές υποκειμενικότητες οι οποίες αμφισβητούν την αγοραίο-κεντρική κατανόηση της ενέργειας (Isern, 2016), διεκδικώντας δίκαιη κατανομή των ενεργειακών πόρων, και επαναπολιτικοποιώντας (Bues & Gailing, 2016) την ενεργειακή μετάβαση. Επομένως συνύπαρξη κρατικών, αγοραίων, και κοινοτικών λογικών στα ΕΚΕ σημαίνει ότι μπορούν να λειτουργήσουν ως οχήματα διαδικαστικής και διανεμητικής δικαιοσύνης διευρύνοντας τη συμμετοχικότητα ή να αναπαράξουν δομικές ανισότητες αγνοώντας τις προϋπάρχουσες σχέσεις εξουσίας (Wittmayer κ.α., 2022).

Υπό το πρίσμα της προσέγγισης του O'Connor, οι νέες μορφές κοινωνικής συνεργασίας που προάγει το κράτος μέσω των ΕΚΕ μετατοπίζουν τις αντιφάσεις της ενεργειακής μετάβασης, μεταξύ συσσώρευσης και φτώχειας, στο ιδεολογικό πεδίο καθώς ιδεολογικές αναπαραστάσεις της ενεργειακής δημοκρατίας και δικαιοσύνης επαναπολιτικοποιούν το ζήτημα της ενέργειας δημιουργώντας αντιπαραθέσεις μεταξύ της κυρίαρχης λογικής επιχειρηματοποίησης, εμπορευματοποίησης, και υπολειμματικοποίησης και των κοινοτιστικών αιτημάτων για εκδημοκρατισμό και αναδιανομή. Το παραπάνω διαμορφώνει την παραγωγή υποκειμενικότητας εντός των κοινοτικών εγχειρημάτων ως έναν αμφισβητούμενο χώρο παραγωγής αλήθειας που ταυτόχρονα αναπαράγει και αμφισβητεί το κυρίαρχο καθεστώς αλήθειας.

Συμπερασματικά η παραπάνω επισκόπηση σκιαγραφεί τις εντάσεις μεταξύ εμπορευματοποίησης και απο-εμπορευματοποίησης της ενέργειας και καθολικότητας και υπολειμματικότητας που επικρατούν στα εγχειρήματα κοινοτικής ενέργειας. Ειδομένες ως σε μια σχέση αλληλεπίδρασης δομής και υποκειμένου, οι παραπάνω εντάσεις παράγονται από το ευρύτερο δομικό και συστημικό συγκείμενο μέσα στο οποίο εντάσσονται τα ΕΚΕ αποτελώντας ρευστό πεδίο κοινωνικής διαπραγμάτευσης των εκάστοτε υποκειμένων που διαφαίνονται στις ταυτότητες, τις πρακτικές, και τους λόγους τους. Αυτό συμβαδίζει με μία αντίληψη του νεοφιλελευθερισμού όχι ως ολοκληρωτική κυβερνησιμότητα στην ενεργειακή μετάβαση αλλά ως πρακτική διακυβέρνησης αμφισβητούμενη από εναλλακτικές ιδεολογίες, πολιτικές, πρακτικές και δρώντες σε διαρκώς μεταβαλλόμενο πολιτικό πεδίο (Hess, 2011). Συνεπακόλουθα, απαιτείται μία ιστορικοποιημένη μελέτη των ΕΚΕ στο μικρο-επίπεδο (Laes & Bombaerts, 2022) προκειμένου να αποσαφηνιστούν οι τρόποι με τους οποίους τα εγχειρήματα κοινοτικής ενέργειας αναπαράγουν ή αμφισβητούν τις κυρίαρχες νεοφιλελεύθερες λογικές.

ΘΕΣΜΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

3.1. Δίκαιη ενεργειακή μετάβαση και ενεργειακή φτώχεια στην Ελλάδα: μεταξύ εμπορευματοποίησης και υπολειμματικοποίησης

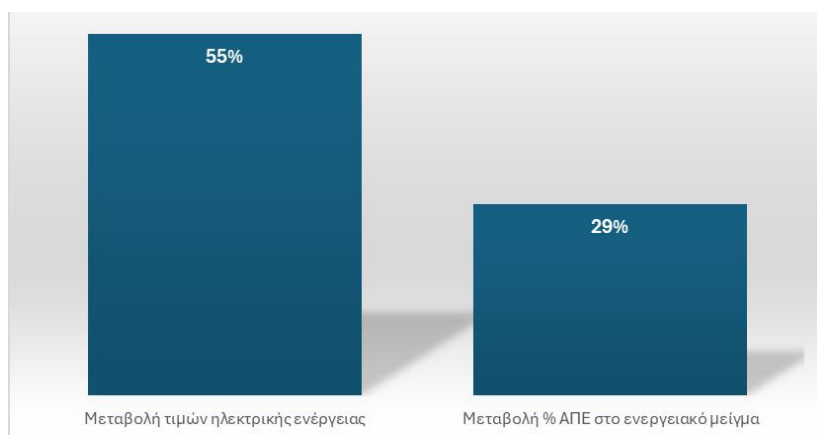
Οι οικο-κοινωνικές πολιτικές στην Ευρώπη προσλαμβάνουν αυξανόμενη σημασία τα τελευταία χρόνια (Zimmermann κ.α. 2024). Η αναδυόμενη οικο-κοινωνική ατζέντα αποτελεί πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ μετασχηματιστικών και κυρίαρχων λογικών (Sabato & Mandelli, 2024). Ωστόσο, καθώς παραμένει ενσωματωμένη στην κυρίαρχη αγοραίο-κεντρική προσέγγιση της «πράσινης ανάπτυξης» (Mandelli κ.α. 2023) δεν παρουσιάζει υψηλό βαθμό πολιτικοποίησης της ενεργειακής μετάβασης (Zimmermann, Mandelli, & Gerstenberg, 2024). Η Ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική χαρακτηρίζεται από προτεραιοποίηση οικονομικών και περιβαλλοντικών στόχων (Bostan, 2021) με κύριους άξονες την απανθρακοποίηση, τη φιλελευθεροποίηση και την ενοποίηση της αγοράς ενέργειας. Στα πλαίσια της οικο-κοινωνικής ατζέντας, η ενεργειακή φτώχεια αναγνωρίζεται με την Σύσταση της Επιτροπής (2020/1563) για την Ενεργειακή Φτώχεια το 2020 (Ευρωπαϊκή Ένωση - ΕΕ, 2020) ενώ το 2023 η Οδηγία (2023/955) για την εξοικονόμηση ενέργειας θεσμοθετεί μία σειρά από μέτρα για την αντιμετώπισή της (ΕΕ 2023).

Οι παραπάνω πολιτικές παραμένουν ενσωματωμένες στην αγοραίο-κεντρική, νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της ενέργειας και της φτώχειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έμφαση στη «φιλελευθεροποίηση της αγοράς» ως μέσο αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας (ΕΕ 2020). Επιπρόσθετα η προώθηση τεχνικο-οικονομικών λύσεων όπως η ενεργειακή αποδοτικότητα και συμβουλευτικών παρεμβάσεων (Bouzarovski κ.α. 2021) οι οποίες συσκοτίζουν τα δομικά αίτια της ενεργειακής φτώχειας (Simcock & Bouzarovski, 2023) όπως η εμπορευματοποίηση της ενέργειας, αποκρύπτουν τα λανθάνοντα οικονομικά συμφέροντα εντός της ενεργειακής μετάβασης (Dunlop, 2019) και την διανεμητική τους διάσταση (Strünck 2022), και εννοιολογούν τους πολίτες ως καταναλωτές (Lennon κ.α., 2020). Οι προστατευτικές ρυθμίσεις που θεσμοθετεί η ΕΕ στις παραπάνω οδηγίες παραπέμπουν σε μία νεοφιλελεύθερη υπολειμματική πολιτική ρυθμιστικής διαχείρισης της φτώχειας (Haber, 2018). Επομένως η «δίκαιη ενεργειακή μετάβαση» παραμένει μία διακηρυκτική πρόθεση που δεν θίγει τα συστημικά και δομικά αίτια της ενεργειακής ευαλωτότητας (Akgüç, & Arabadjieva, 2024) ούτε μεταβάλλει τις σχέσεις εξουσίας εντός του ενεργειακού συστήματος (Bouzarovski, 2022).

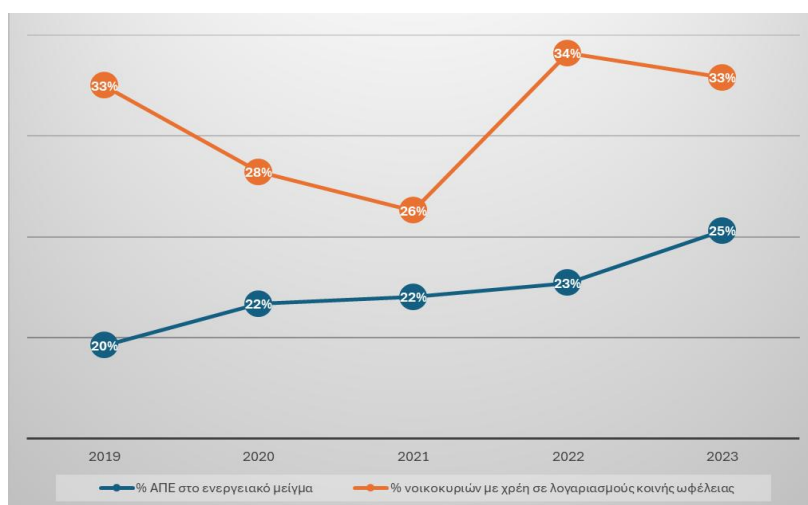
Στην Ελλάδα οι πολιτικές της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης έρχονται να ενταχθούν στο συγκείμενο της νεοφιλελεύθερης ενεργειακής (Konstantinidis & Vlachou, 2018) και κοινωνικής πολιτικής (Δημουλάς & Κουζής, 2018, Κουραχάνης, 2023). Όσον αφορά την κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα, χαρακτηρίζεται ως ένα νεοφιλελεύθερο καθεστώς υπολειμματικής διαχείρισης της «ακραίας φτώχειας» ως βασική προνοιακή πολιτική (Παπαθεοδώρου κ.α. 2018), ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών κινδύνων και υπευθυνοποίηση των πολιτών (Καψάλης, κ.α. 2021). Στον ενεργειακό τομέα, η φιλελευθεροποίηση και ιδιωτικοποίηση ενέργειας ως μέρος των μνημονιακών πολιτικών λιτότητας (Tsagkari, 2022) οδηγεί σε αύξηση της ενεργειακής φτώχειας που επιδεινώνεται ακόμα περισσότερο το 2021-22 με την ενεργειακή κρίση (Κουραχάνης, 2023). Οι παραπάνω αναδιαρθρώσεις εντάσσονται σε μία διαδικασία καπιταλιστικής συσσώρευσης μέσω αναδιανομής των φυσικών πόρων προς τα πάνω (Konstantinidis & Vlachou, 2018). Η διαδικασία της συσσώρευσης υποστηρίζεται από λόγους όπως της «πράσινης ανάπτυξης» που λειτουργούν ως νεοφιλελεύθερες κυβερνησιμότητες με στόχο τη δημιουργία «πράσινων επιχειρηματιών» (Siamanta, 2017).

Η διανεμητική αδικία των τρέχουσων πολιτικών της ενεργειακής μετάβασης διαφαίνεται από την ολιγοπωλιακή συγκέντρωση της αγοράς ενέργειας (Ioannidis, Kosmidou, Andriosopoulos, & Everkiadi, 2021), την αναντιστοιχία μεταξύ του υψηλού ρυθμού διείσδυσης των ΑΠΕ και της αύξησης των τιμών ενέργειας (γράφημα 1, 2), τις αρνητικές διανεμητικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας και ενέργειας (Fragkos κ.α., 2023) καθώς και από την ύπαρξη κοινωνικών αντιδράσεων όπως το κίνημα ενάντια στις αποσυνδέσεις (Κατερίνη, 2019). Η διαδικαστική αδικία αναδεικνύεται από το χαμηλό ποσοστό πολιτών που νιώθει ότι έχει ουσιαστική δυνατότητα συμμετοχής στην ενεργειακή μετάβαση (Margosi & Koukoufikis, 2024). Ταυτόχρονα η έλλειψη διαμοιρασμού των οφελών της ενεργειακής μετάβασης στις τοπικές κοινότητες αναδεικνύεται από τις σημαντικές αντιδράσεις σε τοπικό επίπεδο ενάντια στην εγκατάσταση ΑΠΕ (Vetta, 2022). Τέλος, η ταυτόχρονη ύπαρξη σημαντικών κερδών για τις μεγάλες εταιρείες ενέργειας (Κουραχάνης, 2023) και των υψηλών ποσοστών ενεργειακής φτώχειας παραπέμπει σε διαδικασίες συσσώρευσης εντός της ενεργειακής μετάβασης.

Διάγραμμα 3.1: Ποσοστιαία μεταβολή συμμετοχής ΑΠΕ στο ενεργειακό μείγμα και των τιμών της ηλεκτρικής ενέργειας, 2019 - 2023. Πηγή δεδομένων: Eurostat, 2024, European Energy Poverty Advisory Hub (EPAH), 2024

Διάγραμμα 3.2: Ποσοστό ΑΠΕ στο ενεργειακό μίγμα και ποσοστό νοικοκυριών με χρέος σε λογαριασμούς κοινής ωφέλειας. Πηγή δεδομένων: Eurostat, 2024, European Energy Poverty Advisory Hub (EPAH), 2024

Οι πολιτικές αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας, αν και έχουν σημειώσει κάποια πρόοδο (Maniatis, Doukas, & Karagiannis, 2023) χαρακτηρίζονται από υπολειμματικότητα, τεχνικο-οικονομική εννοιολότητα, και αποσπασματικότητα. Παρ'ότι το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για το Κλίμα (ΕΣΕΚ) υιοθετεί στόχο μείωσης της ενεργειακής φτώχειας κατά 75% έως το 2030 (ΥΠΕΝ, 2024α, σ. 152) ορίζει το φαινόμενο με αποκλειστικά τεχνικο-οικονομικούς δείκτες δηλαδή το εισόδημα, τις ενεργειακές δαπάνες, και τα κτιριακά, γεωγραφικά και άλλα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού (ο.π. σ. 153). Η ύπαρξη ενεργειακής φτώχειας απαιτεί την ικανοποίηση δύο συνθηκών: οι ενεργειακές δαπάνες να βρίσκονται κάτω από το 80% των ελάχιστων

απαιτούμενων δαπανών και το εισόδημα του νοικοκυριού να βρίσκεται στο 60% του διαμέσου της σχετικής φτώχειας. Η μόνη ποιοτική διάσταση του φαινομένου είναι η συμπερίληψη ηλικιακών κριτηρίων και σύνθεσης του νοικοκυριού στα κριτήρια υπολογισμού της ελάχιστης απαιτούμενης ενεργειακής δαπάνης. Άλλες σημαντικές διαστάσεις ενεργειακής ευαλωτότητας όπως το φύλο, η κατάσταση αναπηρίας καθώς και υποκειμενικοί δείκτες παραβλέπονται, κάτι που παραπέμπει σε έλλειψη αναγνωριστικής δικαιοσύνης (βλ. Κεφάλαιο 2.3 & 2.5.1). Ακόμα και ο εκτενέστερος ορισμός με περισσότερες μεταβλητές (αναπηρία, καθεστώς ιδιοκτησίας κ.α.) που προβλέπεται στο σχέδιο αντιμετώπισης της ενεργειακής ένδειας (Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας -ΥΠΕΝ, 2021, σ. 45) δεν συμπεριλαμβάνει υποκειμενικούς δείκτες ενώ δεν έχει ακόμα υιοθετηθεί στα διάφορα μέτρα πολιτικής (Kanellou κ.α. 2023).

Διάγραμμα 3.3: Υπολογισμός επιπέδων ενεργειακής ένδειας στο Εθνικό Σχέδιο για το Κλίμα (ΕΣΕΚ, ΥΠΕΝ, 2023, σ. 153)

Πίνακας 8 Υπολογισμός επιπέδων ενεργειακής ένδειας.

Έτος	Συνθήκη I	Συνθήκη II	Συνθήκη II _{eq}
2016	59%	21%	19%
2017	57%	22%	18%
2018	57%	21%	16%
2019	55%	21%	17%
2020	55%	23%	18%
2021	62%	23%	18%

Τα μέτρα που προβλέπονται στο ΕΣΕΚ και εξειδικεύονται στο «Σχέδιο Δράσης για την Καταπολέμηση της Ενεργειακής Ένδειας» (ΥΠΕΝ, 2021) αφορούν σε «Δράσεις ενημέρωσης και εκπαίδευσης», «Προστασία καταναλωτών», και «βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης και αύξηση της χρήσης ΑΠΕ». Οι συμπεριφορικές παρεμβάσεις της πρώτης δέσμης όπως η «η παροχή τεχνικών συμβουλών» για την εξοικονόμηση ενέργειας, είναι ένα συμπληρωματικό μέτρο που δεν επαρκεί για να αντιστρέψει την ενεργειακή φτώχεια (Simcock & Bouzarovski, 2023) ενώ μπορεί να αποτελέσει υπευθυνοποίηση των ενεργειακά ευάλωτων νοικοκυριών επιβαρύνοντάς τα να μειώσουν την κατανάλωσή τους (βλ. Κεφ. 2.5.2). Στη δεύτερη δέσμη μέτρων εντάσσονται επιδοτήσεις για ευάλωτα νοικοκυριά, όπως το κοινωνικό τιμολόγιο, και προστατευτικές ρυθμίσεις για «ευάλωτους» καταναλωτές (ΥΠΕΝ, 2021, σσ. 31-34). Ωστόσο τα μέτρα αυτά εντάσσονται σε ένα νεοφιλελεύθερο πλαίσιο επιλεκτικής αναδιανομής (Δημουλάς, 2018, σ. 182-183) που αν και μπορούν να προσφέρουν προσωρινή ανακούφιση προσφέρουν δεν αντιμετωπίζουν τα αίτια και δομικές

ανισότητες (Barella κ.α. 2021, Βαταβάλη και Χατζηκωνσταντίνου, 2019). Όσον αφορά την τρίτη δέσμη μέτρων, η ενεργειακή αποδοτικότητα αν και μπορεί να έχει οφέλη απαιτεί επαρκώς στοχευμένες παρεμβάσεις (Saunders κ.α., 2021). Σε συνδυασμό με την ελλιπή αναγνώριση της ενεργειακής ένδειας κρίνεται δύσκολο να αποτελέσει επαρκές μέτρο αντιμετώπισης της φτώχειας, κάτι που αναδεικνύει και η αδυναμία προηγούμενων προγραμμάτων ενεργειακής αναβάθμισης όπως το «Εξοικονομώ» να ενισχύσουν ευάλωτα νοικοκυριά (Κοροβέση, 2019). Η ελλιπής αναγνώριση και η υπολειμματικότητα μέτρων αναδεικνύεται και από το γεγονός ότι 7/10 νοικοκυριά δεν έχουν επωφεληθεί από κανένα πρόγραμμα ενεργειακής υποστήριξης (Βαταβάλη κ.α. 2022). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της ελλιπούς στόχευσης αποτελούν τα κριτήρια ένταξης στο πρόγραμμα «Εξοικονομώ 2025» όπου τα ευάλωτα νοικοκυριά αναγνωρίζονται αποκλειστικά με βάση εισοδηματικά κριτήρια, αναπηρία, ή πολυτεκνία (ΥΠΕΝ Ειδική Υπηρεσία «Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ ΥΠΕΝ», 2024), αγνοώντας τις ενεργειακές δαπάνες και άλλα σημαντικά κριτήρια ευαλωτότητας (βλ. κεφ. 2.3).

Πίνακας 3.1: Κύρια μέτρα πολιτικής για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας

Μέτρο πολιτικής	Ορισμός	Κριτήρια	Τύπος αναδιανομής
Κοινωνικό Οικιακό Τιμολόγιο	Επιδοτούμενο τιμολόγιο ηλεκτρικής ενέργειας για την κάλυψη ελάχιστων συνθηκών θερμικής άνεσης	Εισοδηματικά, γεωγραφικά, κατάσταση αναπηρίας, σύσταση νοικοκυριού	Επιλεκτική
Εξοικονομώ κατ'οίκον	Επιδότηση αναβάθμισης ενεργειακής αποδοτικότητας κατοικίας	Εισοδηματικά κριτήρια καθορίζουν το ποσοστό επιδότησης (40-95%)	Καθολική και επιλεκτική
Εξοικονομώ αναβαθμίζω	Επιδότησεις αναβαθμίσεων σε οικοσκευές, συστήματα θέρμανσης (π.χ. Αντλίες θερμότητας), ηλεκτροκίνηση	Εισοδηματικά κριτήρια καθορίζουν σειρά προτεραιότητας για κάποια προγράμματα	Επιλεκτική και προσωρινή
Επίδομα θέρμανσης	Επιδότηση των μη ηλεκτρικών εξόδων θέρμανσης (πετρέλαιο, φυσικό αέριο, βιομάζα)	Εισοδηματικά, γεωγραφικά, κατάσταση αναπηρίας, σύσταση νοικοκυριού	Επιλεκτική
Εγκατάσταση συστημάτων αυτοπαραγωγής	Επιδότηση για εγκατάσταση συστήματος παραγωγής (Φ/Β) και αποθήκευσης ενέργειας σε κατοικίες	Εισοδηματικά κριτήρια, κατάσταση αναπηρίας, σύσταση νοικοκυριού (πολυτεκνία, μονογονεϊκή κτλ.) καθορίζει ποσοστό επιδότησης (30% - 95%)	Επιλεκτική
Ρυθμίσεις προστασίας ευάλωτων καταναλωτών	Περιορισμοί αποσύνδεσης για ελάχιστο όριο κατανάλωσης, διακανονισμός αποπληρωμής χρεών, προώθηση «έξυπνων» μετρητών	Νοικοκυριά που βιώνουν «ακραίες συνθήκες της ενεργειακής ένδειας» (ΥΠΕΝ, 2021, σ. 33)	Μη αναδιανεμητικό μέτρο, επιλεκτική ρυθμιστική προστασία
Έκτακτες ενισχύσεις λόγω ενεργειακής κρίσης	Επίδομα καυσίμων, επιδότηση τιμολογίων ηλεκτρικής ενέργειας μέχρι μία ποσότητα ενέργειας	Εισοδηματικά κριτήρια	Επιλεκτική αλλά με ευρεία κριτήρια και προσωρινή

Τα υπολειμματικά και αποσπασματικά μέτρα που υιοθετούνται για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας κρίνονται ανεπαρκή για την επίτευξη των στόχων (Zervas κ.α. 2021) και εντάσσονται στη νεοφιλελεύθερη λογική της «διαχείρισης της ακραίας φτώχειας» (Κουραχάνης, 2023, σ. 101). Ταυτόχρονα η

τεχνικο-οικονομική εννοιολόγηση των αιτιών και των λύσεων λειτουργεί ως νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα αποκρύπτοντας τις συστημικές διαστάσεις του φαινομένου (Middlemiss, 2020). Υπό το πρίσμα της ενεργειακής δικαιοσύνης, η έλλειψη επαρκούς αναγνώρισης των δομικών αιτιών, συστημικών συνεπειών και διαθεματικά υποκειμενικών διαστάσεων της ενεργειακής φτώχειας και η υιοθέτηση υπολειμματικών μέτρων που δεν την συνδέουν με ευρύτερες μορφές αναδιανομής (βλ. Κεφ. 2.3) επιφέρει διανεμητικές και αναγνωριστικές αδικίες ενώ δεν προβλέπεται κάποια ουσιαστική συμμετοχή των ευάλωτων στη διαμόρφωση πολιτικών (διαδικαστική δικαιοσύνη). Οι πολιτικές αυτές αποτελούν μία προσπάθεια διαχείρισης των αντιφάσεων που δημιουργεί η φιλελευθεροποίηση της αγοράς και επίλυσή τους μέσω των νεοφιλελεύθερων πρακτικών κυβερνησιμότητας παραγνωρίζοντας τα συστημικά αίτιά τους, δηλαδή την ίδια τη διαδικασία καπιταλιστικής συσσώρευσης στο πεδίο των ενεργειακών πόρων και ευρύτερα. Εντάσσονται έτσι σε ένα ευρύτερο πλαίσιο υπολειμματικής κοινωνικής πολιτικής και αγοραίο-κεντρικής ενεργειακής πολιτικής και αποτελούν παρεμβάσεις «δεύτερης τάξης» που αποσκοπούν στην διασφάλιση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, αδυνατώντας όμως να επιλύσουν τις «εγγενείς αντιφάσεις του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος ενεργειακής πολιτικής» (Fearn, 2024).

3.2. ΚΑΛΟ-Κράτος η περίπτωση της Ελλάδας

Στην Ελλάδα το θεσμικό πλαίσιο της ΚΑΛΟ χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό (Δουβίτσα, 2022) και χαμηλή θεσμική υποστήριξη (Αδάμ, 2022). Ο κατακερματισμός της νομοθεσίας σε διαφορετικού τύπου οργανώσεις ΚΑΛΟ εμποδίζει τη δημιουργία ενιαίων φορέων εκπροσώπησης και διαμεσολάβησης οδηγώντας σε χαμηλό βαθμό θεσμοποίησης της ΚΑΛΟ και έλλειψη συν-διαμόρφωσης πολιτικής (Adam και Kanoulakos, 2020). Αν και πρόσφατες νομοθετικές ρυθμίσεις σημείωσαν πρόοδο στην θεσμοποίηση της ΚΑΛΟ, η εφαρμογή τους σε επίπεδο πρακτικής υποστήριξης παραμένει ελλιπής (Αδαμ, 2022). Ήδη από τις πρώτες μορφές ΚΑΛΟ, τους αγροτικούς συνεταιρισμούς η θεσμοποίηση είναι μία από τα πάνω εκκινούμενη διαδικασία με σκοπό την επίτευξη διαφόρων στόχων δημόσιας πολιτικής (Adam & Kanoulakos, 2020, σ. 19). Συνεπακόλουθα, η σχέση της ΚΑΛΟ με το κράτος περιορίζεται κυρίως σε εργαλειοποίηση μέσω της σύνδεσης με πολιτικές διαχείρισης της φτώχειας (Αδάμ & Παπαθεοδώρου 2010) «ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης και καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού» που συμβάλλει «στην

τοπική ανάπτυξη» μέσω της «κοινωνικής επιχειρηματικότητας» (Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, 2020). Η θεσμοποίηση διακρίνεται από προσπάθειες αφομοίωσης μετασχηματιστικών φαντασιακών «από τα κάτω» με την εξίσωσή τους με τις αγοραιο-κεντρικές «από τα πάνω» αξίες (Soudias, 2024). Ουσιαστικά πρόκειται για προσπάθεια ένταξης της ΚΑΛΟ στη νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα «φιλανθρωπικής διαχείρισης της ακραίας φτώχειας» (Παπαθεοδώρου, 2018, Καψάλης κ.α. 2021) και του αναπροσανατολισμού της κοινωνικής προστασίας σε «ειδικές ομάδες», π.χ. ΑΜΕΑ, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της αναδιανομής ευημερίας (Γεώργιας, 2013, Αδάμ & Παπαθεοδώρου 2010, 2012). Με άλλα λόγια η κρατική εργαλειοποίηση της ΚΑΛΟ εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια μεταστροφής του παραδείγματος αναδιανομής ευημερίας από καθολικό σε υπολειμματικό.

Ως προς την «από τα κάτω» έκφραση του φαινομένου, τα εγχειρήματα ΚΑΛΟ αποκτούν αυξημένη σημασία την περίοδο της κρίσης (Papadaki & Kalogeraki, 2018). Πλήθος αυτοοργανωμένων εγχειρημάτων αλληλέγγυας οικονομίας όπως ανταλλακτικά δίκτυα (daskalaki κ.α., 2018), κοινωνικά ιατρεία (Adam & Teloni, 2015), δίκτυα κοινοτικά υποστηριζόμενης γεωργίας (Ανθοπούλου & Παρταλίδου, 2015), και στεγαστικές καταλήψεις (Λαφαζάνη & Κυραμάργιου, 2019) αναδύονται σε μία προσπάθεια κάλυψης των αυξανόμενων κοινωνικών αναγκών που επιφέρει η κρίση και η υποχώρηση του κοινωνικού κράτους (Kotronaki & Christou, 2019). Τα εγχειρήματα αυτά αναδεικνύονται ως στρατηγικές επιβίωσης στην «κρίση κοινωνικής αναπαραγωγής» που ταυτόχρονα δημιουργούν πεδία αντίστασης στη νεοφιλελεύθερη λιτότητα (Arampatzi, 2018, Roussos, 2020, Daskalaki & Kokkinidis, 2017) αμφισβητώντας το καπιταλιστικό φαντασιακό (Zaimakis, 2018) ως ρεαλιστικές ουτοπίες πέρα από το κράτος (Petrovoulou, 2013). Ωστόσο αδυνατούν να υποκαταστήσουν την κρατική αναδιανομή ευημερίας (Feronas, 2018) καθώς περιορίζονται από πιέσεις οικονομικής βιωσιμότητας (Nikolaidis, 2022), αφομοίωσης από το κράτος (Kotronaki & Christou, 2019), και εσωτερικές αξιακές αντιφάσεις. Εν τέλει, τα εγχειρήματα της ΚΑΛΟ στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από την υβριδικότητα μέσω της συνύπαρξης τάσεων επιχειρηματοποίησης, οικονομοποίησης, και κοινοτικοποίησης (Soudias, 2024).

3.3. Ενεργειακές κοινότητες - εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου στην Ελλάδα, ρόλος στις οικο-κοινωνικές πολιτικές

Οι ενεργειακές κοινότητες αποτελούν μία θεσμοποιημένη μορφή εγχειρημάτων κοινοτικής ενέργειας. Στην Ελλάδα θεσμοθετήθηκαν με το ν/σ 4513/2018 και αργότερα τροποποιήθηκαν με τον ν/σ 5037/2023, ως αστικοί συνεταιρισμοί, δηλαδή εθελοντικές ενώσεις προσώπων με δημοκρατική λειτουργία, δηλαδή 1 μέλος = 1 ψήφος (Τσέκερης, 2022, σ. 160). Μπορούν να αναλάβουν έργα μεταξύ των οποίων «η παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση, διανομή και προμήθεια ενέργειας, η ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειας σε νησιωτικούς δήμους, καθώς και η βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας στην τελική χρήση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο» (ο.π.) Μέλη σε ενεργειακές κοινότητες μπορούν να είναι νομικά και φυσικά πρόσωπα καθώς και ΟΤΑ α' και β' βαθμού (ο.π.). Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία «πρωταρχικός σκοπός της Κ.Α.Ε. δεν είναι το οικονομικό κέρδος, αλλά η προσφορά στα μέλη της και στις τοπικές περιοχές δραστηριοποίησής της, περιβαλλοντικού, οικονομικού και κοινωνικού οφέλους» (Νόμος Υπ' Αριθμ. 5037, 2023, αρ. 41, παρ. 2, σ. 3790). Από την θεσμοθέτηση τους μέχρι σήμερα έχουν ιδρυθεί στην Ελλάδα 1742 ενεργειακές κοινότητες με συνολική ισχύ 6,4MW. Ωστόσο λιγότερο από το 2% είναι έργα αυτοπαραγωγής (Greentank, χ.χ.) με τις περισσότερες να είναι ουσιαστικά ιδιωτικά επενδυτικά έργα που εργαλειοποιούν το θεσμό προκειμένου να παρακάμψουν τις αδειοδοτικές διαδικασίες (Δέσμη, 2024α).

Οι πρόσφατες θεσμικές αλλαγές έχουν την κατεύθυνση προώθησης μιας αγοραίο-κεντρικής εννοιολόγησης των ΕΚ. Προκειμένου να διορθωθεί η κατάχρηση του θεσμού αλλά και να εναρμονιστεί η εθνική νομοθεσία με την Ευρωπαϊκή Οδηγία RED II, το ν/σ 5037/2023 εισήγαγε σημαντικές αλλαγές στον θεσμό. Οι περισσότερες από αυτές τις αλλαγές το ν/σ επικρίθηκαν ως προβληματικές από τον φορέα εκπροσώπησης των ΕΚ (Δέσμη Ενεργειακών Κοινοτήτων [Δέσμη], 2024α). Ιδιαίτερα προβληματική ήταν η αντικατάσταση των τύπων ΕΚ με δύο νέους ορισμούς: της Κοινότητες Ανανεώσιμης Ενέργειας και της Ενεργειακής Κοινότητες Πολιτών (Νόμος Υπ' Αριθμ. 5037, 2023). Καταργήθηκαν έτσι οι «μη κερδοσκοπικές» ΕΚ που προβλέπονταν στο 4513/2018. Αντ' αυτού όλες οι ΕΚ πλέον υπόκεινται σε περιορισμό διανομής πλεονασμάτων 20-30% (ο.π.). Επιπρόσθετα αυξήθηκε ο αριθμός απαιτούμενων μελών, ενώ καταργήθηκε το κριτήριο εντοπιότητας για τις ΕΚΠ (50% + 1 μέλη με κατοικία ή έδρα την ίδια περιφέρεια με την έδρα της ΕΚ) και δόθηκε η δυνατότητα σύστασης ΚΑΕ με μέλη μόνο επιχειρήσεις ή/και ΟΤΑ και επιχειρήσεις

ΟΤΑ (ο.π.). Η σύσταση κοινοτήτων αμιγώς επιχειρήσεων ή δημόσιων φορέων παραβιάζει τις βασικές συνεταιριστικές αρχές της ανοικτότητας, της εντοπιότητας και της αυτονομίας ενώ εναντιώνεται στον διακηρυγμένο στόχο της ενίσχυσης της συμμετοχής των πολιτών στην ενεργειακή μετάβαση (Δέσμη, 2024α).

Στους παραπάνω θεσμικούς φραγμούς προστίθενται τα σημαντικά προβλήματα πρόσβασης στο δίκτυο που αντιμετωπίζουν πολλές ΕΚ (Δέσμη, 2024α). Χαρακτηριστικά το 53% των έργων αυτοπαραγωγής βρίσκεται σε εκκρεμότητα σύνδεσης (GreenTank, 2024) κάτι που αναμένεται να επιδεινωθεί από το γεγονός ότι το 2022 μειώθηκε το επίπεδο υψηλής προτεραιότητας των ενεργειακών κοινοτήτων στην απόδοση όρων σύνδεσης στο δίκτυο (ΥΠΕΝ, 2022). Σε συνδυασμό με τον ευρύτερο κορεσμό του δικτύου (Δερμετζής, 2023) και την ανεπάρκεια του προβλεπόμενου για την αυτοπαραγωγή χώρου των 2GW (GreenTank, χ.χ., Kanellou, κ.α. 2023) οι ΕΚ δυσκολεύονται να υλοποιήσουν έργα με τις μισές αιτήσεις από ΕΚ για διασύνδεση να απορρίπτονται (Greentank, 2023) και το 20-30% των έργων να εγκαταλείπονται οριστικά (Greenpeace, 2023). Σε αντιδιαστολή με τον ανεπαρκή χώρο για κοινοτικά έργα διατίθεται το 2024 δεκαπλάσια χωρητικότητα (24GW) και αυξημένη προτεραιότητα διασύνδεσης στα έργα ΑΠΕ που επωφελούν βιομηχανικές δραστηριότητες (Αποσπόρης, 2024α).

Πίνακας 3.2: Θεσμικό Πλαίσιο Ενεργειακών Κοινοτήτων στην Ελλάδα

	ΦΕΚ 2018		ΦΕΚ 2023	
	Μη κερδοσκοπικές Ενεργειακές Κοινότητες	Κερδοσκοπικές Ενεργειακές Κοινότητες	Ενεργειακή Κοινότητα Πολιτών	Κοινότητες Ανανεώσιμης Ενέργειας
Επιτρεπόμενες δραστηριότητες	Υποχρεωτικά: Ενεργειακά έργα (παραγωγή, αποθήκευση, διανομή, εξοικονόμηση), Προαιρετικά: ερευνητικά έργα, δράσεις ενημέρωσης, αντιμετώπιση ενεργειακής φτώχειας	Υποχρεωτικά: Ενεργειακά έργα (παραγωγή, αποθήκευση, διανομή, εξοικονόμηση), Προαιρετικά: ερευνητικά έργα, δράσεις ενημέρωσης, αντιμετώπιση ενεργειακής φτώχειας	Υποχρεωτικά: Έργα μόνο στον τομέα ηλεκτρισμού (παραγωγή, αποθήκευση, διανομή, εξοικονόμηση ηλεκτρικής ενέργειας από ΑΠΕ) Προαιρετικά: ερευνητικά έργα, δράσεις ενημέρωσης, αντιμετώπιση ενεργειακής φτώχειας	Υποχρεωτικά: Έργα στον ενεργειακό τομέα (παραγωγή, αποθήκευση, διανομή, εξοικονόμηση ηλεκτρικής ενέργειας από ΑΠΕ, ηλεκτροκίνηση, θέρμανση/ψύξη, βιομάζα) Προαιρετικά: ερευνητικά έργα, δράσεις ενημέρωσης, αντιμετώπιση ενεργειακής φτώχειας
Ιδιότητα Μέλους	Φυσικά πρόσωπα, νομικά πρόσωπα (κερδοσκοπικά ή μη), ΟΤΑ α' & β' βαθμού, αγροτικοί/αστικοί συνεταιρισμοί	Φυσικά πρόσωπα, νομικά πρόσωπα (κερδοσκοπικά ή μη), ΟΤΑ α' & β' βαθμού, αγροτικοί/αστικοί συνεταιρισμοί	Φυσικά πρόσωπα, ΟΤΑ α' και β' βαθμού, Νομικά πρόσωπα δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου, αγροτικοί/αστικοί συνεταιρισμοί	Φυσικά πρόσωπα, ΟΤΑ α' και β' βαθμού, αγροτικοί/αστικοί συνεταιρισμοί, Νομικά πρόσωπα δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου
Ελάχιστος απαιτούμενος αριθμός μελών	5 ΝΠΔΔ ή φυσικά πρόσωπα 3 εάν συμμετέχουν ΟΤΑ 2 εάν είναι ΟΤΑ σε νησιωτικές περιοχές	15 φυσικά πρόσωπα 10 σε μικρούς νησιωτικούς δήμους Απαιτείται Πλειοψηφία φυσικών προσώπων	30 μέλη (20 για νησιά), 15 αν πρόκειται για επιχειρήσεις, 3 μέλη αν πρόκειται για ΟΤΑ	30 μέλη (20 για νησιά), 15 αν πρόκειται για επιχειρήσεις, 3 μέλη αν πρόκειται για ΟΤΑ
Γεωγραφικοί περιορισμοί	50%+1 μελών στην ίδια περιφέρεια με την έδρα της ΕΚ	50%+1 μελών στην ίδια περιφέρεια με την έδρα της ΕΚ	Χωρίς γεωγραφικό περιορισμό	50%+1 μελών εγγύτητα στην περιοχή δραστηριοποίησης ΚΑΕ Δραστηριοποίηση μόνο εντός 1 περιφέρειας
Οικονομικοί περιορισμοί	Καμία διανομή πλεονάσματος	Χωρίς περιορισμό	Διανομή πλεονάσματος μέχρι 20%	Διανομή πλεονάσματος μέχρι 20%

Κατά το ν/σ οι ΕΚ «αντιμετωπίζονται με αναλογικό τρόπο που δεν επιφέρει διακρίσεις, όσον αφορά τις δραστηριότητες, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, ως τελικών πελατών [...] ή συμμετεχόντων στην αγορά που δραστηριοποιούνται» (Νόμος Υπ' Αριθμ. 5037, 2023, σ. 3790, 3921). Ωστόσο, καταργείται η δυνατότητα σύναψης σταθερών συμβάσεων παροχής ενέργειας και οι εν.κοιν. υποχρεώνονται να συμμετέχουν στις «ανταγωνιστικές διαδικασίες» καθορισμού της τιμής ενέργειας που παράγουν (Νόμος Υπ' Αριθμ. 5037, 2023), αντίθετα με τις μεγάλες εταιρείες ενέργειας που διατηρούν αυτό το δικαίωμα μέσω της σύναψης διμερών συμβάσεων με βιομηχανικές μονάδες (Ασπροπόρης, 2024). Επιπρόσθετα νομοθετήθηκε η αντικατάσταση του εικονικού συμψηφισμού όπου όπου δηλαδή η παραγόμενη ενέργεια συμψηφίζεται με την κατανάλωση των μελών σε βάθος τριετίας, από τον εικονικό ταυτοχρονισμό, όπου η παραγόμενη ενέργεια που δεν καταναλώνεται εντός 15 λεπτών εγχέεται στο δίκτυο σε τιμές αγοράς (ΥΠΕΝ, 2024β). Η μείωση στις τιμές της αγοράς χονδρικής ΑΠΕ λόγω κορεσμού του δικτύου, σε συνδυασμό με την ελλιπή κρατική χρηματοδότηση (RESCOOP, 2023), την ολιγοπωλιακή φύση της αγοράς ενέργειας (Ioannidis κ.α., 2021), και τα γραφειοκρατικά εμπόδια από τους παρόχους (Electra Energy κ.α., 2023), θέτει ζητήματα οικονομικής βιωσιμότητας των ΕΚ κάτι που μπορεί να επιδράσει περιοριστικά στην μετασχηματιστική τους διάσταση (Amelie κ.α. 2022, Gomez κ.α., 2022). Επιπρόσθετα, η δυνατότητα πραγμάτωσης της διαδικαστικής και διανεμητικής δικαιοσύνης περιορίζεται και από το σημαντικό έλλειμμα γνώσης για τις ΕΚ ειδικά από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα (Margosi & Koukoufikis, 2024).

Οι πολιτικές για τις ΕΚ εντάσσονται σε μία ενεργειακή πολιτική που προάγει την συγκεντροποίηση της αγοράς ΑΠΕ σε μεγάλους επενδυτικούς ομίλους σύμφωνα με τις εκτιμήσεις εμπλεκόμενων σε επενδύσεις ΑΠΕ (World Energy News, 2023, Δεληγιάννης, 2024, Ioannidis κ.α. 2021). Σε παρόμοιο πλαίσιο ο Υπουργός Ενέργειας, κ. Σκυλακάκης (EnergyPress, 2023α) επισημαίνει:

«Σταμάτησα τις επιδοτήσεις [...] και είπα, όποιος θέλει, να πάει στην αγορά. Γι' αυτό θα πέσουν οι τιμές. Γιατί στρεφόμαστε στην αγορά και λέμε στους επενδυτές, τέλος η κρατικοδίαιτη ζωή. Τελειώνει και το net metering και πάμε σε net billing και θα αφήσουμε αυτές τις μεγάλες επενδύσεις των ΑΠΕ να μας ρίζουν τις τιμές».

Σε αντιδιαστολή οι ΕΚ σύμφωνα με τον κ. Σκυλακάκη (Αποσπόρης, 2024β) «πρέπει να ασχοληθούν με το demand response» δηλαδή την ευελιξία στην κατανάλωση και όχι με την παραγωγή μέσω έργων ΑΠΕ ώστε «να μπορούν να εκπροσωπούν τα συμφέροντα καταναλωτών [...] Ακόμα και αν βάλουμε επιδοτήσεις, θα συμπληρώνουν αυτό το προφίλ» τονίζοντας πως «ενεργειακή δημοκρατία είναι το χαμηλό κόστος για τον καταναλωτή» ταυτίζοντας ουσιαστικά την ΙτΠ με την ιδιότητα του καταναλωτή (Lennon κ.α., 2020) και την ενεργειακή δημοκρατία με την αγορά ενέργειας (Anfinson, 2023). Αντίστοιχη είναι και η εννοιολόγηση των ΕΚ ως «σχήματα ενεργών καταναλωτών» στο ΕΣΕΚ (2020, σ. 81). Ταυτόχρονα το θεσμικό πλαίσιο φαίνεται να επιφέρει σημαντικές ισομορφικές πιέσεις στις ΕΚ περιορίζοντας σημαντικά τους τομείς δραστηριοποίησής τους (Δέσμη, 2024) αλλά και πρωτίστως επιβάλλοντας την λειτουργία τους εντός της αγοράς ενέργειας. Ο ισομορφισμός αναδεικνύεται ως αφομοιωτικός κίνδυνος που περιορίζει τη μετασχηματιστική δυνατότητα των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ (Richez-Battesti & Petrella, 2023) και των ΕΚΕ (Maitre, 2022, σ. 174, 185).

Η αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας προβλέπεται ως βασικός στόχος των ΕΚ στο νομοθετικό και ρυθμιστικό πλαίσιο (Losada-Puente κ.α., 2023). Το σχέδιο αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας προβλέπει κονδύλιο 43 εκατομμυρίων προς αξιοποίηση των ΕΚ για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας (ΥΠΕΝ, 2021, σ. 39). Από το Ταμείο Δίκαιης Ενεργειακής Μετάβασης έχουν προκηρυχθεί 41 εκατ. Για «στήριξη δράσεων αυτοπαραγωγής» από ΕΚ συμπεριλαμβανομένων δράσεων παροχής ενέργειας σε ευάλωτα νοικοκυριά (ΕΥΔΑΜ, 2024). Ωστόσο τα παραπάνω μέτρα αποτελούν μόλις ένα μικρό ποσοστό του ταμείου δίκαιης μετάβασης (περίπου 2% - Greentank, χ.χ.) ενώ δεν εισάγουν ποιοτικά κριτήρια όπως η δημοκρατική λειτουργία των ΕΚ ή η συμπεριληπτικότητα (Δέσμη, 2024α).

Σημαντικός ρόλος προβλέπεται επίσης για την τοπική αυτοδιοίκηση στην προώθηση των ΕΚ και την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας (ΥΠΕΝ, 2024α) κάτι που αναδεικνύεται ως υπό προϋποθέσεις βέλτιστη πρακτική (Bouzarovski κ.α. 2021). Σε αυτό το πλαίσιο ανακοινώθηκε το πρόγραμμα «ΑΠΟΛΛΩΝ» με στόχο την λειτουργία ΕΚ σε κάθε περιφέρεια οι οποίες θα παρέχουν δωρεάν ενέργεια σε ενεργειακά φτωχά νοικοκυριά, συγκεκριμένα δικαιούχους του κοινωνικού οικιακού τιμολογίου (ΚΟΤ) (Νόμος υπ' αριθμ. 5106, 2024). Ωστόσο το παραπάνω πρόγραμμα δεν προβλέπει τη συμμετοχή πολιτών στις ΕΚ καθώς θα αποτελούνται αποκλειστικά

από ΟΤΑ α' και β' βαθμού ενώ τα έργα παραγωγής θα προέρχονται από τη μίσθωση ιδιωτικών πάρκων (ο.π.) θέτοντας ζητήματα διαδικαστικής δικαιοσύνης. Επιπρόσθετα η αναγνωριστική δικαιοσύνη είναι ανεπαρκής αφού η παροχή του ΚΟΤ καθορίζεται από εισοδηματικά κριτήρια (ο.π.). Επομένως πρόκειται για εργαλειοποίηση του θεσμού μέσω σύστασης «εικονικών» ΕΚ χωρίς την ανοιχτότητα, αυτονομία, και από τα κάτω δημοκρατική διακυβέρνηση ενός συνεταιρισμού προκειμένου να ασκηθεί μία υπολειμματική κοινωνική πολιτική με ένα σχήμα σύμπραξης ιδιωτικού-δημοσίου, κάτι που χαρακτηρίζει την υποκλιμάκωση της κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο (Σκαμνάκης, 2019). Παρά τις στρεβλώσεις του θεσμικού πλαισίου και τα πολλαπλά εμπόδια που αντιμετωπίζουν, ένας αριθμός ενεργειακών κοινοτήτων πολιτών προάγουν μία κοινωνικά συμπεριληπτική στάση καθώς υιοθετούν μέτρα αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας όπως μέσω του συμψηφισμού ενέργειας φτωχών νοικοκυριών και παροχής εκπαίδευσης (Κιτσικόπουλος & Βρεττός, 2023). Ταυτόχρονα καταγράφονται καλά παραδείγματα συνεργασίας ΟΤΑ-πολιτών για την ίδρυση ΕΚ με ουσιαστική συμμετοχή πολιτών και μέτρα τοπικής κοινωνικής πολιτικής όπως στην Κρήτη και την Καρδίτσα (ο.π.).

Συμπερασματικά σε θεσμικό επίπεδο οι ΕΚ φαίνεται να εντάσσονται όπως και η ΚΑΛΟ στις «στρατηγικές του καπιταλισμού που προωθούν την ιδέα μιας βιώσιμης ανάπτυξης που προστατεύει το περιβάλλον και τις ευάλωτες ομάδες με τρόπο ώστε να μη τίθενται εμπόδια στην απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς» (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022, σ. 14) και όχι ως προώθηση κοινοτιστικών πρακτικών που λειτουργούν με βάση την αλληλεγγύη και την πολιτικοποίηση προεικονίζοντας την ενεργειακή δικαιοσύνη και δημοκρατία. Η αλληλεπίδραση του κράτους με τις ΕΚ περιορίζεται σε εργαλειοποίηση του θεσμού για άσκηση υπολειμματικής κοινωνικής πολιτικής. Η παραπάνω σχέση εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο αντικατάστασης του ενεργειακού μοντέλου κοινής ωφέλειας, όπου η κρατικά ελεγχόμενη ενεργειακή παραγωγή λειτουργούσε και ως μορφή κοινωνικής πολιτικής (Vetta, 2022) και τη μετάβαση σε ένα νεοφιλελεύθερο αγοραίο-κεντρικό μοντέλο διαχείρισης της ενέργειας που προτεραιοποιεί την κεφαλαιακή συσσώρευση. Η υπολειμματική οικο-κοινωνική πολιτική έρχεται ως προσπάθεια επίλυσης των αντιφάσεων της διαδικασίας συσσώρευσης και της (ενεργειακής) κρίσης που παράγει ενώ οι τεχνολογίες διακυβέρνησης όπως της πράσινης ανάπτυξης και της οικονομικο-ποίησης της πολιτειακής συμμετοχής επιχειρούν την διάχειριση των αντιφάσεων στο ιδεολογικό

πεδίο. Ωστόσο η παραπάνω προσπάθεια διαχείρισης παράγει νέες αντιστάσεις και νέα πεδία κοινωνικών αντιπαραθέσεων. Η πληρέστερη ανάδειξη των παραπάνω αντιστάσεων και αντιφατικών πεδίων αποτελεί το αντικείμενο των επόμενων κεφαλαίων της μελέτης.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Προκειμένου να κατανοηθεί η ενεργειακή φτώχεια ως κοινωνική κατασκευή (Bouzarovski κ.α. 2021) και να φανερωθούν τυχόν λανθάνουσες παραδοχές των πολιτικών αντιμετώπισης (Sebeelo, 2022) υιοθετείται μία θεμελιωμένη στα δεδομένα κονστρουκτουβιστική μεθοδολογική προσέγγιση (constructivist grounded methodology -CGT Charmaz, 2007). Προς αποφυγή των δυϊστικών τάσεων ανάγνωσης των ενεργειακών κοινοτήτων ως είτε αμιγώς μετασχηματιστικές ή αφομοιωτικές (Wittmayer κ.α. 2021) διεξήχθησε εμπειρική μελέτη περίπτωσης με έρευνα πεδίου προκειμένου να εντοπιστούν οι «ευκαιρίες, εντάσεις και κίνδυνοι που εγκαινιάζει η υβριδοποίηση του νεοφιλελευθερισμού και του κοινοτισμού στο σύστημα ενέργειας» (Laes και Bombaerts, 2022, σ. 4). Κεντρικός σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση της επίδρασης της δομικής διάρθρωσης μίας ΕΚ στην μετασχηματιστική της δυνατότητα. Συγκεκριμένα το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα είναι εάν οι ΕΚ εντάσσονται στην αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας με τρόπο που αναπαράγει ή αμφισβητεί τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας στην ενεργειακή μετάβαση αναλόγως με την «πρόελευσή» τους (από τα πάνω/από τα κάτω).

Η συλλογή δεδομένων αποσκοπούσε στην ανάλυση των Λόγων, οριζόμενοι ως «συμβολική εξουσία» (Bourdieu, 1991) στα διαφορετικά πεδία «παραγωγής αλήθειας» εντός της ενεργειακής μετάβασης. Ακολουθώντας τη φουκωική παράδοση, οι Λόγοι προσεγγίζονται ως διττής φύσεως: τόσο αποτέλεσμα της εξουσίας όσο και ως τεχνολογία διακυβέρνησης (Wodak & Meyer, 2016, σ. 10). Η σύνδεση της αλληλεπίδρασης του θεσμικού και του τοπικού επιτυγχάνεται μέσω της διαλογικής διασύνδεσης διαφορετικών τρόπων παραγωγής «γνώσης-πολιτικής-πρακτικής», από το θεσμικό πλαίσιο (πολιτική) μέχρι το ίδιο το υποκείμενο (πρακτική), αποκαλύπτοντας τις λανθάνουσες λογικές διακυβέρνησης εντός της «δίκαιης ενεργειακής μετάβασης» (Anfinson, 2023). Η κυβερνησιμότητα αναδεικνύεται ως σημαντικό θεωρητικό εργαλείο στις κριτικές προσεγγίσεις συμμετοχικής διακυβέρνησης σε οικο-κοινωνικά ζητήματα (Lassen, I., & Horsbøl, A. 2016). Τα εννοιολογικά πλαίσια της ενεργειακής δικαιοσύνης και ενεργειακής ΙτΠ λειτουργικοποιούν τις πρακτικές κυβερνησιμότητας στο πεδίο (Towers, n.d.) καθώς μπορούν να αναδείξουν τον ιδεολογικό χαρακτήρα μίας οικο-κοινωνικής πολιτικής (Pel κ.α. 2022). Έτσι οι επιμέρους διαστάσεις της δικαιοσύνης και της ΙτΠ οδήγησαν σε 4 αρχικά ερευνητικά ερωτήματα τα οποία καθοδήγησαν τη συλλογή δεδομένων:

Πίνακας 4.1: Ερευνητικά Ερωτήματα

Ερευνητικό ερώτημα	Σύνδεση με Ενεργειακή Δικαιοσύνη/ΙτΠ	Επεξηγηματικές ερωτήσεις
Πώς αναγνωρίζεται η ενεργειακή φτώχεια και το δικαίωμα ένταξης στην κοινότητα;	Αναγνωριστική δικαιοσύνη	Ποια κριτήρια χρησιμοποιούνται για την αναγνώριση των ενεργειακά φτωχών νοικοκυριών; Ποιες είναι οι αιτίες που εντοπίζονται; Πώς/ποιοι εντάσσονται στην ΕΚ και ποιοι όχι;
Πώς λαμβάνονται και ποιός (δεν) συμμετέχει στις αποφάσεις της κοινότητας;	Διαδικαστική δικαιοσύνη	Πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις εντός της ΕΚ; Πώς δικαιολογείται αυτό; Συμμετέχουν τα ευάλωτα νοικοκυριά στις αποφάσεις;
Πώς υλοποιείται και πώς αιτιολογείται η αναδιανομή ενέργειας εντός/εκτός της κοινότητας;	Διανεμητική δικαιοσύνη	Γιατί επιλέγουν να αντιμετωπίσουν την ενεργειακή φτώχεια; Τι λύσεις προτείνουν συγκεκριμένα και ευρύτερα; Ποιο είναι το σκεπτικό πίσω από τις πρακτικές; Υποστηρίζουν την καθολική ή επιλεκτική αναδιανομή ενεργειακών πόρων;
Πώς εννοιολογείται ο ρόλος των μελών της κοινότητας;	Ιδιότητα του Πολίτη	Πώς εννοιολογούνται τα μέλη/πολίτες (π.χ. Καταναλωτές, «ενεργοί», «υπεύθυνοι» πολίτες κτλ.); Πώς αντιλαμβάνονται τους διαφορετικούς ρόλους (πολίτες, κράτος, κοινωνία των πολιτών κ.λπ.) στο πλαίσιο της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης; Ποιος πρέπει να κάνει τι για να αντιμετωπίσει την ενεργειακή φτώχεια; Και ποιος δεν αναφέρεται;

Συνολικά αυτά τα 4 ερωτήματα αναδεικνύουν πώς εννοιολογείται η ενέργεια και η κοινότητα ευρύτερα και άρα πώς οι διαστάσεις ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας κατανοούνται, κινητοποιούνται και πραγματώνονται εντός της κοινότητας. Η διασύνδεση αυτών των αναπαραστάσεων με τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις που αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια επιτρέπει την αποτύπωση του κατα πόσο συνιστούν μετασχηματιστικούς ή αφομοιωτικούς Λόγους και κοινωνικές πρακτικές.

Η έρευνα πεδίου διεξήχθη μέσω της συγκριτικής μελέτης περίπτωσης ενεργειακών κοινοτήτων που ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία ΟΤΑ και με πρωτοβουλία πολιτών οι οποίες συμπεριλαμβάνουν μέτρα άμβλυνσης της ενεργειακής φτώχειας στις δραστηριότητές τους. Με βάση τα κριτήρια της συγκριτικής ανάλυσης «από τα πάνω» και «από τα κάτω» ενεργειακών κοινοτήτων που συμπεριλαμβάνουν μέτρα «αντιμετώπισης» (ή διαχείρισης) της ενεργειακής φτώχειας, από την προκαταρκτική αναζήτηση εντοπίστηκαν δύο πιθανές μελέτες περίπτωσης: Η μία είναι η ενεργειακή κοινότητα Χάλκης (Κάλχιον), η οποία είναι μία κοινότητα Δήμου-πολιτών που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του δήμου και της κεντρικής κυβέρνησης και αναλαμβάνει δράσεις αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας (Κάλχιον, 2021). Η δεύτερη είναι η

ενεργειακή κοινότητα «ΥΠΕΡΙΩΝ» η οποία συστάθηκε από πολίτες και φορείς της κοινωνίας των πολιτών και επίσης εντάσσει ενεργειακά ευάλωτα νοικοκυριά (ΥΠΕΡΙΩΝ, n.d.). Οι δύο αυτές κοινότητες είναι πλήρως λειτουργικές (συνδεδεμένες στο δίκτυο) που αντιμετωπίζουν την ενεργειακή φτώχεια και συμπεριλαμβάνουν (και) πολίτες ως μέλη. Επιπλέον οι παραπάνω περιπτώσεις καλύπτουν διαφορετικές γεωγραφικές ενότητες (αστική – αγροτική, νησί – ηπειρωτική χώρα, πρωτεύουσα – επαρχία) προσφέροντας μια πληρέστερη κατανόηση καθώς τόσο η ΚΑΛΟ όσο και η ενεργειακή φτώχεια είναι χωρικά και γεωγραφικά εντοπιζόμενα φαινόμενα (Itçaina, X., & Richez-Battesti, N. 2018, Creamer, κ.α. 2018). Οι δύο αυτές περιπτώσεις αποτελούν «κομβικές περιπτώσεις» καθώς μπορούν να βοηθήσουν στην επεξήγηση κεντρικών ζητημάτων στις αναδυόμενες οικο-κοινωνικές πολιτικές και θεωρίες επιτρέποντας την «ανάπτυξη και τη δοκιμή θεωρητικών επεξηγήσεων» μέσω μιας «στρατηγικής σύγκρισης» (Mason, 2017 σ. 244-245).

Για τη συλλογή δεδομένων διεξήχθησαν 16 ημι-δομημένες ποιοτικές συνεντεύξεις με μέλη των ενεργειακών κοινοτήτων, αναλύθηκαν 23 κοινοτικά έγγραφα και πηγές δημόσιου λόγου (π.χ. καταστατικά, πρακτικά Γενικών συνελεύσεων, δημόσιες τοποθετήσεις μελών σε άρθρα, δημοσιεύσεις των κοινοτήτων στο διαδίκτυο κτλ), και πραγματοποιήθηκε συμμετοχική παρατήρηση στη ΓΣ της μίας κοινότητας. Επιπρόσθετα, διεξήχθησαν 4 ποιοτικές συνεντεύξεις με ειδικούς από τον χώρο των ενεργειακών κοινοτήτων (π.χ. ακαδημαϊκούς, υπεύθυνους τεχνικών έργων, και αντιπροσώπων της ομοσπονδίας ΕΚ) καθώς και ανάλυση εγγράφων πολιτικής (π.χ. ΦΕΚ) ή σχετικών φορέων της ΚτΠ (π.χ. του φορέα εκπροσώπησης των ΕΚ). Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν είτε διαδικτυακά είτε δια ζώσης κάτι που δεν επιφέρει διαφορές στα αποτελέσματα βάσει της τρέχουσας βιβλιογραφίας (Bryman, 2017, σ. 536-537) και είναι σύνηθες σε αντίστοιχες μελέτες (Sebeelo, 2022). Όταν υπήρχε συναίνεση των συμμετεχόντων οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν ενώ στις περιπτώσεις μη καταγραφής κρατήθηκαν αναλυτικές σημειώσεις. Στην απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων ακολούθησε διαδικασία ανωνυμοποίησης των δεδομένων αφαιρώντας ταυτοποιητικά στοιχεία όπως συνίσταται βάσει δεοντολογίας (Mason, 2017, κεφ. 4).⁶ Τα παραπάνω δεδομένα επιτρέπουν την ευέλικτη, «θεωρητική

⁶ Το ζήτημα της ανωνυμίας είναι ιδιαίτερα περίπλοκο για μελέτες περίπτωσης (Πάντειο, 2016, σ.11). Ειδικά σε «μικρές» κοινωνίες και κοινότητες και σε εις βάθος έρευνες με μικρό αριθμό ερωτώμενου πληθυσμού είναι αρκετά δύσκολη η πλήρης επίτευξη διασφάλισης της ανωνυμίας αλλά και της ενήμερης συγκατάθεσης καθώς πολλοί συμμετέχοντες δεν κατανοούν πλήρως τί συνεπάγεται η

δειγματοληψία» (Glaser & Strauss, 2018) και την τριγωνοποίηση διαφορετικών πηγών λόγου (intertextuality κατά τον Fairclough, 1992).

Η ανάλυση των δεδομένων εκκινεί από θεματικές ενότητες που λειτουργούν ως ευαισθητοποιητικές έννοιες (Bowen, 2006). Δεδομένης της υβριδοποίησης που εντοπίζεται στις ενεργειακές κοινότητες (βλ. Κεφ. 2.6.2-2.6.4) εξετάστηκε η αντίφαση μεταξύ «νεοφιλελευθερισμού και κοινοτισμού» κατά τους Laes και Bombaerts (2022). Οι ευαισθητοποιητικές έννοιες συγκεκριμενοποιούνται μέσα από αμοιβαίως αλληλοσυγκροτούμενα δίπολα που εκδηλώνουν την παραπάνω αντίφαση βάσει της βιβλιογραφικής επισκόπησης (βλ. κεφ. 2-3): επιχειρηματοποίηση (Anfinson, 2022) - κοινοτικοποίηση (Rieiro, 2023), υπολειματικοποίηση (διαχείριση φτώχειας βλ. Αδάμη και Παπαθεοδώρου, 2010, 2012) – καθολικότητα, επαναπολιτικοποίηση – αποπολιτικοποίηση (Bues και Gailing, 2016), υπευθυνοποίηση (Lister, 2011) - κοινωνική ΙτΠ (Βενιέρης, 2015), φιλανθρωπική - δημοκρατική αλληλεγγύη (Laville & Eynaud, 2019). Οι παραπάνω επέτρεψαν την θεωρητικά ευαίσθητη αναζήτηση θεματικών στα δεδομένα χωρίς να περιορίζουν την ανάδυση απρόσμενων ευρημάτων και αποφεύγοντας την «επιβολή» της θεωρίας στα δεδομένα (Timmermans και Tavory, 2012).

συναίνεσή τους να συμμετάσχουν σε συνέντευξη (Κωστακιώτης, 2015, σ. 61-65). Επαφίεται επομένως στη διακριτική ευχέρεια του ερευνητή να προστατεύσει τους συμμετέχοντες από κάθε πιθανή βλάβη ακόμα και εάν οι ίδιοι συναινούν στη συμμετοχή τους (ο.π.). Γι' αυτό δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στη διασφάλιση της ουσιαστικής συναίνεσης των συμμετεχόντων εξηγώντας τους πως η συμμετοχή τους είναι εθελοντική, ανώνυμη, και ότι διατηρούν δικαίωμα ανάκλησής της κατά τη διάρκεια ή μετά τη συνέντευξη. Επιπρόσθετα, η παράθεση αποφθεγμάτων από τις συνεντεύξεις έγινε με τρόπο που δεν συμπεριλαμβάνουν κανένα πιθανώς ταυτοποιητικό στοιχείο όπως η επαγγελματική ιδιότητα, ηλικία, το φύλο, η θέση στην κοινότητα κτλ. Οι αναφορές στα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων συναρτήσει των λεγομένων τους (π.χ. Φύλο, ιδιότητα μέλος) γίνονται μόνο σε συγκεντρωτικό επίπεδο (π.χ. «τα ιδρυτικά μέλη πιστεύουν...»). Ονομαστικές αναφορές έγιναν μόνο σε περιπτώσεις δημόσια διαθέσιμων τοποθετήσεων (π.χ. Επώνυμες συνεντεύξεις μελών). Η παρούσα μελέτη τήρησε όλα τα πρωτόκολλα που προβλέπονται στους κανόνες ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Πίνακας 4.2: Ευαισθητοποιητικές έννοιες - Ιδεότυποι νεοφιλελευθερισμού και κοινοτισμού

Ευαισθητοποιητικές έννοιες: Δίπολα αντιφάσεων	Νεοφιλελευθερισμός	Κοινοτισμός
Απο-πολιτικοποίηση Επαναπολιτικοποίηση	- Αντίληψη εν φτώχειας ως τεχνοκρατικό ζήτημα, μετάθεση αποφάσεων σε «ειδικούς»/τεχνοκράτες ή στον ιδιωτικό χώρο (ευθύνη του ίδιου του ευάλωτου, της οικογένειας κτλ) ή άρνηση του προβλήματος («αναπόφευκτο», φυσικοποίηση)	Αντίληψη της εν. φτώχειας ως πολιτικό ζήτημα, αμφισβήτηση «κυρίαρχης τάξης των πραγμάτων» και ανάληψη δυνατότητας δράσεως στην αλλαγή παραδείγματος (π.χ. Διεκδίκηση αναδιανομής)
Υπεύθυνος/ενεργός πολίτης κοινωνική/πολιτική ΙτΠ	- Μετάθεση ευθυνών από το κράτος στους «ενεργούς» πολίτες, ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών κινδύνων, και προώθηση του εθελοντισμού/ΚτΠ ως κατεξοχήν υπεύθυνοι για την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων. Διαχειριστικό κράτος και «ενεργοί» ή «υπεύθυνοι» πολίτες (Κουραχάνης, 2022)	Δικαιωματική βάση και πολιτική αντίληψη της ενεργειακής ΙτΠ (Lennon κ.α. 2023). Απόρριψη του του κρατικού ελέγχου της αναδιανομής ως μη δημοκρατικού και προώθηση της κοινωνικής συμμετοχής στην αναδιανομή ευημερίας ως αποτέλεσμα και όχι στα δικαιώματα ως διακηρυκτική πρόθεση. (Walzer, 1984)
Καθολικότητα - υπολειμματικότητα	Επιλεκτικά μέτρα επιδοματικής πολιτικής και διαχείρισης «ακραίας» φτώχειας (ρύθμιση αγοράς, επιδοματική πολιτική με κριτήρια κτλ.)	Διεκδίκηση καθολικών δικαιωμάτων πρόσβασης στην ενέργεια και αναδιανομής
Τεχνικο-οικονομική - κοινωνική συστημική εννοιολόγηση της εν. φτώχειας	Αναγνώριση εν. Φτώχειας με τεχνικά-οικονομικά κριτήρια, αιτιολόγηση ως τεχνικό/οικονομικό ζήτημα, περιορισμένη κατανόηση συνεπειών και αντιμετώπιση ενεργειακής φτώχειας πρωτίστως μέσω οικονομικών ή τεχνικών παρεμβάσεων	Αναγνώριση εν. Φτώχειας με κοινωνικά «ποιοτικά» κριτήρια, σύνδεση αιτιών με ευρύτερα συστημικά/δομικά προβλήματα (διαθεματικότητα), και αντιμετώπιση με προώθηση συστημικών λύσεων (π.χ. απο-εμπορευματοποίηση ενέργειας κτλ.)
Επιχειρηματοποίηση Κοινοτικοποίηση	- Ενέργεια ως εμπορικό αγαθό δραστηριοποίηση με σκοπό κέρδος π.χ. μέσω εξοικονόμησης στους λογαριασμούς, οικονομικά κίνητρα, ανάλυση κόστους-οφέλους (Anfinson, 2023)	Ενέργεια ως «κοινό» δραστηριοποίηση στην κοινότητα για αξιακούς λόγους έμφαση στη σχεσιακότητα και τη φροντίδα (Rieiro, 2023) και την αλληλέγγυα διαχείριση κοινοτικών πόρων πέραν της αγοράς (Λιέρος, 2014)

Φιλανθρωπική αλληλεγγύη	-	Δημοκρατική	Διατήρηση «απόστασης ασφαλείας», χάσμα μεταξύ ευεργέτη και ωφελομένου και διασφαλίζει μία μεταξύ τους απόσταση ασφαλείας (Νικολόπουλος & Καπογιάννης, 2019) κίνητρο η «αγαθοεργία»/αλτρουισμός, δομικά αίτια ανισότητας δεν θίγονται (Laville & Eynaud, 2019)	Ενίσχυση των πολιτικών δικαιωμάτων μέσω της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, σύνδεση των κοινωνικών κινημάτων και της αλληλέγγυας οικονομίας (Laville & Eynaud, 2019) παρουσία «συν-αντίληψης» (we-thinking) και αλληλεγγύη απέναντι σε συστημικές καταπιέσεις (Laitinen κ.α. 2014)
----------------------------	---	-------------	---	---

Λόγω περιορισμένου χρονικού περιθωρίου η συλλογή και ανάλυση των δεδομένων αντιμετώπισαν κάποιους περιορισμούς. Ένας βασικός περιορισμός της έρευνας ως προς τη διαδικασία δειγματοληψίας ήταν η αρχική έλλειψη μεγάλης ανταπόκρισης. Καθώς οι συνεντεύξεις ήταν μεγάλης διάρκειας, λίγα μέλη προθυμοποιήθηκαν να συμμετάσχουν. Το εμπόδιο αυτό ξεπεράστηκε εν μέρει μέσω της μεθόδου της χιονοστιβάδας σε συνεργασία με πληροφορητές κλειδιά για κάθε κοινότητα αλλά και, στην περίπτωση του ΚΑΛΧΙΟΝ, μέσω σύντομης επίσκεψης στη Χάλκη. Εν τέλει διεξήχθησαν 8 συνεντεύξεις σε κάθε κοινότητα. Επιπρόσθετα όσον αφορά τον ΥΠΕΡΙΩΝ η συμμετοχή περιορίστηκε κυρίως στα πιο ενεργά μέλη, κάτι που πιθανώς εισάγει μεροληψία στην αντιπροσωπευτικότητα των λόγων τους για το σύνολο της κοινότητας (Adam & Kanoulakos, 2020). Ωστόσο η συμπερίληψη των οπτικών εκπροσώπων ή μελών της διοίκησης συνηθίζεται στη βιβλιογραφία για τις ΕΚ (Gomez κ.α., 2022). Η συγκριτική διάσταση αναδύθηκε μέσω συγκριτικής ανάλυσης των δεδομένων στα στάδια της θεματικής κωδικοποίησης. Η συμπερίληψη οπτικών μελών με διαφορετικούς ρόλους και προελεύσεις (ΔΣ/απλά μέλη, ιδρυτικά ή μη μέλη, άνδρες/γυναίκες) επέτρεψε να διερευνήσουμε τις αναπαραστάσεις της ενεργειακής δικαιοσύνης, δημοκρατίας και φτώχειας μέσα στην κοινότητα. Ειδικά στην περίπτωση του ΚΑΛΧΙΟΝ ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συμπερίληψη δύο μη μελών στις συνεντεύξεις που προσέδωσε πληρέστερη κατανόηση των διανεμητικών και διαδικαστικών διεκδικήσεων που έχουν παραχθεί γύρω από το εγχείρημα, και που εκλείπει από τις περισσότερες μελέτες ΕΚ.

Πίνακας 4.3: Συλλογή Δεδομένων και σύσταση ερωτώμενου πληθυσμού

	ΚΑΛΧΙΟΝ	ΥΠΕΡΙΩΝ	Άλλες πηγές δεδομένων	Σύνολο
Συνεντεύξεις	8	8	Συνεντεύξεις ειδικών: 4	20
Έγγραφα ⁷	Πρακτικά, καταστατικό, προσκλήσεις κτλ: 8 Δημόσιες τοποθετήσεις: 6 <u>Σύνολο: 14</u>	Πρακτικά, καταστατικά, εσωτερικά έγγραφα κτλ: 4 Δημόσιες τοποθετήσεις: 9 <u>Σύνολο: 13</u>	Έγγραφα πολιτικής (κρατικά, ΦΕΚ κτλ.): 6 Έγγραφα ΚτΠ (Δέσμη ενεργειακών κοινοτήτων, περιβαλλοντικές ΜΚΟ κτλ): 10 <u>Σύνολο: 16</u>	43
Φύλο ερωτώμενων	5Α/3Γ	5Α/3Γ	2Α/2Γ	12Α/8Γ
Ρόλοι στην κοινότητα	Ιδρυτικά μέλη: 4 1 μέλος ΔΣ 1 μη ιδρυτικό μέλος 2 μη μέλη	Ιδρυτικά μέλη: 5 ΔΣ: 2 Μη ιδρυτικά μέλη: 3	Ακαδημαϊκοί: 2 Κοινωνία των Πολιτών: 2	14 μέλη, 2 μη μέλη, 4 ειδικοί
Συμμετοχική παρατήρηση	Τακτική ΓΣ	----	Συνέδριο Δέσμης Ενεργειακών Κοινοτήτων	2

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με χρήση οδηγού συνέντευξης γύρω από 5 βασικές θεματικές που αντιστοιχούσαν σε κάποιο ερευνητικό ερώτημα (βλ. Παράρτημα Ι):

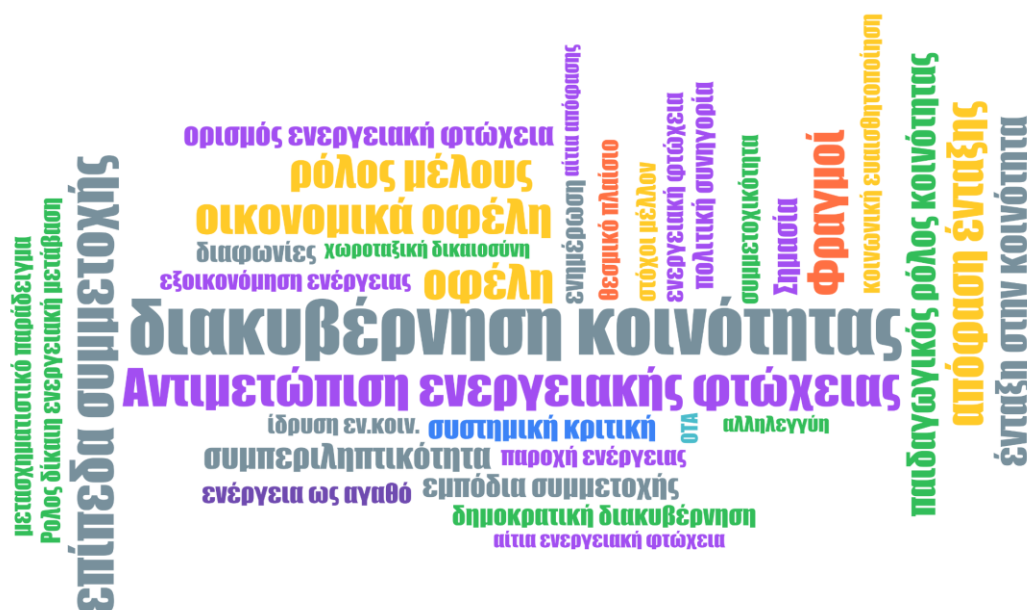
1. Εισαγωγή – εμπειρία μέλους (ΕΡ. 2, ΕΡ. 4)
2. Διακυβέρνηση και διαδικαστική δικαιοσύνη (ΕΡ. 2)
3. Ενεργειακή φτώχεια, εννοιολόγηση & αναγνωριστική δικαιοσύνη (ΕΡ. 1, ΕΡ. 2)

⁷ συμπ. Δημοσιεύσεων στο διαδίκτυο από τις κοινότητες, συνεντεύξεων άρθρων από μέλη κτλ.

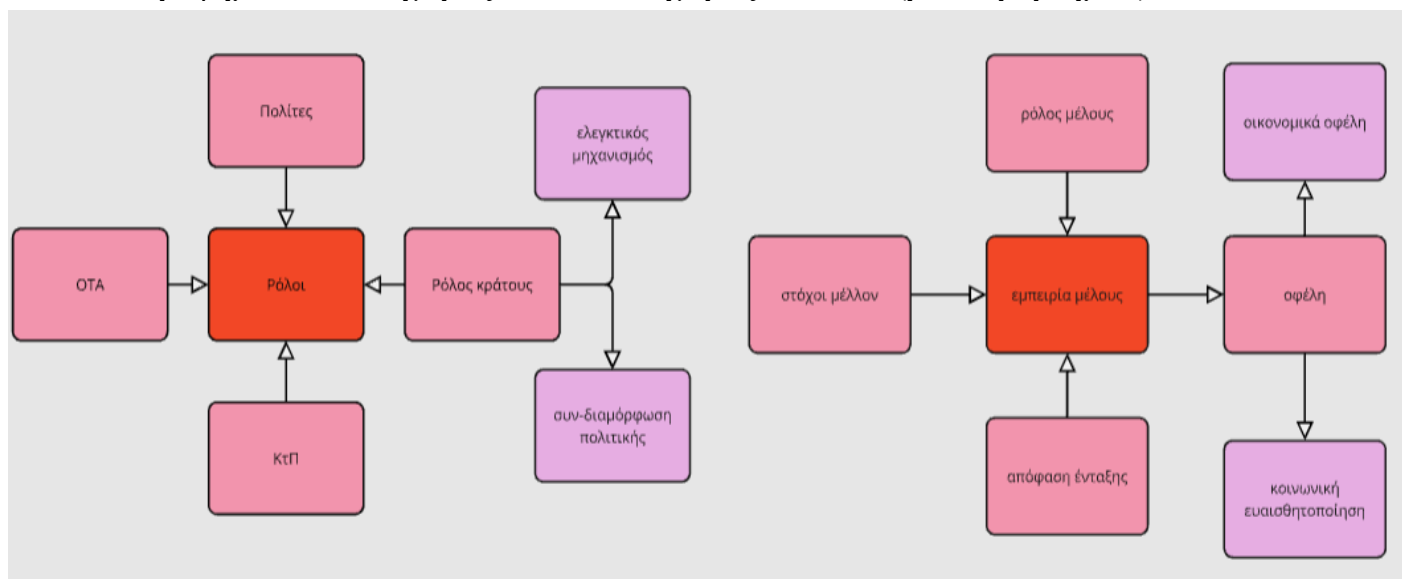
4. Κοινοτισμός, επιχειρηματοποίηση, δίκαιη ενεργειακή μετάβαση και διανεμητική δικαιοσύνη (EP. 1, 3, 4)
5. Επίλογος - αξιακός αναστοχασμός (EP. 3, 4)

Ακολουθώντας την επαναληπτική διαδικασία της θεμελιωμένης στα δεδομένα μεθοδολογίας, ο οδηγός συνέντευξης αναπτύχθηκε μετά από μελέτη των εγγράφων και αναδιαμορφώθηκε μετά από 2 πιλοτικές συνεντεύξεις. Από τις πιλοτικές και τις μετέπειτα πρώτες συνεντεύξεις ξεκίνησε η διαδικασία αρχικής ανοιχτής κωδικοποίησης των δεδομένων με χρήση του λογισμικού MAXQDA με σκοπό την ανάπτυξη αναλυτικών κωδικών όσο το δυνατόν πιο «κοντά» στα δεδομένα (Charmaz, 2007). Από την αρχική κωδικοποίηση προέκυψαν πρώτες κατηγορίες, ομαδοποιήσεις κωδικών που περιγράφουν μία κοινωνική πρακτική (ο.π.). Για παράδειγμα αναδύθηκε η κατηγορία «διακυβέρνηση της κοινότητας» που περιλάμβανε κωδικούς όπως «διαφωνίες» και «συμμετοχή στις αποφάσεις». Μετά από μερικές συνεντεύξεις οι σημαντικότερες κατηγορίες με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα και τις ευαισθητοποιητικές έννοιες επιλέχθηκαν για περαιτέρω εμβάθυνση σε επόμενες συνεντεύξεις. Έτσι η συλλογή δεδομένων κινήθηκε με στόχευση τη «θεωρητική δειγματοληψία». Για παράδειγμα η διαπίστωση ύπαρξης εντάσεων στην κοινότητα ΚΑΛΧΙΟΝ σχετικά με την μη ένταξη κάποιων κατοίκων οδήγησε στην διαμόρφωση της κατηγορίας «ένταξη/αποκλεισμός» και στην θεωρητική δειγματοληψία μέσω της συμπερίληψης μη μελών ενώ οι δικαιωματικές διεκδικήσεις των μελών του ΥΠΕΡΙΩΝ οδήγησε σε περαιτέρω εμβάθυνση στις πολιτικές της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης.

Γράφημα 4.1: Κωδικοποιήσεις των δεδομένων βάσει συχνότητας

Γράφημα 4.2: Κατηγορίες και υποκατηγορίες κωδικών (βλ. Παράρτημα Ι)

Μετά τη διενέργεια των περισσότερων συνεντεύξεων και με βάσει την κύρια ανάλυση των δεδομένων επιλέχθηκαν δύο κεντρικά θέματα που επιτρέπουν τη διασύνδεση των εμπειρικών δεδομένων με το θεωρητικό πλαίσιο:

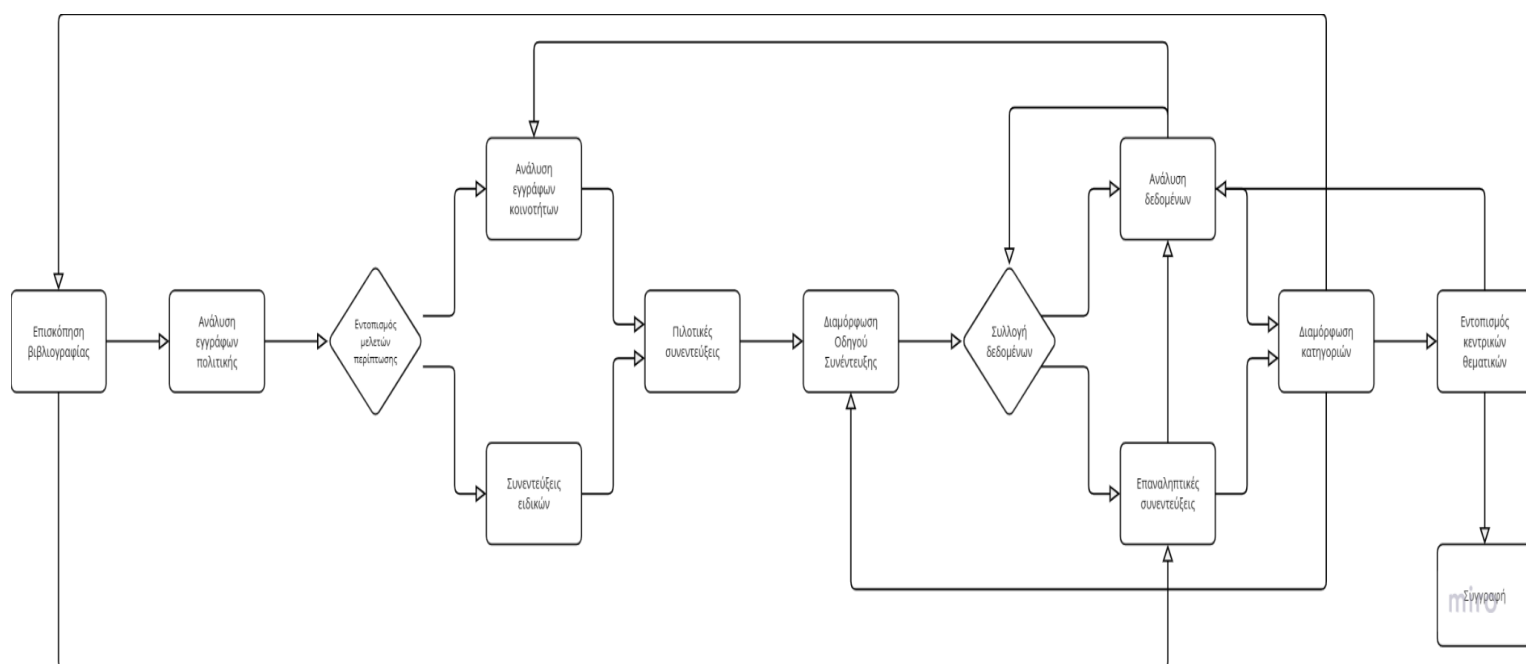
- 1. Θεματική 1: Η ενέργεια ως εμπόρευμα και ως κοινό αγαθό**
- 2. Θεματική 2: Καθολικές και υπολειμματικές διεκδικήσεις**

Οι δύο θεματικές είναι αλληλένδετες αλλά διαφέρουν ως προς την διάσταση στην οποία επικεντρώνονται: Αφενός, η πρώτη θεματική εξετάζει την εννοιολόγηση της ενέργειας, δηλαδή εάν αυτή εντάσσεται σε ένα αγοραίο-κεντρικό ή ένα κοινοτιστικό πλαίσιο. Αφετέρου, η δεύτερη θεματική εμβαθύνει στο αξιακό πλαίσιο που καθορίζει τις διανεμητικές διεκδικήσεις και τις αξιώσεις (deservingness) επί του αγαθού της ενέργειας. Η άμεση αλληλεξάρτησή τους έγκειται στο γεγονός ότι οι αγοραίο-κεντρικές εννοιολογήσεις της ενέργειας επιφέρουν υπολειμματικές διανεμητικές διεκδικήσεις. Ωστόσο όπως θα αναδείξει η εμπειρική ανάλυση η σχέση αυτή δεν είναι απολύτως γραμμική και οι δύο διαστάσεις συνυπάρχουν με αντιφατικό τρόπο. Επιπρόσθετα ο συνδυασμός των δύο κεντρικών θεματικών επιτρέπει την εξέταση διαφορετικών πτυχών της ενεργειακής δικαιοσύνης και ΙτΠ σε κάθε εγχείρημα και τη μεταξύ τους σύγκριση αναδεικνύοντας τις σχέσεις, αλληλεξαρτήσεις και εντάσεις τους. Οι παραπάνω θεματικές αποτελούν επομένως τη βάση της θεμελιωμένης θεωρητικής επιχειρηματολογίας που αναπτύσσει η μελέτη. Λειτουργούν ως «αφηγηματικά εργαλεία» που διαπερνούν τις διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις των δεδομένων και αναδεικνύουν τις μεταξύ τους σχέσεις συγκροτώντας την αναδυόμενη

θεωρία ως μία ερμηνευτική κατανόηση των υπό μελέτη κοινωνικών πρακτικών και φαινομένων (Charmaz, 2007, σ.63-66, 126).

Μετά την επιλογή των κεντρικών θεματικών ακολούθησε περαιτέρω εξέταση της βιβλιογραφίας, θεματική κωδικοποίηση των υπόλοιπων δεδομένων (focused coding), όπως προτείνεται στην βιβλιογραφία (Charmaz, 2007). Αν και λόγω χρονικών περιορισμών δεν επιτεύχθηκε πλήρης θεωρητικός κορεσμός (π.χ. μέσω επαναληπτικών συνεντεύξεων) και ανάπτυξη όλων των θεματικών κατηγοριών (Charmaz, 2007), οι παραπάνω διαδικασίες διασφάλισαν μία επαρκώς συστηματική επεξεργασία και συλλογή των δεδομένων που μπορεί να προσφέρει κάποιες διερευνητικές διασυνδέσεις με το θεωρητικό πλαίσιο.

Γράφημα 4.3: Απεικόνιση επαναληπτικής μεθοδολογίας

Καθ' όλη τη διάρκεια της συλλογής και ανάλυσης δεδομένων υιοθετήθηκαν πρακτικές αναστοχαστικότητας. Ξεκινώντας με τον σχεδιασμό της έρευνας υιοθετήθηκαν οι αναστοχαστικές πρακτικές για την αξιολόγηση και την επιλογή των διαφορετικών μεθόδων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων που προτείνει η Mason (2017) όπως ο καταγισμός ιδεών (brainstorming) και η συγκριτική αξιολόγηση εναλλακτικών πιθανών σχεδίων έρευνας (βλ. Παράρτημα Ι). Διατηρήθηκε ημερολόγιο πεδίου και μεθοδολογίας όπου καταγράφονταν συστηματικά όλες οι παρατηρήσεις, σκέψεις, και προβληματισμοί για την συλλογή των δεδομένων. Επιπρόσθετα

υιοθετήθηκε η πρακτική των αναλυτικών memo προκειμένου να καταγράφονται αναδυόμενες ερωτήσεις, ιδέες, και προβληματισμοί για τα δεδομένα (Charmaz, 2007, βλ. Παράρτημα Ι). Μετά το πέρας κάθε συνέντευξης καταγράφονταν σημειώσεις περιγραφικές, αναλυτικές, και αναστοχαστικές (βλ. Παράρτημα Ι). Οι ερωτήσεις αναστοχαστικότητας συμπεριλάμβαναν πολλαπλές ερωτήσεις «αμφισβήτησης» των αναδυόμενων συμπερασμάτων όπως «Υπάρχουν δεδομένα που αναδεικνύουν το αντίθετο από αυτό το συμπέρασμα;» (βλ. Παράρτημα Ι).

Οι παραπάνω πρακτικές αναστοχαστικότητας συνδέονται άμεσα με την κονστρουκτουβιστική κατανόηση της κοινωνικής έρευνας ως προϊόν αλληλεπίδρασης και όχι ως αντικειμενική εμπειρική μέτρηση (Bryman, 2017, Charmaz, 2007). Σκοπός δεν είναι η κατάργηση της μεροληψίας του ερευνητή, κάτι αδύνατο, αλλά η καλύτερη θεμελίωση των θεωρητικών προσεγγίσεων στα ίδια τα δεδομένα επικεντρώνοντας τη θεωρία στην εμπειρία των ίδιων των υποκειμένων (Charmaz, 2007). Η αντίληψη τόσο της συλλογής όσο και της ανάλυσης δεδομένων ως διαδικασία όπου ο ερευνητής παράγει και δεν παρατηρεί δεδομένα μέσω αλληλεπίδρασης είναι κεντρική (Bryman, 2017, Charmaz, 2001). Η παραπάνω προσέγγιση είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε κριτικές προσεγγίσεις με σκοπό την αμφισβήτηση των θεωρούμενων ως δεδομένων παραδοχών (Charmaz, 2017) η φυσικοποίηση των οποίων αποτελεί βασικό εργαλείο των κυρίαρχων ιδεολογιών (Wodak & Meyer, 2016, σ. 9) . Η κατανόηση του ερευνητή ως ενεργού συν-διαμορφωτή της έρευνας επιφέρει επομένως και την ευθύνη της διαφάνειας ως προς την θέση και τον ρόλο του στη διαμόρφωση του παρατηρούμενου εμπειρικά φαινομένου (Mason, 2017). Ταυτόχρονα η προτεραιοποίηση των δεδομένων στη διαμόρφωση της θεωρίας επιτρέπει την κοινωνικά ευαίσθητη προσέγγιση περιορίζοντας τα φαινόμενα επιστημικής βίας που συχνά αναπαράγονται από την αντικειμενοποίηση του κοινωνικού πεδίου (Russell, 2015). Έτσι αναδεικνύονται οι διαδικασίες συγκρότησης νοήματος από τα ίδια τα υποκείμενα (Charmaz, 2007) μέσα από τους Λόγους τους οι οποίοι σε αλληλεπίδραση με το ευρύτερο πλαίσιο εξουσίας αποτελούν συστατικά στοιχεία της «μικροφυσικής της εξουσίας» (Φουκώ, 1975, σ. 11)

Στην παρούσα μελέτη η διαρκής αναστοχαστικότητα επέτρεψε την εις βάθος κατανόηση των δεδομένων παρέχοντας ένα παράθυρο στους κοινωνικούς κόσμους των συμμετεχόντων και επιτρέποντάς μου να τους προσεγγίσω, ακόμα και όταν (λόγω εκπαιδευτικής, κοινωνικο-οικονομικής, ιδεολογικής ή και ηλικιακής προέλευσης) διέφεραν σημαντικά από τους δικούς μου. Επιπρόσθετα η αναστοχαστικότητα

επέτρεψε την σημαντική εξέλιξη της ανάλυσης και της συλλογής δεδομένων. Για παράδειγμα, όταν παρατηρήθηκε στους ερωτώμενους κενό γνώσης όσον αφορά την ενεργειακή φτώχεια ερμηνεύθηκε αρχικά ως έλλειψη ενδιαφέροντος από τα μέλη για την ενεργειακή φτώχεια. Ωστόσο με παραπάνω αναστοχαστικότητα κατανόησα πως η μη ύπαρξη τεχνικής γνώσης δεν επέφερε απαραίτητα υπολειμματικές εννοιολογήσεις για τις διαστάσεις διανεμητικής και διαδικαστικής δικαιοσύνης. Αντιθέτως ήταν στην δική μου επικέντρωση στην ενεργειακή φτώχεια και τις δράσεις αντιμετώπισής της όπου η διανεμητική δικαιοσύνη ταυτιζόταν με ένα υπολειμματικό πλαίσιο αναδιανομής. Επομένως ο οδηγός συνέντευξης αναπροσαρμόστηκε συμπεριλαμβάνοντας γενικότερες ερωτήσεις για την (ανα-)διανομή της ενέργειας, την αναγνώριση των αναγκών, και την συμμετοχή στις αποφάσεις κάτι που έδωσε πλούσιο υλικό που έχτισε τα κεντρικά θεωρητικά επιχειρήματα.

Η γενικευσιμότητα των ποιοτικών μελετών μικρής κλίμακας είναι ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα (Mason, 2017). Πέρα όμως από θετικιστικές αξιώσεις εμπειρικής γενικευσιμότητας λόγω αντιπροσωπευτικότητας του υπό μελέτη δείγματος (ο.π. σ. 243), η εγκυρότητα των συμπερασμάτων έγκειται στο κατά πόσο συμβαδίζουν με το θεωρητικό πρίσμα που υιοθετήθηκε (Bryman, σ. 420). Χωρίς να παραγνωρίζονται οι περιορισμοί της έρευνας, υποστηρίζεται πως η τριγωνοποίηση και η θεμελιωμένη ανάλυση των δεδομένων (Charmaz, 2007) μαζί με τη «στρατηγική σύγκριση κομβικών περιπτώσεων» (Mason, 2017, σ. 246-247) επιτρέπουν μία εμπειριστατωμένη αν και προκαταρκτική παρουσίαση των θεωρητικών προεκτάσεων των εμπειρικών παρατηρήσεων. Συναρτήσεως της μελέτης του θεσμικού πλαισίου, η ιστοριοποίηση των μελετών περίπτωσης επιτρέπει την εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων για τον ρόλο των ΕΚ στην οικο-κοινωνική μετάβαση. Η επικέντρωση εδώ δεν είναι στην ανάδειξη σχέσεων αιτιότητας αλλά στην «ανίχνευση διαδικασιών» στο συγκεκριμένο συγκείμενο (Venesson, 2008, σ. 233) που αποσκοπούν στον εντοπισμό «αλληλεπιδράσεων των κοινωνικών φαινομένων» μέσα τις «πυκνές περιγραφές» οι οποίες χρησιμοποιούν εις βάθος μελέτη του πεδίου προκειμένου να αναπτυχθούν «ενσωματωμένες ερμηνείες» των παρατηρούμενων κοινωνικών πρακτικών (Mason, 2017, σ. 12-13).

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στο ακόλουθο κεφάλαιο παρατίθενται τα αποτελέσματα του εμπειρικού μέρους της μελέτης. Αρχικά παρουσιάζονται οι δύο μελέτες περίπτωσης αναδεικνύοντας την δομική τους διάρθρωση ως από τα πάνω/από τα κάτω εγχειρήματα. Στη συνέχεια αναλύονται τα εμπειρικά δεδομένα για κάθε μία από τις δύο θεματικές για κάθε εγχείρημα ξεχωριστά. Τέλος αναδεικνύονται συγκριτικά τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης των δύο εγχειρημάτων.

5.1. Παρουσίαση μελετών περίπτωσης

Η περιγραφή ενός εγχειρήματος κοινοτικής ενέργειας ως «από τα πάνω» ή «από τα κάτω» είναι ενδεχομένως μία απλοποιητική αναγωγή. Ειδικά όσον αφορά τις ΕΚ, η υπόστασή τους ως «από τα κάτω» είναι αμφιλεγόμενη όταν αφορά σε θεσμοποιημένα εγχειρήματα που οφείλουν να προσαρμοστούν σε ένα συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο καθοριζόμενο από το κράτος και την αγορά ενέργειας (Debizet & Pappalardo, 2022). Αν και δεν μπορούμε να μιλήσουμε στην πραγματικότητα για αμιγώς κρατική ή πολιτειακή προέλευση, οι δύο χαρακτηρισμοί χρησιμοποιούνται ιδεοτυπικά σε αρκετές μελέτες (Losada Puente κ.α. 2023, De Vidovich κ.α. 2021, Candelise & Ruggieri, 2020) για να περιγράψουν την κυρίαρχη τάση ενός εγχειρήματος να εκκινείται είτε από πρωτοβουλία της κεντρικής ή/και τοπικής κυβέρνησης (από τα πάνω) είτε των πολιτών (από τα κάτω). Με βάση το πλαίσιο των Soares Da Silva κ.α. (2018) και των Candelise και Ruggieri (2020) βασικός τρόπος διάκρισης είναι η ιδρυτική διαδικασία της κοινότητας όπως η αρχική χρηματοδότηση και η ανάμιξη των κρατικών θεσμών ή της αγοράς στη διακυβέρνησή της. Στην πραγματικότητα πρόκειται όμως για ένα φάσμα όπου κυριαρχεί είτε η «από τα πάνω» είτε η «από τα κάτω» προέλευση της ΕΚ και όχι για μία διστιτική διάκριση τους ως αμιγώς κρατική πρωτοβουλία ή πρωτοβουλία των πολιτών. Με την παραπάνω επισήμανση αναδεικνύεται παρακάτω η κυρίαρχη διάσταση στις δύο μελέτες περίπτωσης μέσα από την παρουσίαση των διαδικασιών ίδρυσής τους.

5.1.1. «Από τα πάνω» μελέτη περίπτωσης: Η ενεργειακή κοινότητα Χάλκης

Η Χάλκη είναι ένα μικρό νησί της «άγονης γραμμής» στα Δωδεκάνησα με περίπου 400 μόνιμους και 400-600 εποχικούς κατοίκους. Το 2021 επιλέχθηκε ως το πρώτο νησί για την πρωτοβουλία «GR-Eco island», ένα σχέδιο απανθρακοποίησης των νησιών, υπό την αιγίδα της ελληνικής κυβέρνησης και της γαλλικής πρεσβείας στα πλαίσια της ελληνογαλλικής συμμαχίας (ΥΠΕΝ, 2021/7). Το έργο συμπεριλάμβανε την

σύσταση ανανεώσιμης ενεργειακής κοινότητας του δήμου με συμμετοχή πολιτών καθώς και άλλα έργα ενεργειακής αναβάθμισης (Δήμος Χάλκης, 2021). Οι διακηρυγμένοι στόχοι της παρέμβασης ήταν η ενεργειακή αυτονομία, περιβαλλοντική ουδετερότητα, και η «βιώσιμη πράσινη ανάπτυξη». Σύμφωνα με την περιγραφή του έργου βασικός λόγος επιλογής της Χάλκης ήταν ο «συμβολικός χαρακτήρας ακριτικού νησιού με γεωπολιτική σημασία» (European Commission, 2022). Η χρηματοδότηση προήλθε αποκλειστικά από ιδιωτικές ελληνικές και γαλλικές εταιρείες συμπεριλαμβανομένης της ΔΕΗ που ανέλαβε τα έξοδα του φ/β πάρκου (ΥΠΕΝ, 2021/11). Για την ενεργειακή κοινότητα δόθηκε δυνατότητα συμμετοχής σε φυσικά και νομικά πρόσωπα με προτεραιότητα στους ιδιοκτήτες κατοικίας εντός του δήμου και δημότες (Κάλχιον, 2021). Παρόλο που τα έξοδα του φ/β καλύφθηκαν από τους δωρητές, η συμμετοχή απαιτούσε την καταβολή του ποσού των 300 ευρώ/μερίδα συμμετοχής για την κάλυψη των εξόδων διασύνδεσης του φ/β καθώς το παραπάνω ποσό πρέπει να καταβληθεί από το μέλος της κοινότητας βάσει νόμου. Το 2023 η κοινότητα απαριθμούσε 160 μέλη (Κάλχιον, 2022).

Η «από τα πάνω» διάσταση του έργου διακρίνεται τόσο από τον τρόπο διαμόρφωσής του όσο και από τις αντιλήψεις των πολιτών γύρω από αυτό. Πέραν της ιδιωτικής προέλευσης της χρηματοδότησης, το έργο σχεδιάστηκε από την τοπική αυτοδιοίκηση σε συνεργασία με την ΕΕ και την κεντρική κυβέρνηση. Οι οικονομο-κεντρικές περιβαλλοντικές διακηρυγμένες στοχεύσεις που οδήγησαν στη χρηματοδότηση του προσιδιάζουν περισσότερο τα κυρίαρχα αφηγήματα για την ενεργειακή μετάβαση (βλ. κεφ. 3.1) παρά την ικανοποίηση κάποιου τοπικού αιτήματος. Στους Λόγους των κυβερνώντων κατά τα εγκαίνια του έργου εντοπίζεται έντονα η αφήγηση της πράσινης ανάπτυξης:⁸

«το νησί της Χάλκης μπαίνει σε μια νέα εποχή βιώσιμης ανάπτυξης και καινοτομίας [...] θα αποτελέσει παράδειγμα αειφορίας και «πράσινης» οικονομίας [...] Τα οφέλη για τους κατοίκους του νησιού θα είναι σημαντικά, θα απολαμβάνουν καλύτερη ποιότητα ζωής και χαμηλότερο ενεργειακό κόστος, ενώ η Χάλκη θα αποτελέσει ένα νέο μοντέλο οικολογικού τουρισμού [...] θέλουμε τα

⁸ Πηγή αποφθευγμάτων: ΚΕΔΕ. (2021). Μνημόνιο συνεργασίας για μετατροπή της Χάλκης σε «πράσινο» νησί. Από: <https://kede.gr/mnimonio-synergasias-gia-metatropi-tis-chalkis-se-prasino-nisi/>

ελληνικά νησιά να αποτελέσουν παράδειγμα προς μίμηση και εστίες καινοτομίας, με την προσέλκυση εμβληματικών επενδύσεων που θα επιταχύνουν τη μετάβαση»

Σκρέκας, 2021, Υπουργός Περιβάλλοντος

«Η έμφαση σε πολιτικές που έχουν ως γνώμονα την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη, με αποδέκτη τον ίδιο τον πολίτη, μας οδήγησε στην πρωτοβουλία [...] η οποία θα επιφέρει νέες αναπτυξιακές προσεγγίσεις και οικονομική ανάπτυξη, επέκταση της αγοράς εργασίας για τους μόνιμους κατοίκους [...] περαιτέρω ανάδειξη του τουριστικού τομέα και εν τέλει βελτίωση της ποιότητας ζωής όλων μας με έμπρακτη περιβαλλοντική ευσυνειδησία.»

Φραγκάκης, 2021, Δήμαρχος Χάλκης

«Η ΔΕΗ είναι αποφασισμένη να προωθήσει δράσεις που εντάσσονται στη στρατηγική της για βιώσιμη ανάπτυξη»

Στάσης, 2021, Διευθύνων Σύμβουλος της ΔΕΗ

Πέραν από πρωτοβουλία «πράσινης ανάπτυξης» η οικονομο-κεντρική προσέγγιση αναδεικνύεται και από την εννοιολόγηση των πολιτών ως καταναλωτές και της ενέργειας ως αγοράς τόσο στο Σχέδιο Μετάβασης της Χάλκης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Γραμματεία Καθαρής Ενέργειας για τα Νησιά [Ε.Π.], 2020, σ. 5, 22, 25, 48) όσο και στους λόγους των κυβερνώντων. Σύμφωνα με τον πρωθυπουργό (Μητσοτάκης, 2021): «εδώ, στη Χάλκη το πράσινο μέλλον της ανάπτυξης για όλους χαράζει [...] Πετυχαίνουμε να περάσουμε στην εποχή [...] των «prosumers», των καταναλωτών - παραγωγών, που αξιοποιούν τις φυσικές πηγές ενέργειας για να καλύψουν τις ανάγκες τους» το οποίο αποτελεί «μοντέλο ενεργειακής δημοκρατίας» που αποτελεί «απάντηση» στην ενεργειακή κρίση μειώνοντας τα κόστη στους λογαριασμούς των κατοίκων. Επιπρόσθετα η ΕΚ επιτυγχάνει και γεωστρατηγικούς στόχους ως «επενδύσεις που [...] δημιουργούν νέες θέσεις απασχόλησης [...] κρατώντας τους νέους στον τόπο τους» και έτσι μετατρέποντας τα Δωδεκάνησα «σε ασπίδες για την άμυνα της χώρας μας» (Μητσοτάκης, 2021). Τέλος τονίζεται η σημασία του εγχειρήματος ως σύμπραξη ιδιωτικού-δημοσίου: «Όσα συμβαίνουν εδώ αποδεικνύουν τι μπορούν να πετύχουν μαζί δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς όταν συνεργάζονται για έναν κοινό σκοπό [...] με ουσιαστικό κοινωνικό και αναπτυξιακό πρόσημο, [ο οποίος] γίνεται τελικά

υπόθεση όλων των κατοίκων μιας περιοχής. Γι' αυτό και αξίζουν συγχαρητήρια σε όλες τις εταιρείες οι οποίες συμμετείχαν σε αυτήν την προσπάθεια» (Μητσοτάκης, 2021).

Επιπρόσθετα, όπως επισημαίνεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, δεν υπήρξε ευρεία διαβούλευση των κατοίκων στο «Σχέδιο Ενεργειακής Μετάβασης της Χάλκης» (Ε.Π., 2020 σ. 57). Η έλλειψη ουσιαστικής συν-διαμόρφωσης του έργου αναδεικνύεται και από την αρχική δυσπιστία και διστακτικότητα των περισσότερων κατοίκων να ενταχθούν ως μέλη στην ΕΚ, κάτι που επεσήμαναν όλοι οι ερωτώμενοι. Η διστακτικότητα οφειλόταν σε έλλειψη επαρκούς ενημέρωσης και σε δυσπιστία ως προς τα προβλεπόμενα οφέλη και θα αναλυθεί περαιτέρω στη συνέχεια. Τέλος, οι ερωτώμενοι παρουσίασαν το εγχείρημα ως πρωτοβουλία της τοπικής αυτοδιοίκησης μετά από διαβουλεύσεις με κρατικούς, ακαδημαϊκούς και Ευρωπαϊκούς φορείς: «Ξεκίνησε στο Δήμο. Ναι. Η πρόταση έγινε από την κεντρική εξουσία βεβαίως. Ξεκίνησε από την κεντρική εξουσία και έγινε προφανώς η πρόταση αυτή στο Δήμο.». Επομένως, συν-διαμόρφωση του έργου παραπέμπει περισσότερο σε ύπαρξη «νεοφιλελεύθερης» συν-διαμόρφωσης πολιτικής μεταξύ της κεντρικής και τοπικής κρατικής εξουσίας και δρώντων της αγοράς (Vaillancourt, 2009) και «από τα πάνω» κινητοποίησης των πολιτών να συμμετάσχουν στην ενεργειακή μετάβαση (Soares Da Silva κ.α. 2018).

Όσον αφορά την ενεργειακή φτώχεια, αρχικά στην παρέμβαση δεν υπήρχαν συγκεκριμένες προβλέψεις για την ενεργειακή φτώχεια αν και αναφέρθηκε από τους κυβερνητικούς και τοπικούς πολιτικούς εκπροσώπους στην εγκαινίαση του έργου ως προβλεπόμενο όφελος (ΥΠΕΝ, 2021/11). Ωστόσο το καταστατικό της κοινότητας προβλέπει την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας (Κάλχιον, 2021, αρ. 5, σ. 3). Το 2022 η ενεργειακή κοινότητα εντάχθηκε στο χρηματοδοτούμενο από την ΕΕ έργο «PowerPoor» (Kanellou κ.α. 2022) το οποίο αποτελεί μία συνεργασία ΟΤΑ, Πανεπιστημίων, ΜΚΟ, και ενεργειακών κοινοτήτων για την ανάπτυξη «καινοτόμων παρεμβάσεων αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας». Αυτό συμπεριλαμβάνει και την ενίσχυση και ανάπτυξη «εναλλακτικών μηχανισμών χρηματοδότησης», όπως οι ενεργειακές κοινότητες, για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας. Η ενεργειακή κοινότητα Χάλκης μέσω της συμμετοχής της στο πρόγραμμα ενέταξε 11 «ενεργειακά ευάλωτα» νοικοκυριά δωρεάν στην κοινότητα αφού εξακριβώθηκε η ενεργειακή τους φτώχεια από πιστοποιημένους «ενεργειακούς μέντορες» της κοινότητας (Κάλχιον, 2022, σ. 12-13).

5.1.2. «Από τα κάτω» μελέτη περίπτωσης: Η ενεργειακή κοινότητα «ΥΠΕΡΙΩΝ»

Ο Υπερίων είναι μία μη κερδοσκοπική ενεργειακή κοινότητα με έδρα την Αθήνα (hyperion community, χ.χ.). Ιδρύθηκε το 2020 από πολίτες και οργανώσεις της ΚτΠ οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν ήδη ενεργοί στο κίνημα της ενεργειακής και κλιματικής δημοκρατίας (Καράτζιου, 2024). Σκοπός της κοινότητας είναι «να παρέχει στα μέλη του καθαρή και φθηνή ενέργεια και να αναπτύσσει υπηρεσίες και δράσεις που συμβάλλουν σε μια δίκαιη ενεργειακή μετάβαση» (hyperion community, χ.χ.). Σήμερα απαριθμεί 113 μέλη και από το 2024 διαθέτει λειτουργικό φ/β πάρκο στην κορινθία μέσω του οποίου τα μέλη του συμψηφίζουν την παραγόμενη ενέργεια. Ο συμψηφισμός γίνεται με το σχήμα του εικονικού συμψηφισμού και η παραγόμενη ενέργεια διανέμεται στα μέλη αναλόγως με το πόσα μερίδια κατέχουν. Εκτός από οικιακούς χρήστες που αποτελούν την πλειοψηφία (70%), μέλη της κοινότητας είναι και τοπικές επιχειρήσεις (15%) αλλά και κάποιες οργανώσεις (10%) συμπεριλαμβανομένων περιβαλλοντικών ΜΚΟ (ο.π.). Η χρηματοδότηση του έργου ανήλθε στα 355.000 ευρώ, προήλθε από τα ίδια τα μέλη μέσω αγορά μεριδίων των 100Ε.

Η «από τα κάτω» διάσταση του έργου φαίνεται στον τρόπο που εκκινήθηκε, χρηματοδοτήθηκε και συστάθηκε αμιγώς από πολίτες και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Όπως αναφέρουν ιδρυτικά μέλη σε δημόσιες τοποθετήσεις τους: «Μαζευτήκαμε και είπαμε: “κηρύττουμε την ενεργειακή δημοκρατία εδώ και χρόνια, πώς μπορούμε να την κάνουμε πράξη δημιουργώντας πραγματικά μια ενεργειακή κοινότητα τώρα που έχουμε το νόμο;”» (Sandford, 2024). Χαρακτηριστικά ο πρόεδρος της κοινότητας επισημαίνει: «Οι ρίζες του Υπερίωνα βρίσκονται σε μια ομάδα ανθρώπων που την προηγούμενη δεκαετία δραστηριοποιούνταν σε θέματα ενεργειακής δημοκρατίας» (Καράτζιου, 2024). Σύμφωνα με τους ερωτώμενους της έρευνας, η κοινότητα δεν έλαβε καμία υποστήριξη, χρηματοδοτική ή άλλη από το κράτος: «Δεν έχουμε δει κάπου το κράτος. Δεν είναι συμπαραστάτης μας, χρηματοδότηση δεν μας έδωσε, χώρο [στο δίκτυο] δεν έδωσε, στα ερωτήματά μας δεν απαντάει και το ασταθές θεσμικό πλαίσιο μας δυσκολεύει». Αντιθέτως, δημιουργήθηκαν πολλά εμπόδια στη σύστασή της από την μη διάθεση ηλεκτρικού χώρου: «το πλάνο, ήταν ένα έργο με πολύ λιγότερα μέλη [...] όπου το φωτοβολταϊκό πάρκο θα βρισκόταν στη Θήβα [...] και εν τέλει αυτό το σχέδιο ματαιώθηκε [...] γιατί δεν μας έδωσε άδεια το δίκτυο», τη μη εφαρμογή του συμψηφισμού από τους προμηθευτές, και τις αλλαγές στο θεσμικό

πλαίσιο οι οποίες έφεραν τον ΥΠΕΡΙΩΝ «σε μορφή ζόμπι [καθώς] πλέον δεν μπορεί να κάνει νέα έργα, άρα [...] μπαίνει σε μια διαδικασία επιβίωσης όχι ανάπτυξης και διάνωσης» καθώς καταργήθηκε η νομική μορφή του.

Ο ΥΠΕΡΙΩΝ εντάσσει την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας στους κεντρικούς του στόχους (hyperion community, χ.χ.). Γι' αυτό τον λόγο προσφέρει δωρεάν ρεύμα συμψηφίζοντας τις καταναλώσεις για έντεκα ενεργειακά ευάλωτα νοικοκυριά και δύο κοινωνικές δομές, ένα κέντρο μεταναστών και μία κοινωνική κουζίνα (ο.π.). Τα ευάλωτα νοικοκυριά εντοπίστηκαν σε συνεργασία με τις κοινωνικές υπηρεσίες δύο δήμων και η ένταξή τους χρηματοδοτήθηκε από τα υπόλοιπα μέλη: «Είπαμε θα βάλουμε και από 100 ευρώ παραπάνω ο καθένας για να ενταχθούν και κάποια ευάλωτα νοικοκυριά δωρεάν». Η παραπάνω δράση έγινε στα πλαίσια του «ΣΥΝ-ΕΝΕΡΓΕΙΑ» ενα έργο χρηματοδοτούμενο από το ίδρυμα Μποδοσάκη με σκοπό την ανάπτυξη μιας «ανοιχτής εργαλειοθήκης που θα αξιοποιεί τους θεσμούς των ενεργειακών κοινοτήτων (ν. 4513/2018) και του εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού (ν.4414/2016) για τη μείωση του ενεργειακού κόστους μέσω της διάθεσης τμημάτων φωτοβολταϊκών σε ευάλωτες ομάδες πολιτών» (ImpactHub, 2023) η οποία δοκιμάστηκε πιλοτικά στον ΥΠΕΡΙΩΝ (Φωτιάδη, 2023).

Πίνακας 5.1 Συγκριτικός Πίνακας των δύο ΕΚ

	ΚΑΛΧΙΟΝ	ΥΠΕΡΙΩΝ
Νομική μορφή	Μη κερδοσκοπική ενεργειακή κοινότητα (ν/σ 2018)	Μη κερδοσκοπική ενεργειακή κοινότητα (ν/σ 2018)
Έδρα	Χάλκη	Αθήνα
Μέλη	ΟΤΑ (Δήμος Χάλκης), πολίτες, επιχειρήσεις	Πολίτες, επιχειρήσεις, οργανώσεις ΚτΠ
Αρχικό κεφάλαιο	1.000.000 - κόστος κατασκευής φ/β (καλύφθηκε από ιδιωτικές δωρεές) 34.000 - κόστος διασύνδεσης φ/β στο δίκτυο (καλύφθηκε από μέλη)	355.000 - μέλη, δάνειο από άλλους πολίτες (peer-to-peer financing)
Αριθμός μελών	160	132
Κόστος υποχρεωτικής μερίδας	300	100
Αναλογούσα ποσότητα μερίδας (KwH)	5000	
Εγκατεστημένη ισχύς πάρκου	1MW (2,190MWH/χρόνο)	499,5KW (765,000KwH/χρόνο)
Τοποθεσία φ/β	Χάλκη	Κορινθία
Είδος δραστηριότητας	Αυτοπαραγωγή (εικονικός	Αυτοπαραγωγή (εικονικός

Άλλες δραστηριότητες	συμψηφισμός) Συμμετοχή σε ερευνητικά προγράμματα	συμψηφισμός) Συμμετοχή σε ερευνητικά προγράμματα Δράσεις ευαισθητοποίησης και πολιτικής συνηγορίας
Αντιμετώπιση ενεργειακής φτώχειας	Ένταξη 11 ευάλωτων νοικοκυριών δωρεάν	Παροχή δωρεάν ρεύματος σε 11 ευάλωτα νοικοκυριά και 2 κοινωνικές δομές

5.2. (Θεματική 1) Ενέργεια ως εμπόρευμα και ως κοινό

Εκκινώντας από την υβριδοποίηση μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κοινοτισμού η διάσταση της εννοιολόγησης της ενέργειας ως εμπόρευμα ή ως κοινό αποκτά κεντρική σημασία. Ουσιαστικά πρόκειται για την ειδοποιό διαφορά στις δύο κατά τα άλλα εξίσου αντικρατικές αντιλήψεις της αναδιανομής (βλ. κεφ. 2.1.2): ο νεοφιλελευθερισμός από τη μία προτείνει αντικατάσταση της κρατικής αναδιανομής από την αγορά (εμπορευματοποίηση) ενώ ο κοινοτισμός από την κοινότητα με τη δημιουργία κοινών (απο-εμπορευματοποίηση). Λόγω της κεντρικότητας της απο-εμπορευματοποίησης στο εύρος και τον χαρακτήρα της αναδιανομής (Βενιέρης, 2015), το παραπάνω θέμα μας επιτρέπει να διερευνήσουμε την μετασχηματιστικότητα των ΕΚ υπό εξέταση.

5.2.1. ΚΑΛΧΙΟΝ

Στην κοινότητα ΚΑΛΧΙΟΝ επικρατούν εννοιολογήσεις της ενέργειας πρωτίστως ως εμπόρευμα κάτι που είναι καθοριστικό για την πραγμάτωση διαδικαστικής δικαιοσύνης και την ΙτΠ που προάγεται. Το παραπάνω διαφαίνεται από την επικρατούσα εννοιολόγηση της συμμετοχής στην κοινότητα ως επένδυση με κύριο κίνητρο και αναφερόμενο όφελος την μείωση του κόστους ενέργειας. Όλοι οι ερωτώμενοι δήλωσαν πως βασικό τους κίνητρο συμμετοχής στην κοινότητα ήταν η μείωση του κόστους των λογαριασμών τους: «Το κίνητρό μου ήταν το φθηνότερο ρεύμα. Με αυτά που έγιναν με τις τιμές νομίζω ήταν σωστό». Αντίστοιχα το σημαντικότερο όφελος που αναφέρουν από τη συμμετοχή τους είναι η εξοικονόμηση στους λογαριασμούς, τόσο ως ατομικό όφελος «είναι καθαρά οι τσέπη, τίποτα άλλο, το οικονομικό» όσο και σε συλλογικό επίπεδο: «Το κύριο ζήτημα είναι το κομμάτι της ηλεκτρικής ενεργειάς, που δεν πληρώνουμε [...] Το όφελος κυρίως είναι αυτό. Τώρα εάν στο μέλλον γίνεται κάτι άλλο, θετικό. Αυτή τη στιγμή δεν μου έχει δείξει κάτι άλλο η κοινότητα.». Τέλος, χαρακτηριστικά πολλοί ερωτώμενοι αναφέρονται συχνά στην κοινότητα ως «εταιρεία» και όχι ως συνεταιρισμό.

Ως δευτερεύοντα κίνητρα αναφέρθηκαν η προστασία του περιβάλλοντος: «Επίσης σημαντικό να μην επιβαρύνουμε τον πλανήτη» και η σημασία της ενεργούς συμμετοχής στα κοινά: «Είμαστε ενεργοί πολίτες και δημότες και είναι καλό να συμμετέχουμε σε ό,τι μπορούσε να γίνει. Μπορούσε να μην μας γίνει αυτό που θέλαμε δεν έχει σημασία. Σημασία έχει ο προορισμός και να φτάσεις εκεί που θέλεις. Δηλαδή να είσαι ενεργός σε κάτι.». Σημαντική ήταν επίσης η διάσταση της συγκρότησης κοινοτικών δεσμών: «χτίζεις μία διαφορετική κοινότητα [που] σέβεται το περιβάλλον [...] βλέπεις την ομαδικότητα, την κοινωνία ενωμένη [για αυτό τον σκοπό]». Τέλος τονίστηκαν από αρκετούς ερωτώμενους οι διαστάσεις της ενεργειακής αυτονομίας και ο τοπικός έλεγχος:

«θέλαμε να ήμασταν εμείς αυτοί που θα αποφασίσουμε για την ενέργεια για το νησί μας και όχι κάποιος ξένος να έρθει κάποιος άλλος εδώ να στήσει ένα φ/β στη Χάλκη και να παίζει παιχνίδι εκείνος. Όχι, θέλαμε να έχουμε εμείς το πάνω χέρι να διαχειριστούμε την ενέργεια που παράγουμε, να τη διανέμουμε όπως εμείς επιθυμούμε, να βοηθήσουμε όσους έχουν δυσκολίες ας πούμε αυτό που λέμε η ενεργειακή φτώχεια, ή ενεργειακή δημοκρατία να είμαστε όλοι ίσοι μεταξύ μας και να μοιραζόμαστε αυτό που παράγουμε οπότε αυτή ήταν οι λόγοι στην ουσία που θέλαμε να το ξεκινήσουμε εμείς ώστε να μην δώσουμε και χώρο σε κάποιον άλλον να έρθει να κάνει μια κοινότητα στη Χάλκη ο οποίος να μην είχε σχέση με τη Χάλκη»

Ωστόσο το παραπάνω δημοκρατικό όραμα μετριάζεται από τις αγοραίο-κεντρικές εννοιολογήσεις καθώς η επενδυτική κατανόηση της ενεργειακής κοινότητας και η οικονομική ιδιότητα του πολίτη φαίνεται να συνδέεται με χαμηλή συμμετοχικότητα στη λήψη αποφάσεων. Τόσο τα πρακτικά (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2021, 2022) όσο και η συμμετοχική παρατήρηση, ανέδειξαν πως οι ΓΣ διαχρονικά αναβάλλονται λόγω έλλειψης απαρτίας. Όλοι οι ερωτώμενοι συμφωνούν πως τα επίπεδα συμμετοχής είναι χαμηλά και πως αρκετά μέλη δεν συμμετέχουν: «Βέβαια [υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα συμμετοχής]. Υπάρχουν μέλη που δεν έχουν πάρει μέρος σε καμία συνέλευση. Ούτε μία φορά[...] δεν τα έχω δει ποτέ». Τα μέλη που συμμετέχουν αποδίδουν αυτή την έλλειψη ενδιαφέροντος στα οικονομικά κίνητρα των άλλων μελών: «Αυτό που τους απασχολεί από το ξεκίνημα [...] είναι τι όφελος έχουν στη τσέπη τους, τίποτα άλλο». Ωστόσο τα ίδια τα μέλη που δεν συμμετέχουν το απέδωσαν είτε σε απογοήτευση από το εγχείρημα: «Τώρα που έχει φτάσει αυτή τη στιγμή δε ξέρω... Ούτε ξανά πήγα πάνω

[στη ΓΣ]. Πήγα μια φορά και είδα και λέω μακριά» λόγω των εντάσεων που έχει προκαλέσει στην κοινότητα, είτε σε έλλειψη χρόνου και προσωπικές δυσκολίες: «Δεν έχω συμμετάσχει στη Γενική Συνέλευση γιατί δεν με βολεύουν οι ώρες λόγω δουλειάς». Οι λόγοι μη συμμετοχής εγείρουν ζητήματα έλλειψης διαδικαστικής δικαιοσύνης

Οι αγοραίο-κεντρικές αντιλήψεις των μελών συνδέονται με τις ιδρυτικές αρχές της κοινότητας και τους λόγους των κυβερνώντων κατά την ίδρυσή της (βλ. 5.1.1). Χαρακτηριστικά στο καταστατικό της τονίζεται ως βασικός στόχος της κοινότητας (Κάλχιον, 2021, σ. 4) «δια της ενώσεως των προσπαθειών και συνεργασίας των μελών της, η εξυπηρέτηση και η προαγωγή των *οικονομικών και κοινωνικών* τους επιδιώξεων». Επιπρόσθετα η «βιώσιμη ανάπτυξη» αποτελεί τον πρώτο στόχο που αναφέρεται στο άρθρο «Αναπτυξιακοί Σκοποί και δραστηριότητες» (ο.π. σ. 3) ενώ στα πρακτικά της ιδρυτικής Γ.Σ. κεντρικός στόχος αποτελεί η «μετάβαση σε ένα νέο αναπτυξιακό μοντέλο» με σκοπό την ενίσχυση της «επιχειρηματικότητας», της «βιώσιμης ανάπτυξης» και της «απασχόλησης» με την πράσινη ενέργεια να τοποθετείται στο «επίκεντρο των δημόσιων πολιτικών προς την οικονομία της αγοράς» (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2021/11, σ. 3). Αντίστοιχα οι προσκλήσεις εγγραφής μελών τονίζουν την μείωση του κόστους και του περιβαλλοντικού αποτυπώματος ως τα δύο οφέλη των μελών (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2021/12, σ. 1). Από τα πρακτικά προκύπτει επίσης πρωταρχική απασχόληση με ζητήματα οικονομικού οφέλους καθώς τα μέλη τοποθετήθηκαν μόνο πάνω σε ζητήματα οικονομικά/προσωπικού οφέλους π.χ. προβλήματα με παρόχους και τον συμψηφισμό ενέργειας, ενώ δεν υπήρξε καμία τοποθέτηση πάνω στο ζήτημα της ενεργειακής φτώχειας ή στους στόχους και εξωστρεφείς δράσεις της κοινότητας π.χ. δράσεις πολιτικής συνηγορίας, συμμετοχή σε ερευνητικά προγράμματα κτλ. (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2022/11). Παρόλα αυτά στο καταστατικό επισημαίνονται τόσο η «προώθηση της ΚΑΛΟ εντός του ενεργειακού τομέα» όσο και η «αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας» ως στόχοι (Κάλχιον, 2021).

Επιπρόσθετα ο ρόλος του «ενεργού πολίτη» που αναφέρεται παραπέμπει στην οικονομική ιδιότητα του πολίτη ως «ενεργού καταναλωτή» (Lenon, 2020) καθώς ταυτίζει την δημοκρατική συμμετοχή με την επένδυση σε ένα έργο παραγωγής ενέργειας. Συνοδεύεται εξίσου από τάσεις υπευθυνοποίησης της συμμετοχής στην απανθρακοποίηση ως ατομική ευθύνη. Στις προσκλήσεις συμμετοχής του Δήμου Χάλκης (2021, σ. 1) χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Μέλη της Ενεργειακής Κοινότητας

μπορούν να γίνουν όλοι οι κάτοικοι του νησιού [...] **Πολίτες που θεωρούν δικαίωμά τους να ζουν σε ένα καθαρό περιβάλλον και υποχρέωσή τους να το προστατεύουν από κάθε ρύπο**, στηρίζοντας την ενεργειακή μετάβαση σε καθαρές μορφές ενέργειας» (έμφαση στο πρωτότυπο). Αντίστοιχα πολλοί ερωτώμενοι τονίζουν τον παιδαγωγικό ρόλο της ΕΚ «μαθαίνοντας» στα μέλη να εξοικονομούν ενέργεια: «Υπάρχει και μια κατανόηση στο κομμάτι της διαχείρισης της κατανάλωσης. Να γίνει το πιο σοφή, θα έλεγα. Δηλαδή, προσπαθούν όλοι να μειώσουν τις καταναλώσεις τους. Προσπαθούμε να τους ενημερώνουμε σαν κοινότητα». Οι παραπάνω δράσεις ευαισθητοποίησης, αν και σημαντικές, σε συνδυασμό με την απουσία συστημικών κριτικών και την οικονομικο-κεντρική εννοιολόγηση της ενέργειας παραπέμπουν περισσότερο σε τάσεις απο-πολιτικοποίησης της ενέργειας μέσω προαγωγής τεχνοκρατικών εννοιολογικών πλαισίων όπως η «εξοικονόμηση» (Dunlap, 2022 · Bues & Gailing, 2016).

Επιπρόσθετα απο-πολιτικοποίηση εντοπίζεται στην επικρατούσα αντίληψη για την διακυβέρνηση της κοινότητας και της ενεργειακής μετάβασης της Χάλκης ως ζήτημα των «ειδικών» (Bues & Gailing, 2016). Αυτό διαφαίνεται αρχικά από το γεγονός πως τα μέλη της τοπικής αυτοδιοίκησης απαρτίζουν την πλειοψηφία του ΔΣ και του Εποπτικού συμβουλίου της κοινότητας από την ίδρυσή της (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2021) έως σήμερα. Στους λόγους των υπόλοιπων μελών διαφαίνεται εξίσου η διακυβέρνηση της κοινότητας ως υπόθεση των ειδικών:

«Θα ήθελα [...] να μην μείνει στα χαρακτηριστικά ότι έχουμε ένα πάρκο που δίνουμε το ρεύμα, [...] να εξασφαλίσει πράγματα που θα ωφελήσουν τον τόπο γενικά[...] καλό θα είναι να το ψάξουν. Να το δουν. Θεωρώ τα άτομα είναι ικανά, προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται

[ΕΡ:] Έχετε κάποιο παράδειγμα;

Δεν έχω κάποιο παράδειγμα [...] κάτι συγκεκριμένο. [...] Κάποια μελέτη υποθέτω μέσω της κοινότητας μπορείς να τραβήξεις χρηματοδοτήσεις [...] για κάτι που θα βοηθήσει το νησί [...] πέρα από το ρεύμα [...] Θέλω να πιστεύω ότι θα προχωρήσουν παρακάτω. Είμαι σίγουρος για τα συγκεκριμένα άτομα που είναι στο ΔΣ».

Επομένως, η διαδικαστική δικαιοσύνη περιορίζεται από την αντίληψη της ΕΚ ως «από τα πάνω» εγχείρημα αλλά και από την τεχνοκρατική, οικονομικο-κεντρική του αντίληψη.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας ερωτώμενος για τον τρόπο λήψης αποφάσεων στην κοινότητα:

«Δεν είναι μια πολύπλοκη εταιρεία η οποία έχουμε να κάνουμε με πάρα πολλά θέματα. Δηλαδή, είναι ένα πάρκο [...] δεν έχει κάτι το οποίο [απαιτεί] να συμμετέχουμε συνέχεια ενεργά [...] είναι μια απλή εταιρεία [...] Δεν έχει κάτι [...] να πεις ότι θα ασχοληθούμε.»

Η παραπάνω αντίληψη συνυπάρχει αντιφατικά με τις διακηρυκτικές προθέσεις της κοινότητας ως εγχείρημα εκδημοκρατισμού (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2021) και τις προθέσεις των μελών να λειτουργήσει μετασχηματιστικά: «Αυτό εδώ που έγινε θα βοηθήσει [...] άμα πετύχει [...] να γίνει και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Οπότε, αυτό [...] σε ικανοποιεί πολύ» επιφέροντας περιβαλλοντικά και διαγενεακά οφέλη: «[Η ενεργειακή κοινότητα] Σημαίνει [...] το μέλλον. [...] Δηλαδή μια πιο καθαρή ατμόσφαιρα [...] Σημαίνει για μένα προσωπικά μια καλύτερη ποιότητα ζωής [...] Και για μελλοντικούς».

Παρόλα αυτά οι ΓΣ φαίνεται να λειτουργούν εν μέρη και ως χώροι πολιτικοποίησης μέσω της αμφισβήτησης φυσικοποιημένων παραδοχών αν και με χαμηλή συμμετοχή, 35/177 μέλη, και λίγες τοποθετήσεις 8/35 παρόντα μέλη. Για παράδειγμα, στην ΓΣ που παρακολούθηθηκε, κάποια μέλη τοποθετήθηκαν απαιτώντας περισσότερη διαφάνεια για τη λήψη αποφάσεων ως προς τη συμμετοχή σε χρηματοδοτικά ερευνητικά έργα. Επιπρόσθετα υπήρξαν αιτιάσεις ως προς τη συμμετοχικότητα στον σχεδιασμό μελλοντικών έργων παραγωγής όπως η εγκατάσταση ανεμογεννητριών: «Καλά μας τα λέτε για οφέλη αλλά ποιος θα αποφασίσει για αυτά [τα έργα];» καθώς και για περισσότερες διαβουλεύσεις πάνω στους στόχους της ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής προστασίας: «Πρέπει να γίνει μία διαβούλευση σε επίπεδο δήμου [...] για τους όρους όπως “ανάπτυξη”, “προστασία του περιβάλλοντος” [...] γιατί αν ρωτήσουμε 30 από εμάς πιθανώς να έχουμε 30 απαντήσεις» κάτι που ωστόσο απαντήθηκε από το ΔΣ με μία ρητορική απο-πολιτικοποίησης: «πρέπει να έχουμε αντικειμενικά κριτήρια [...] π.χ. περισσότερες δουλειές, οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις [από] μελέτες» που ενισχύουν την τεχνοκρατική απο-πολιτικοποιημένη διαχείριση (Bues & Gailing, 2016).

Ο μετασχηματιστικός χαρακτήρας οροθετείται από μία επικρατούσα εννοιολόγηση της ενέργειας ως εμπόρευμα. Τα οικονομο-κεντρικά κίνητρα οδηγούν σε εντάσεις μεταξύ συμπερίληψης και αποκλεισμού στην κοινότητα θέτοντας σημαντικά

ζητήματα διαδικαστικής δικαιοσύνης. Στην αρχή το εγχείρημα αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία από την πλειοψηφία των κατοίκων κάτι που αναδεικνύεται από το γεγονός ότι μόλις 38 κάτοικοι συμμετείχαν αρχικά στην κοινότητα (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2021). Όπως αναφέρουν οι ερωτώμενοι:

«[η αρχική αντίδραση] δεν ήταν καλή καθόλου καλή. Πολλοί ήταν διστακτικοί, πιστεύανε ότι θα τους κοροϊδέσουμε, ότι θα χάσουν τα χρήματά τους, ότι θα τους κλέψουμε [...] Άκουγα ότι αν γίνει κάτι [...] όλα τα έξοδα πάνε στα μέλη, [...] κι αν σπάσει [το φ/β] θα πρέπει να πληρώσω από την τσέπη μου.»

Επομένως η δυσπιστία πολλών αποδίδεται από τα μέλη στα οικονομο-κεντρικά κίνητρα, καθώς πολλοί κάτοικοι θεωρούσαν πως είναι επίφοβη επένδυση. Επιπρόσθετα αναφέρθηκε η έλλειψη κατανόησης του εγχειρήματος: «δεν μπορούσαν να το καταλάβουν το κόνσεπτ. Τους λέγαμε ότι θα είναι ασφαλισμένο [το φ/β] απλά είναι μια συνδρομή [το μερίδιο] για 25 χρόνια [...] πιστεύανε ότι θα τους κλέψουμε». Η δυσπιστία θεωρείται από κάποια μέλη μέρος της τοπικής κουλτούρας ως φόβος για την πρόοδο ή την αλλαγή: «Εδώ ήταν όλοι από την αρχή με μια αντίδραση απίστευτη. Στο καινούριο δεν θα πετύχει. Πάντα αν ρωτήσεις έναν άνθρωπο σε τέτοια μέρη που είναι απομονωμένα υπάρχει αυτό. Η πρώτη απάντηση θα είναι όχι.» Στους παραπάνω λόγους φαίνεται ότι τα μέλη επιρρίπτουν εμμέσως την ευθύνη της μη συμμετοχής στα μη μέλη θεωρώντας την δυσπιστία τους ως κάτι αβάσιμο και μεμπτό. Όπως τονίζουν η δυσπιστία ξεπεράστηκε μόνο όταν αποδείχθηκε το οικονομικό όφελος του έργου: «Όταν μετά από κάποιο χρονικό διάστημα ήρθαν οι πρώτοι λογαριασμοί, και είδαμε την πραγματικότητα του έργου, έτσι ξεπεράστηκε [...] το μηδενικό ενδιαφέρον, και μετά [...] ζήτησαν να μουν».

Τα μη μέλη αναφέρουν και άλλους λόγους για την αρχική τους διστακτικότητα: «στην αρχή δεν τα εξηγούσαν σωστά [...] και τα λέγανε μπερδεμένα. [...] Δεν είμαστε όλοι του πανεπιστημίου, δεν το καταλάβαμε» τονίζοντας την μη συμπεριληπτικότητα της απεύθυνσης λόγω διαφορών εκπαιδευτικού επιπέδου. Η ελλιπής ενημέρωση σε συνδυασμό με την ασάφεια του προσδοκώμενου οφέλους και το ποσό της υποχρεωτικής μερίδας επέφερε επιφυλακτικότητα:

«Στην αρχή δεν εξήγησαν τίποτα μας έδωσαν μόνο κάτι φυλλάδια και άντε να καταλάβω εγώ τα φυλλάδια. Ούτε οι ίδιοι δεν ξέρανε να το εξηγήσουν. Δεν μας είπαν ότι θα είναι μια εταιρεία ιδιωτική αυτό. Το καταστατικό εμείς ζητήσαμε

να δούμε και δεν ήταν ξεκάθαρα. Μας έλεγαν άλλοι ότι άμα πάθει βλάβη το πάρκο θα πληρώνεις. Ήρθε ο πρωθυπουργός και είπε ότι θα έχουμε με αυτό μία έκπτωση στο ρεύμα. Νομίζαμε θα πληρώναμε ένα ποσοστό και τώρα πληρώνουν 3 ευρώ για 5 μήνες. Ήταν και 300 ευρώ η μερίδα, οπότε ο καθένας είπε, θα μπω αργότερα όταν μπορέσω.»

Σύμφωνα με άλλα μέλη η αρχική διαδικασία ένταξης της κοινότητας έγινε με όρους αποκλειστικότητας: «Ειδοποιήθηκαν αυτοί που πήγαν μέσα [στην κοινότητα] μυστικά. Και εγώ επειδή είμαι [επαγγελματική ιδιότητα υψηλού κύρους] με ειδοποίησαν. Εδώ είναι μία σπείρα». Η παραπάνω αρχική αποκλειστικότητα φαίνεται και στα πρακτικά της πρώτης ΓΣ της κοινότητας όπου ενώ τονίστηκε ως «ένας από τους σημαντικότερους στόχους» να ενταχθούν «όλοι οι κάτοικοι» προκρίθηκε η πρόταση του Δημάρχου για «σταδιακή εγγραφή νέων μελών» με άξονα «την εύρυθμη λειτουργία και ανταποδοτικότητα του εγχειρήματος» (έμφαση προστέθηκε, ΚΑΛΧΟΝ, 2021/11, σ. 5). Αντιθέτως καταψηφίστηκε πρόταση για καθολική πρόσβαση στην κοινότητα και μείωση της μερίδας στα 30 ευρώ (από 300), καταψηφίστηκε από 33/34 μέλη για λόγους οικονομικής βιωσιμότητας:

«Ο κ. Ρουσάκης με οικονομική και με πρακτική τεχνοκρατική ανάλυση επί της αντιστοιχίας της παραγόμενης ενέργειας στην επιμέρους κατανάλωση κάθε εταίρου, αλλά και επί των παραγωγικών δράσεων και της αναγκαιότητας περί χρηματοδοτικής επάρκειας της Ενεργειακής Κοινότητας εξήγησε πως μία τέτοια μεταβολή της συνεταιριστικής μερίδας δεν θα ήταν βιώσιμη, ούτε αποτελεσματική με βάση τους σκοπούς της Ενεργειακής Κοινότητας.»

Το ζήτημα οικονομικής βιωσιμότητας του εγχειρήματος προερχόταν από το θεσμικό πλαίσιο καθώς βάσει νομοθεσίας τα μέλη των ΕΚ υποχρεούνται να πληρώσουν τα έξοδα διασύνδεσης (). Εν προκειμένω, τα έξοδα διασύνδεσης ανέρχονταν αρχικά σε 100 χιλιάδες ευρώ και μετατράπηκαν σε 34 χιλιάδες με δόσεις λόγω διαμεσολάβησης του υπουργείου. Επομένως η αρχική οικονομο-κεντρική αντίληψη του εγχειρήματος, η ελλιπής συμπεριληπτικότητα στη συνδιαμόρφωσή του, και οι επιταγές διασφάλισης της οικονομικής του βιωσιμότητας δημιούργησαν διαδικαστικές αδικίες καθώς πολλοί κάτοικοι δεν εντάχθηκαν στο εγχείρημα.

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε μία σημαντική αύξηση του αριθμού των μελών από 38 σε 160. Η πρώτη αύξηση έγινε μέσω ανοιχτών προσκλήσεων του Δήμου

(Δήμος Χάλκης, 2021/12) και της κοινότητας (Chalkion, χ.χ.) και μετά από έγκριση έκτακτης ΓΣ εγγράφηκαν 103 μέλη (Chalkion, 2022), ενώ η δεύτερη στην τακτική συνέλευση του 2022 όπου εγγράφηκαν 36 ακόμα μέλη (Καλχιον, 2022/11, σ. 8). Η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου έγινε με σκοπό την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του εγχειρήματος προκειμένου να συγκεντρωθεί το ποσό των εξόδων διασύνδεσης: «9,5 χιλιάδες ήταν το μετοχικό κεφάλαιο [...] όταν ξεκινήσαμε [...] οπότε άμεσα μπήκαμε σε αύξηση μετοχικού κεφαλαίου, βάλαμε και άλλα μέλη ώστε να φτάσουμε τις 34 χιλιάδες». Ωστόσο, εκκρεμούν τουλάχιστον 140 αιτήσεις ακόμα:

«Τώρα έχουμε 140 αιτήσεις που πρέπει να αποφασίσει η επόμενη ΓΣ αν θα μπουν. Αυτό που έχει γίνει [...] δεν τους αφήνουν αυτοί που είναι μέσα ήδη [...] γιατί σου λέει άμα μπειτε εσείς μέσα θα μειωθούν το δικό μου ποσοστό. Και υπάρχει τώρα αυτός ο πόλεμος δηλαδή [...] είναι αυτοί που θέλουν να μπουνε και αυτοί που είναι ήδη μέσα [λένε] “γιατί επειδή κάναμε το ξεκίνημα και εμείς ήμασταν οι μαλάκες που βάλαμε τα λεφτά μας και εσείς έρχεστε τώρα που βγήκαν οι λογαριασμοί;” παίζει αυτό τώρα»

Επομένως τα μη μέλη που επιθυμούν να ενταχθούν αντιμετωπίζουν την άρνηση των μελών καθώς η αύξηση του αριθμού των μελών θα μείωνε την αναλογούσα στο κάθε μέλος μερίδα και άρα το όφελός του από το έργο. Όλα τα ερωτώμενοι μέλη της κοινότητας δήλωσαν πως στηρίζουν την ένταξη των υπολοίπων σε αυτή. Ωστόσο η λύση που προτείνεται είναι τεχνικο-οικονομική με τη δημιουργία ενός δεύτερου έργου και όχι η ένταξη νέων μελών μέσω αναπροσαρμογής των μεριδίων (και άρα μείωσης του οφέλους) των υπαρχόντων μελών: «Έλπίζω να γίνει το 2ο έργο για να μπορέσουν να μπουν όλοι γιατί αλλιώς... δε ξέρω». Για να συμβεί αυτό ωστόσο απαιτείται χρηματοδότηση, η έλλειψη της οποίας αποδίδεται σε γραφειοκρατικά εμπόδια: «Όταν πρέπει να αξιοποιήσουν κάποια κονδύλια [οι ΕΚ] να μην υπάρχει κάποια φραγή [...] “Ναι Πάρε τα χρήματα να κάνεις κάτι, δεν θέλεις να κάνεις το κάτι” Ξέρεις... το ένα, το άλλο, το παράλλο κολλήσαμε» το οποίο αποδίδεται σε έλλειψη «εμπειρίας» και περιβαλλοντικής «αντίληψης». Σε κάθε περίπτωση οι διεκδικήσεις αυτές είναι αποσπασματικές, αφορούν σε συγκεκριμένα κονδύλια: «αυτός είναι και ο σκοπός της κοινότητας, να απορροφήσει κονδύλια» ενώ αφήνονται στους “ειδικούς”, τους εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης: «Ο Δήμος [...] είναι η δουλειά του να πιέζει [το κράτος]. Έτσι δουλεύει το σύστημα». Δεν κινούνται σε ένα πλαίσιο διεκδίκησης συνολικής αναδιανομής ή απο-εμπορευματοποίησης της ενέργειας, αλλά σε ένα

πλαίσιο νομοθετικών ρυθμίσεων της αγοράς αποσκοπώντας σε εντονότερη δραστηριοποίηση των ΕΚ εντός της, σε έναν πλουραλισμό της αγοράς (Anfinson, 2023):

«Εμείς είπαμε στο Υπουργείο Περιβάλλοντος σε μικρά νησιά ενεργειακές κοινότητες μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα [...] που ο σκοπός μας δεν είναι να βγάλουμε λεφτά κτλ. [...] να αλλάξει η νομοθεσία και να πούμε ότι η ενεργειακή κοινότητα σε ένα νησί κάτω των 3.000 κατοίκων [...] να έχει τη δυνατότητα να πουλήσει το 10% στον πάροχο.»

Κάποια μέλη διαφωνούν και προτείνουν καθολική πρόσβαση και αναπροσαρμογή των μεριδίων ώστε να διαμοιραστεί το όφελος: «Να πει [ο Δήμος]: “Ελάτε εδώ μπείτε όλοι μέσα και όσο αναλογεί στο καθένα θα πληρώνετε”. Εκεί που πληρώνεις 5-6 εκατοστάρικα θα πληρώνεις τώρα δύο» κάτι όμως που θεωρούν ότι προσκρούει στα οικονο-μοκεντρικά κίνητρα της πλειοψηφίας: «Αλλά οι τζαμπατζήδες που μπήκαν πρώτα [λένε] “Εγώ δεν πληρώνω τίποτα τώρα. Θα αναγκαστώ να βάλω τους άλλους για να πληρώνω;”».

Εν τέλει οι παραπάνω τάσεις αποκλεισμού επιφέρουν διανεμητικές αδικίες και αποδυναμώνουν τη δικαιοματική βάση της συμμετοχής στην κοινότητα. Η κατανομή των μεριδίων με επενδυτικά σκεπτικά οδηγεί και σε μία εν είδει πρωταρχική συσσώρευση. Χαρακτηριστικά κάποια μέλη όντας ιδιοκτήτες επιχειρήσεων κατάφεραν να αυξήσουν το κεφάλαιό τους μέσω της αγοράς παραπάνω μεριδίων:

«ήταν και ένα κίνητρο να πάρεις έναν άνθρωπο παραπάνω στη δουλειά σου [...] Αναπτύσσεις τη δουλειά σου αλλιώς [...] αυτά τα λεφτά που γλιτώνεις μπορεί να πάρεις ένα μέσο που θα σε βοηθήσει [...] στη δουλειά σου ένα Κλαρκ, ένα φορτηγό»

«επειδή νοικιάζουμε [...] σε [πλατφόρμα ενοικίασης] είχαμε ένα άγχος για την υπερβολική χρήση A/C παλιότερα. Τώρα από αυτά δεν αγωνιούμε»

Η επενδυτική λογική κόστους-οφέλους που καθόρισε την κατανομή των μεριδίων διαφαίνεται ξεκάθαρα:

«Πήρα τρεις γιατί κάθε μία μερίδα δικαιώνονται 5.000 κιλοβατώρες. Και εγώ υπολόγισα ότι το ρεύμα μου εδώ [...] έρχεται πάνω από 15.000 [...] Οπότε υπολόγιζα ότι θα τις χρειαζόμουν. [...] Το **ρίσκο της επένδυσης στο όφελος**

που θα είχα ήταν μηδαμινό. Όταν φτιάχνεις μια επιχείρηση και ρίχνεις 120.000 ευρώ δεν σκέφτεσαι τώρα τα 900 ευρώ, 300 ευρώ που θα είναι το μερίδιο».

Αυτό οδηγεί σε διανεμητικές αδικίες καθώς κάποιοι κάτοικοι δεν εντάσσονται ενώ άλλοι έχουν παραπάνω όφελος. Ταυτόχρονα αλλοιώνεται η διακηρυγμένη πρόθεση εντοπιότητας του εγχειρήματος: «δώσανε έξτρα μερίδια σε αυτούς που έχουν δεύτερο σπίτι ακόμα και εκτός νησιού στη Χάλκη, δεν μας αφήνουν τώρα εμάς να μπορούμε γιατί αντιδρούν οι άλλοι». Τέλος, η διανεμητική αδικία αναδεικνύεται και από το γεγονός ότι η εγκατεστημένη ισχύς του πάρκου (1MW) αντιστοιχεί σε ετήσια ποσότητα (2,190MWh) που επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες των μόνιμων κατοίκων (780mwh/χρόνο) όπως αυτές καταγράφονται στο Σχέδιο Μετάβασης Χάλκης (ΕΠ, 2020, σ. 19-20) κάτι που επιβεβαιώνει την ύπαρξη συσσώρευσης μεριδίων.

Εξίσου εκλείπει και μία διαθεματική πολιτικοποιημένη προσέγγιση της ενέργειας, αναδεικνύοντας έλλειψη αναγνωριστικής δικαιοσύνης. Ιδιαίτερα εκλείπουσα είναι η αναγνώριση της σημασίας του φύλου στην επίτευξη ενεργειακής δικαιοσύνης στους Λόγους της κοινότητας και των μελών. Χαρακτηριστικά στις ΓΣ συμμετέχουν κυρίως άνδρες ενώ στο ΔΣ και το Εποπτικό Συμβούλιο απαρτίζεται μόνο από άνδρες. Επίσης χαρακτηριστικό ήταν το γεγονός πως η πλειοψηφία των γυναικών που προσεγγίστηκαν για να συμμετάσχουν στην έρευνα αρνήθηκαν να συμμετάσχουν επικαλούμενες έλλειψη γνώσης ή παρέπεμψαν στους συζύγους τους επειδή «αυτοί ασχολούνται με αυτά». Αυτό ενδεχομένως είναι αντίκτυπο ευρύτερης υπερ-εκπροσώπησης ανδρών στα Δ.Σ. των ΕΚ στην Ελλάδα (Greenpeace, 2020) συσχετίζεται όμως και με την τεχνικοοικονομική, απο-πολιτικοποιημένη εννοιολόγηση της κοινότητας ως «εταιρεία» της οποίας οι αποφάσεις αφορούν κυρίως τεχνοκρατικά ζητήματα (Robinson κ.α., 2023).

5.2.2. ΥΠΕΡΙΩΝ

Στον Υπερίων οι κοινοτιστικές αντιλήψεις της ενέργειας είναι έντονες χωρίς ωστόσο να εκλείπουν πλήρως οι εμπορικές. Τόσο στους δημόσιους λόγους όσο και στους λόγους των ερωτώμενων η συμμετοχή στην κοινότητα αποδίδεται πρωτίστως σε αξιακά κίνητρα προώθησης της ενεργειακής δημοκρατίας, της περιβαλλοντικής προστασίας και της αλληλέγγυας οικονομίας. Για τα μέλη το βασικότερο κίνητρο ένταξης ήταν η προστασία του περιβάλλοντος: «Ο πρώτος λόγος ήταν το οικολογικό

αποτύπωμα [...] το δεύτερο οικονομικό» και το οικονομικό κίνητρο αν και δεν εκλείπει είναι δευτερεύον.

Τα μέλη αντιλαμβάνονται την κοινότητα σχεσιακά αναδεικνύοντας την σημασία της ανάπτυξης κοινοτικών δεσμών από τη συμμετοχή τους: «Σαφέστατα [το σημαντικότερο όφελος είναι] η γνωριμία με ανθρώπους που είναι ενδιαφέροντες και η αίσθηση της κοινωνικής σύνδεσης πάνω σε ένα αντικείμενο το οποίο με ενδιαφέρει» προωθώντας την αλληλεγγύη «Μέσα από στόχους που μας εμπνέουν. Και οι οποίοι είναι μεγαλύτεροι από το εγώ του καθενός». Η σημασία της εμπιστοσύνης αναδεικνύεται στην υπέρβαση των ανησυχιών οικονομικής βιωσιμότητας: «ήμουν πάρα πολύ αγχωμένη που προχώρησα σε αυτή την κίνηση. Το ποσό συμμετοχής μου ήταν 800 ευρώ [...] που ήταν πάρα πολύ ακριβοθώρητα [...] Έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο η προσωπική εμπιστοσύνη στα άτομα». Ταυτόχρονα επισημαίνουν τον παιδαγωγικό ρόλο της κοινότητας καθώς τους ευαισθητοποίησε σε ζητήματα κοινωνικής και περιβαλλοντικής δικαιοσύνης:

«Είναι η γνώση γύρω από τα θέματα και αυτή η αλλαγή στο πώς βλέπω τα πράγματα πλέον [σχετικά με] πρωτοβουλίες της πράσινης μετάβασης [...] θα έχω ένα έξτρα φίλτρο [...] θα αναρωτιέμαι αυτό πώς ωφελεί τον απλό πολίτη και μετά πώς ωφελεί και τον ευάλωτο πολίτη, και συγκεκριμένα πως ωφελεί και τον πολίτη που άμεσα μπορεί να επηρεαστεί από αυτό το έργο».

Η συμμετοχή των μελών στην ΕΚ θεωρείται καθοριστική στη διαμόρφωση των απόψεών τους για την δίκαιη ενεργειακή μετάβαση: «Καθόρισε το πως σκέφτομαι από άποψη σύζευξης της κοινωνικής και περιβαλλοντικής δικαιοσύνης [...] με πολλούς τρόπους με έχει καθορίσει σαν άνθρωπο [...] Αυτό είναι το μεγαλύτερο όφελος» ενώ τους δίνει «ελπίδα» για το μέλλον: «η κοινότητα είναι σαν λέξη, είναι πολύ σημαντική. Είναι το ξέρεις κάτι μου λέει αυτό παράγουμε, καταναλώνουμε, δίνουμε κάτι πίσω για να γίνουμε καλύτεροι εμείς».

Η παραπάνω κοινοτική κατανόηση του εγχειρήματος συμβαδίζει με μια πιο συμπεριληπτική και συμμετοχική διακυβέρνηση. Η συμμετοχή δεν αφορά μόνο στις ΓΣ, όπου συμμετέχει η πλειοψηφία των μελών, αλλά και σε άλλες μορφές συμμετοχής όπως μέσω της λειτουργίας ομάδων εργασίας που επεξεργάζονται και διαμορφώνουν προτάσεις σε διάφορους τομείς. Επιπρόσθετα διοργανώνονται συναντήσεις μελών και συζητήσεις: «Έχουμε κάνει και 3-4 συναντήσεις που τις λέμε «ΥΠΕΡΙΩΝ καφές»,

όπου προβάλλουμε κάποιο ντοκιμαντέρ ή κάνουμε κάποια συζήτηση ευρύτερα για τη βιωσιμότητα» αλλά και μία επίσκεψη στο φ/β με ευρεία συμμετοχή: «είχαμε οργανώσει μια εκδρομή στο φ/β πάρκο [...] είχαμε μεγάλη συμμετοχή και συγγενών. Έφεραν τα μέλη τα παιδιά τους, ήρθαν μαμάδες». Αν και τα επίπεδα συμμετοχής διαφοροποιούνται: «υπάρχουν κάποια μέλη 20-25 που είναι πολύ ενεργά» τα περισσότερα μέλη έχουν κάποια συστηματική ενασχόληση. Η συμμετοχικότητα αυτή καλλιεργείται από το ΔΣ μέσω συνεχών προσπαθειών επικοινωνίας, ενημέρωσης, και διαφάνειας: «Έχουμε και τη mail list, ένα viber group chat [...] Έχουμε κάνει κάποια στιγμή και κάποια google polls, κάποια google forms, για να δούμε για παράδειγμα για το μέλλον της κοινότητας». Η προσβασιμότητα του ΔΣ και ανοιχτότητα των διαδικασιών λήψης αποφάσεων αναγνωρίζεται και από τα υπόλοιπα μέλη.

Η κοινότητα λαμβάνει επίσης μέτρα προκειμένου να διασφαλιστεί η συμπεριληπτικότητα με βάση το φύλο, όπως η έμφυλη ισορροπία στο ΔΣ (3 /5 μέλη γυναίκες) αλλά και για την πρόσβαση των μελών στις ΓΣ: «φροντίσαμε να φέρουμε παιδαγωγό [στις ΓΣ] να απασχολεί τα παιδιά ώστε να μπορούν να έρθουν άνθρωποι με τα παιδιά τους μαζί». Τα παραπάνω μέτρα δημιουργούν ένα κλίμα έμφυλης ισότητας για τα μέλη: «Σε ένα κλίμα που οι [νέες] θηλυκότητες αντιμετωπίζονται σαν χαριτωμένα πλασματάκια [...] ήταν αναζωογονητικό να αντιμετωπιστώ ως ισάξια» (Φαμελιάρη, 2023). Οι παραπάνω προσπάθειες πηγάζουν από μία αναγνώριση των συστημικών εμποδίων στη συμμετοχή: «υπάρχουν κάποια μέλη που μπορεί να έχουν κάποιους περιορισμούς είτε λόγω απόστασης [...] γονείς [...], λόγω μεγάλης ηλικίας [...] φαντάζομαι ανθρώπους που είναι γονείς, φροντιστές ηλικιωμένων, παράλληλα με τις δουλειές [...] τους, μπορεί να γίνει [...] δύσκολο να αφιερώσεις χρόνο για να είσαι τακτικά ενεργός. Ο καπιταλισμός φταίει δηλαδή εκεί καταλήγω.». Η έντονη διαθεματικότητα παραπέμπει σε ύπαρξη αναγνωριστικής και διαδικαστικής δικαιοσύνης.

Η επανα-πολιτικοποίηση της ενέργειας επέρχεται και μέσω της εννοιολόγησης των ΕΚ ως μετασχηματιστικά παραδείγματα:

«το κάνουμε πράξη, όχι όμως μόνο για εμάς. Θέλουμε να διοχετεύσουμε αυτήν τη γνώση και σε άλλες προσπάθειες [...] Βλέπουμε τον ρόλο μας ως αρωγό της ενεργειακής δημοκρατίας. Δεν κάναμε ένα φωτοβολταϊκό πάρκο μόνο για τις ανάγκες μας[...] θέλουμε να μεταλαμπαδεύσουμε την εμπειρία μας» (Γρηγορίου, 2023)

Η μετασχηματιστική δυνατότητα του εγχειρήματος τονίζεται ως σημαντικό κίνητρο συμμετοχής:

«Για μένα δεν ήταν ποτέ μόνο το οικονομικό. [Αλλά] να βοηθήσω [...] όχι μόνο για να βοηθήσουμε τους 8-9 ανθρώπους που θα ωφεληθούν στο δικό μας έργο. Αλλά για να υπάρχει αυτό σαν παράδειγμα και πρότυπο για να γίνουν άλλες τόσες [ΕΚ] σαν παράδειγμα ότι δουλεύει και μπορεί να συμβεί.»

Σε αυτό το πλαίσιο τονίζεται από τα μέλη η ανάγκη και η σημασία της δικτύωσης των ενεργειακών κοινοτήτων: «αν δεν υπήρχε αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των εγχειρημάτων κανένα δε θα τα είχε καταφέρει» (Φαμελιάρη, 2023) η οποία συμπεριλαμβάνει ανταλλαγή εμπειριών όπως η δημοσίευση ενός Οδηγού Σύστασης ΕΚ (Greenpeace & Electra Energy, 2021). Επιπρόσθετα τονίζεται η προαγωγή ενός εναλλακτικού μοντέλου «της αποκεντρωμένης και συμπεριληπτικής παραγωγής» σε αντιπαραβολή με το «κερδοσκοπικό μοντέλο της ενέργειας».

Οι εννοιολογήσεις της ΙτΠ είναι υβριδικές συμπεριλαμβάνοντας πολιτικές και οικονομο-κεντρικές αντιλήψεις. Από τη μία οι πολίτες κατανοούνται ως συμμετέχοντες στην ενεργειακή μετάβαση:

«η δημοκρατία είναι το ζητούμενο. Εδώ έχουμε και μια αμεσότητα. [...] ψηφίζεις για κάτι για το οποίο εμπλέκεσαι ο ίδιος μέσα σε αυτό πολύ άμεσα. [...] για μένα είναι ζητούμενο πώς θα τονιστεί και θα τονωθεί η αίσθηση του να συμμετέχω στα κοινά. Η ενεργειακή κοινότητα [...] σε ενισχύει να συμμετέχεις [...] Γίνονται ζυμώσεις, γίνονται συζητήσεις. Αυτά όλα δημιουργούν προβληματισμούς και σε κάνουν καλύτερο άνθρωπο και καλύτερο, ενεργότερο πολίτη»

Αντίστοιχα παρουσιάζεται μία δικαιωματική κατανόηση της ενέργειας ως κοινωνικό αγαθό: «Η ενέργεια είναι δικαίωμα και όλοι θα έπρεπε να έχουν πρόσβαση». Σε άλλες περιπτώσεις όμως τα μέλη των ΕΚ ταυτίζονται με καταναλωτές με τάσεις υπευθυνοποίησης: «η προστασία του καταναλωτή με γνώμονα τις ανάγκες του [...] η ευαισθητοποίηση και ενεργοποίησή του, είναι το κλειδί για την επιθυμητή αλλαγή στην ενεργειακή πρόκληση και στην αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας» (Electra Energy κ.α. 2023, σ. 5). Ενώ σε πολλά έγγραφα πολιτικής συνηγορίας τα μέλη των ΕΚ ταυτίζονται ως καταναλωτές και οι διεκδικήσεις τους ως «προστασία των καταναλωτών» (Δέσμη, 2024γ, Δέσμη 2024α). Ταυτόχρονα αναδεικνύεται ο

παιδαγωγικός ρόλος της κοινότητας ως προς την εξοικονόμηση ενέργειας και την καλύτερη ανταπόκριση της ζήτησης:

«έχουμε φτιάξει έναν οδηγό εξοικονόμησης. Το φτιάξαμε με συμβουλές από τα ίδια τα μέλη. Είναι ένα τετρασέλιδο νομίζω doc που έχουμε διαμοιράσει στα ίδια μας τα μέλη, όχι μόνο στους ωφελούμενους, τα ευάλωτα νοικοκυριά, όπου προτείνουμε διάφορες λύσεις για την εξοικονόμηση ενέργειας».

Το παραπάνω αν και μπορεί να οδηγήσει σε υπευθυνοποίηση ελλείψει αναγνώρισης της αναγκαιότητας δομικών αναδιαρθρώσεων (βλ. Κεφ. 2.6.3) προάγεται σε ένα πλαίσιο ενδυνάμωσης και εκδημοκρατισμού της τεχνολογίας μέσω ενίσχυσης των δυνατοτήτων των πολιτών να συμμετάσχουν πιο ενεργά στην δίκαιη μετάβαση: «Άρα οι ενεργειακές κοινότητες το έχουν αυτό το κομμάτι της ενημέρωσης και της ενδυνάμωσης». Από την άλλη αποτελεί και μία τεχνικο-οικονομική και εξατομικευμένη πρακτική για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης: «Ας έχουμε ως βασικό στόχο την απόλυτη μείωση στη χρήση ενέργειας ως το βέλτιστο μέτρο καταπολέμησης της κλιματικής κρίσης, αλλά και εξοικονόμησης χρημάτων, ως γενική φιλοσοφία που διέπει την ατομική και κοινοτική μας δράση».

Οι τάσεις εννοιολόγησης της ενέργειας ως κοινό δεν είναι καθολικές, περιορίζονται εν μέρει από οικονομο-κεντρικά κίνητρα και ζητήματα οικονομικής βιωσιμότητας. Η διασφάλιση της οικονομικής βιωσιμότητας ήταν προαπαιτούμενο για τη συμμετοχή στο εγχείρημα για κάποια μέλη: «Εννοείται είχα ρωτήσει, είχα διασφαλίσει ότι αν το έργο δεν θα προχωρήσει ότι θα παίρνα τα χρήματά μου πίσω» ενώ η κοινότητα κατανοείται και ως επένδυση: «Η ενεργειακή κοινότητα για μένα είναι ένας χώρος, που [η συμμετοχικότητα και η επενδυτική προσέγγιση] συναντώνται». Η αδυναμία διασφάλισης χώρου οδήγησε σε κάποιες εντάσεις και εσωστρέφεια στην κοινότητα: «Υπήρξε μία εσωστρέφεια, επειδή το πρώτο μας έργο απορρίφθηκε από το ΔΕΔΗΕ» καθώς πολλά μέλη ανησυχούσαν για τη βιωσιμότητα της επένδυσής τους: «Γιατί [...] είχαμε τιμολογήσει την κιλοβατώρα [...] στο πάρκο της Χ ισχύος [...] στην Θήβα, και επειδή αυτό ήταν άκυρο, τα δεδομένα θα άλλαζαν. Επομένως κάποιοι, μπορεί να θέλαν να πάρουν τα χρήματά τους πίσω». Η αλλαγή στο θεσμικό πλαίσιο επέφερε εκ νέου δυσκολίες επέκτασης της κοινότητας: «ο μόνος τρόπος να κάνουμε [νέα] έργα, είναι να αλλάζουμε στις νέες νομικές μορφές. Απλώς [υπάρχει] νομικό κενό, το οποίο δεν προστατεύει την εύρυθμη λειτουργία των υπαρχόντων έργων. [...]

Οπότε [προτάθηκε] στην κοινότητα να γίνουμε νέα νομική μορφή, αλλά υπήρξαν πολλοί φόβοι ότι θα προκαλέσει κάποια ζημιά στο φωτοβολταϊκό μας». Από τις παραπάνω στιγμές διαφαίνεται ότι οι κοινοτικές και πολιτικές διαστάσεις του εγχειρήματος περιορίζονται μερικώς από την εμπορική/επενδυτική του διάσταση.

Ταυτόχρονα οι Λόγοι των περισσότερων μελών δεν εναντιώνονται πλήρως στην εμπορευματοποίηση της ενέργειας. Οι συστημικές κριτικές αν και υπάρχουν: «[μπορεί να έχουμε υψηλό ποσοστό ΑΠΕ] Σε ποιον ανήκουν όμως; Ποιος έχει πάρει τα κέρδη από αυτά;» όταν συγκεκριμενοποιούνται φαίνεται οι περισσότεροι να αποδέχονται την ύπαρξη της αγοράς ενέργειας και περιορίζουν την κριτική τους στην άνιση συσσώρευση εντός αυτής: «δεν πειράζει να βγάζουν κέρδος [από την ενέργεια] αρκεί να μην είναι οι ίδιοι 2-3 που το βγάζουν [...] να μπορούν και οι μικρομεσαίοι να μπουν στην αγορά ενέργειας». Έτσι φαίνεται να εντάσσουν την ενεργειακή δημοκρατία περισσότερο σε ένα πλαίσιο «πλουραλισμού» της αγοράς (Anfinson, 2023). Αντίστοιχα σε επίπεδο διεκδικήσεων και συνηγορίας το όραμα της ενεργειακής δημοκρατίας δεν προάγεται ως απαραίτητα ανταγωνιστικό στην αγορά ενέργειας αλλά ως συμπληρωματικό: «Επιδιώκουμε τη συνεργασία και τον ανοιχτό διάλογο με το κράτος και με φορείς της αγοράς. Δεν είμαστε απέναντι απαραίτητα». Από τα έγγραφα προκύπτουν κυρίως διεκδικήσεις καλύτερης ρύθμισης της αγοράς και άρσης των φραγμών που αντιμετωπίζουν οι ΕΚ:

«Σε εθνικό επίπεδο, η άρση στρεβλώσεων στην αγορά ενέργειας και η μετάβαση στην καθαρή ενέργεια με ισορροπημένο τρόπο, αποτελούν μια σύνθετη πρόκληση, που η επίλυσή της συνιστά επιτακτική ανάγκη και όχι επιλογή.» (Electra Energy κ.ά. 2023, σ. 4)

Αντίστοιχα οι διεκδικήσεις για τη συνδιαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου αποσκοπούν σε μία διεύρυνση της δραστηριοποίησης των ΕΚ εντός της αγοράς ενέργειας: «μέσω του δομημένου διαλόγου πρέπει να συνδιαμορφωθεί η στρατηγική για τη συμμετοχή των ενεργειακών κοινοτήτων σε νέους τομείς της αγοράς ενέργειας» (Δέσμη, 2024δ). Παράλληλα τα μέλη αναφέρουν τις ενεργειακές κοινότητες ως μέσο επίτευξης τεχνικών στόχων, όπως η εξοικονόμηση ενέργειας μέσω πιο αποδοτικών επενδύσεων: «σε αυτό μπορεί να συμβάλλει [η ΕΚ] να κάνει τις επενδύσεις που χρειάζονται με μια οικονομία κλίμακας που θα συμφέρει στα μέλη της» όπως «μια συλλογική προμήθεια ας πούμε υπηρεσιών για ανακαινίσεις κτιρίων».

Επιπρόσθετα, η ένταξη στο έργο και η κατανομή μεριδίων διατηρεί μία επενδυτική ανταποδοτική λογική καθώς το ύψος των μεριδίων καθορίζει την διανομή της ενέργειας και άρα το όφελος από το έργο. Επιπρόσθετα τα νέα μέλη υποχρεούνται να καταβάλουν: «Εισφορά ανάλογη προς την καθαρή περιουσία του συνεταιρισμού, με βάση τον ισολογισμό της τελευταίας χρήσης (υπεραξία)» (ΥΠΕΡΙΩΝ, 2023, σ. 28-29). Οι παραπάνω διατάξεις διατηρούν ένα επενδυτικό σκεπτικό συμμετοχής ενώ εγείρουν πιθανά ζητήματα διανεμητικής δικαιοσύνης εάν δυσχεραίνουν την ένταξη ειδικά για ευάλωτα νοικοκυριά. Ωστόσο το χαμηλό ποσό της υποχρεωτικής μερίδας (100 ευρώ) επιτρέπει ευρύτερη συμμετοχή ενισχύοντας την διανεμητική δικαιοσύνη.

5.2.3. Συγκριτική επισκόπηση Πρώτης Θεματικής

Όσον αφορά την πρώτη θεματική, οι δύο κοινότητες παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές αλλά και κάποιες συγκλίσεις. Η κυριαρχία των οικονομο-κεντρικών κινήτρων στην ΚΑΛΧΙΟΝ παραπέμπει σε μία εμπορευματική αντίληψη της συμμετοχής στην κοινότητα πρωτίστως ως επένδυση, με τα συλλογικά κίνητρα, κυρίως τα περιβαλλοντικά, να έχουν δευτερεύον ρόλο. Από την άλλη στον ΥΠΕΡΙΩΝ κυριαρχούν τα αξιακά κίνητρα όπως η προστασία του περιβάλλοντος και η προαγωγή της ενεργειακής δημοκρατίας. Η συμμετοχή στην κοινότητα συνεπακόλουθα νοηματοδοτείται ως δημιουργία κοινών στη βάση των κοινοτικών δεσμών και της αλληλέγγυας συνύπαρξης. Αντιθέτως στην ΚΑΛΧΙΟΝ η συμμετοχή αποτελεί κυρίως οικονομικά ανταποδοτική δραστηριότητα ενώ οι εντάσεις μεταξύ μελών και μη μελών δημιουργούν διαφωνίες. Επιπρόσθετα η έλλειψη συμπεριληπτικότητα και η οικονομο-κεντρική πλαισίωση συμβαδίζουν με χαμηλή συμμετοχή στις αποφάσεις και αποπολιτικοποίηση στην διακυβέρνηση της κοινότητας ως ζήτημα «ειδικών». Από την άλλη στον ΥΠΕΡΙΩΝ, σημαντικές προσπάθειες συμπεριληπτικότητας σε συνδυασμό με τα αξιακά κίνητρα συμμετοχής συνδέονται με υψηλά ποσοστά συμμετοχής στις αποφάσεις και πολιτικοποίηση της ενεργειακής διακυβέρνησης.

Τα σημεία σύγκλισης εντοπίζονται κυρίως στην ύπαρξη υβριδικότητας καθώς και στην απουσία ευρύτερων συστημικών κριτικών. Η ενεργειακή ΙτΠ είναι υβριδική και στα δύο εγχειρήματα παρουσιάζοντας ένα μείγμα υπευθυνοποίησης και ενδυνάμωσης, ωστόσο στον ΥΠΕΡΙΩΝ εντοπίζεται πιο έντονα η πολιτική διάσταση. Τα κίνητρα συμμετοχής είναι μεικτά και στα δύο εγχειρήματα αν και διαφοροποιείται η προτεραιοποίησή τους. Η οικονομική διάσταση του εγχειρήματος διατηρεί την επενδυτική ανταποδοτικότητα της συμμετοχής θέτοντας περιορισμούς πραγμάτωσης

της διανεμητικής δικαιοσύνης και στις δύο κοινότητες, αλλά σε διαφορετικό βαθμό. Οι Λόγοι και των δύο κοινοτήτων παραπέμπουν σε ύπαρξη συστημικών κριτικών οι οποίες όμως δε φτάνουν σε πλήρη άρνηση της εμπορευματοποίησης της ενέργειας, αποδεχόμενοι την αγορά ενέργειας ως κύριο μηχανισμό κατανομή της και διεκδικώντας μία καλύτερη ρύθμισή της. Τέλος, και τα δύο εγχειρήματα παρουσιάζουν τεχνικο-οικονομικές κατανοήσεις της ενεργειακής δημοκρατίας δίνοντας έμφαση σε μέτρα όπως η εξοικονόμηση ενέργειας και η συμμετοχή στην παραγωγή ενέργειας ως μορφές πολιτειακής συμμετοχής στο ενεργειακό σύστημα.

5.3. (Θεματική 2) Καθολικότητα - υπολειμματικότητα

Η θεματική διερευνά τις διανεμητικές διεκδικήσεις και τις αξιώσεις (deservingness) επί του αγαθού της ενέργειας που προκύπτουν από τους Λόγους και τις πρακτικές της κοινότητας. Η ύπαρξη καθολικών διεκδικήσεων όσον αφορά την διανομή της ενέργειας συμβαδίζει με μία κοινοτιστική προσέγγιση αναδιανομής ευημερίας (Walzer, 1984) ενώ η παρουσία υπολειμματικών πρακτικών αναδιανομής με βάση την επιλεκτικότητα παραπέμπει σε μία νεοφιλελεύθερη διαχείριση της «ακραίας» φτώχειας (Κουραχάνης, 2023). Επιπρόσθετα η υπολειμματικότητα συνδέεται με τεχνικο-οικονομική αναγνώρισης της ενεργειακής φτώχειας στον αντίποδα των συστημικών-κοινωνικών εννοιολογήσεων (Middlemiss, 2020). Τέλος, το υπολειμματικό πλαίσιο διεκδικήσεων συμβαδίζει με φιλανθρωπικά κίνητρα αναδιανομής ενώ το καθολικό με δημοκρατική αλληλεγγύη (Laville & Eynaud, 2019) σε ένα πλαίσιο πολιτικών διεκδικήσεων (Laitinen κ.ά., 2014).

5.3.1. ΚΑΛΧΙΟΝ

Στην κοινότητα ΚΑΛΧΙΟΝ οι Λόγοι και οι πρακτικές παραπέμπουν σε αντιφατική συνύπαρξη υπολειμματικών και καθολικών πρακτικών. Από τη μία οι πρακτικές αναγνώρισης και διαχείρισης της ενεργειακής φτώχειας εντάσσονται σε λογικές υπολειμματικής αναδιανομής. Από την άλλη η ύπαρξη του εγχειρήματος και οι εντάσεις συμπερίληψης-αποκλεισμού δημιουργούν καθολικές διεκδικήσεις για την πρόσβαση στην ενέργεια ενώ η ευρεία συμμετοχή μεγάλου αριθμού κατοίκων παραπέμπει σε εν μέρει δικαιωματική πρόσβαση.

Η αναγνώριση της ενεργειακής φτώχειας παρουσιάζει υβριδικότητα μεταξύ τεχνικο-οικονομικών και κοινωνικών εννοιολογήσεων. Τα ευάλωτα νοικοκυριά που

εντάχθηκαν στην κοινότητα εντοπίστηκαν από δύο μέλη του ΔΣ της κοινότητας τα οποία εκπαιδεύτηκαν στο σεμινάριο του Ευρωπαϊκού προγράμματος POWERPOOR (2023). Στα κριτήρια αναγνώρισης του POWERPOOR συμπεριλαμβάνονται μόνο τεχνικοοικονομικοί δείκτες. Αν και τη διαδικασία του εντοπισμού φαίνεται να συνυπολογίστηκαν και ευρύτερα κοινωνικά κριτήρια:

«Γυρίσαμε το νησί και είπαμε ποιοί είναι αυτοί που δυσκολεύονται; Πήγαμε στους πολύτεκνους, πήγαμε σε παππούδες, γιαγιάδες και προσπαθήσαμε να διαλέξουμε αυτούς που είδαμε ότι υπήρχε μία ανάγκη.»

Τα τελικά κριτήρια επιλογής ήταν τεχνικο-οικονομικά: «Επιλέχθηκαν βάσει [...] το εισόδημα και τη κατάσταση που ήταν το οίκημα». Επιπρόσθετα από τη διαδικασία επιλογής εκλείπουν άλλα σημαντικά κριτήρια όπως το φύλο και η μεταναστευτική προέλευση. Δεδομένου ότι μεγάλο ποσοστό του νησιού είναι νοικοκυριά αλβανικής καταγωγής, η έλλειψη μέριμνας για τον εντοπισμό της ενεργειακής ευαλωτότητας συναρτήσει της μεταναστευτικής ιδιότητας παραπέμπει σε έλλειψη αναγνωριστικής δικαιοσύνης. Επιπρόσθετα τα αίτια της ενεργειακής φτώχειας παραπέμπουν σε τεχνικο-οικονομικό εννοιολόγηση: «οφείλεται στα χαμηλά εισοδήματα [...] την αύξηση των τιμών [...] και τα παλιά σπίτια». Ωστόσο αναφέρονται και οι συστημικές διαστάσεις όπως η επίδραση της κλιματικής αλλαγής: «λόγω της κλιματικής αλλαγής το καλοκαίρι δεν υποφέρεται να βρίσκεσαι στα σπίτια μέσα [...] αν δεν έχεις air-condition».

Οι λύσεις που προτείνονται είναι πρωτίστως τεχνικο-οικονομικές με συμπεριφορικές και συμβουλευτικές παρεμβάσεις προς τα ενεργειακά ευάλωτα νοικοκυριά: «τους λέμε να κλείνουν τις συσκευές τους να τα βγάζουν απ' την πρίζα για να εξοικονομήσουν ενέργεια [...] να κλείνουν τους χώρους τους όταν πρέπει [...] ώστε να διατηρούν το σπίτι τους ζεστό ή να μην χρειαστεί να ανάβουν συνέχεια air-condition κτλ», παροχή ενέργειας μέσω της δωρεάν ένταξης στην κοινότητα, και μέτρα ενεργειακών αναβαθμίσεων: «σκεφτόμαστε κάποια στιγμή, αν [...] μπορούσαμε να βοηθήσουμε αυτά τα νοικοκυριά [...] να αλλάξουμε πέντε σπίτια [...] ας πούμε τα παράθυρα [...] ή τα air-condition» το οποίο ωστόσο δεν υλοποιείται λόγω έλλειψης κονδυλίων.

Αν και τα ευάλωτα νοικοκυριά εντάχθηκαν ως πλήρη μέλη στην κοινότητα, δεν συμμετέχουν στις αποφάσεις λόγω των ευρύτερων δυσκολιών που αντιμετωπίζουν και

ελλείπει κάποιας παραπάνω υποστήριξης: «Δεν μπορούν να συμμετέχουν οι ίδιοι, [είναι] μεγάλοι άνθρωποι [...] και είναι και αυτοί στη φάση ότι δεν ξέρουνε από εκεί πέρα τι γίνεται». Επιπρόσθετα η απόφαση ένταξης των ευάλωτων νοικοκυριών αν και πάρθηκε από τη ΓΣ με ομοφωνία δεν φάνηκε να συμπεριλαμβάνει τις ίδιες τις οπτικές των ευάλωτων νοικοκυριών καθώς αποφασίστηκε από τα μέλη της συνέλευσης (ΚΑΛΧΙΟΝ, 2022). Τα μέλη δεν συμμετείχαν ενεργά στη συνδιαμόρφωση των κριτηρίων επιλογής όπως προκύπτει στα πρακτικά (ο.π.) ενώ αρκετά μέλη δεν έχουν γνώση για τις λεπτομέρειες της δράσης «Δεν ξέρω πώς επιλέχθηκαν όχι [...] αλλά καλώς μπήκαν» ή ακόμα και για την ίδια την απόφαση: «Όχι δεν γνωρίζω. Εννοείται ότι μπήκαν οικονομικά ασθενείς χωρίς να πληρώσουν; Δεν το γνώριζα».

Η επιλογή ένταξης των ευάλωτων νοικοκυριών γίνεται σε ένα πλαίσιο επιλεκτικής αναδιανομής με βασικό κίνητρο μία φιλανθρωπική βοήθεια προς τους αδύναμους: «Γιατί προσφέρει τη δυνατότητα σε ανθρώπους οι οποίοι όντως δηλαδή [...] έχουν ανάγκη. [...] Είναι στα χαρακτηριστικά της [ΕΚ] να δώσει και μια τέτοια βοήθεια, αν μπορεί βέβαια». Η επιλεκτικότητα έγινε με βάση κριτήρια «ακραίας φτώχειας» από τα μέλη της κοινότητας:

«Κάποιες οικογένειες, οι οποίες, θεωρήσαμε εμείς, ότι ήταν οικονομικά αδύνατες μπήκαν μέσα. Ήταν κάποιες άγαμες μητέρες ή κάποιοι χαμηλοσυνταξιούχοι, αυτοί όλοι είχαν ένα δικαίωμα [...] Ήτανε για να ωφεληθούν και αυτοί οι άνθρωποι οι οποίοι για οικονομικούς λόγους [...] δεν μπορούσαν να πληρώσουν μια μερίδα πράγματα [...] Ήταν οικονομικό το θέμα. Δεν μπορούσαν να πληρώσουν.»

Ωστόσο η παραπάνω επιλεκτικότητα συμπληρώνεται και από κάποιες διανεμητικές διεκδικήσεις απέναντι στο κράτος: «Αυτά [τα έργα] πρέπει να γίνονται σε όλους τους τομείς [...] στο νερό [...] στα φάρμακα [...] για τους ανθρώπους με χαμηλά εισοδήματα» καθώς και από κριτικές των υπάρχουσων πολιτικών: «το ότι δεν έχουμε ρεύμα ή θα κοπεί το ρεύμα [...] Δεν γίνεται σήμερα να έχουμε τέτοιο ζήτημα. Και δεν μπορώ να ακούω ότι “κάτι δίνει η κυβέρνηση”. Καλώς την επιδότηση, αλλά και τι άλλο πρέπει να κάνουμε; Αν το συγκεκριμένο πράγμα σαν έργο [η ΕΚ] που μπορεί να πάει και κάπου αλλού, να γίνει».

Επιπρόσθετα η ύπαρξη της κοινότητας εγείρει καθολικές διεκδικήσεις από τα μη μέλη που αντιπαραβάλλουν τον αποκλεισμό τους με την επιλεκτική συμπερίληψη

των ευάλωτων νοικοκυριών: «καλή κίνηση που έβαλαν πολύτεκνους και κάποιους πιο οικονομικά αδύναμους δωρεάν αλλά θα έπρεπε να βάλουν και εμάς, δεν είναι ότι έχουμε πολλά παραπάνω λεφτά κανείς εδώ». Μάλιστα η παραπάνω διεκδίκηση γίνεται σε μία δικαιωματική βάση: «Εμείς ζούμε εδώ τόσα χρόνια και δε μας βάζουν. Πολίτες δεν είμαστε; Για όλους δε φτιάχτηκε το πάρκο;». Τα μέλη που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις συμφωνούσαν με την ανάγκη καθολικής αναδιανομής: «έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα σε όλο τον κόσμο να είναι πρώτα από εδώ. Γιατί ήταν ένα πράγμα το οποίο έγινε για το νησί. Δηλαδή οι ανακοινώσεις και του πρωθυπουργού που ήρθαν τότε [...] μίλησαν για Χαλκίτες». Επιπρόσθετα κάποια μέλη στηρίζουν την καθολική ισοκατανομή των μεριδίων: «Να πουν “μπείτε όλοι μέσα και όσο αναλογεί στον καθένα θα πληρώνετε”. Εκεί που πληρώνεις 500-600 θα πληρώνεις τώρα 200» επικρίνοντας τις τρέχουσες διανεμητικές αδικίες και την έλλειψη τοπικότητας: «Δεν έγινε αυτό για να πάρουν [ρεύμα] οι ξενοδοχοί, αυτοί που έρχονται και νοικιάζουν τα σπιτάκια τους, στη Ρόδο, στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη». Η επιλεκτική ένταξη ευάλωτων νοικοκυριών επικρίνεται ως υπολειμματική: «πολύ καλό αλλά όλο το νησί είχε ανάγκη από αυτό το έργο όχι μόνο οι δέκα οικογένειες [...] στην αρχή έπρεπε να μουν όλοι και όσοι δεν είχαν τα 300 ευρώ να τα πληρώνουν μετά λίγα λίγα. Αυτό ήταν το λάθος».

Οι παραπάνω καθολικές διεκδικήσεις μετριάζονται από την εννοιολόγηση της αναδιανομής ως τεχνικο-οικονομικό ζήτημα: «Εύχομαι να γίνει κι άλλο [φ/β] γιατί παραπονιούνται, μακάρι να γίνει και το 2ο έργο να μουν όλοι». Ενώ στην ΓΣ προτάθηκε η ένταξη 50 νοικοκυριών καθώς αυτό «δε θα επηρεάσει τον συμψηφισμό των υπαρχόντων μελών» λόγω επαρκούς παραγωγής του πάρκου. Ως κριτήρια επιλογής των 50 από τις 130 εκκρεμείς αιτήσεις εγκρίθηκαν τα εξής:

1. Δημότης Χάλκης
2. Παροχή (ρεύματος) στη Χάλκη
3. Μία παροχή/μέλος
4. 1 μερίδιο/οικογενειακή μερίδα

Τα παραπάνω αιτιολογήθηκαν ως προς τη διατήρηση της τοπικότητας του εγχειρήματος και της ίσης κατανομής των μεριδίων σε όλους τους κατοίκους. Παρόλο που η πρόταση της διαμόρφωσης λίστας με βάση τα κριτήρια εγκρίθηκε αρκετά μέλη εξέφρασαν δυσπιστία ως προς την ένταξη περισσότερων μελών για τεχνικούς λόγους: «Δε θα ήταν καλύτερο να περιμένουμε να γίνουν τα επόμενα έργα για να μουν όλοι;» ως προς την ύπαρξη επιπλέον χωρητικότητας «αυτή τη μελέτη ότι χωράνε 50 μέλη

ακόμα μπορούμε να τη δούμε;» αλλά και επειδή ένιωσαν ότι αδικήθηκαν από την ανάληψη του αρχικού ρίσκου από το οποίο τώρα άλλοι θα επωφεληθούν εκ του ασφαλούς «Εμείς βάλαμε πλάτη [...] αυτοί έγιναν λαγοί για πολιτικούς λόγους [...] και μετά κάποιοι πονηροί καταστηματάρχες για να επωφεληθούν [...] γι' αυτό εγώ θα ψηφίσω όχι [στο να μπουν νέα μέλη]». Η τελική έγκριση ένταξης των 50 μελών θα απαιτήσει εκ νέου ΓΣ ενώ τόσο το ΔΣ όσο και τα μέλη τόνισαν πως η ένταξη νέων μελών θα γίνει μόνο στο βαθμό που δε θα επηρεάσει το όφελος των υπαρχόντων. Τέλος από τα κριτήρια προτεραιοποίησης εκλείπει η διαθεματικότητα που θα διασφάλιζε την αναγνωριστική και διανεμητική δικαιοσύνη όπως το εισόδημα, το φύλο κτλ ενώ η ιδιότητα του δημότη αποκλείει άτομα μεταναστευτικής προέλευσης που πιθανώς να μην έχουν υπηκοότητα εγείροντας ζητήματα ελλειπών πραγμάτωσης ενεργειακής δικαιοσύνης. Επιπρόσθετα, η έλλειψη καθολικής αναδιανομής και οι διεκδικήσεις από το κράτος όταν συγκεκριμενοποιούνται στους Λόγους της κοινότητας ανάγονται σε έλλειψη ευνοϊκού ρυθμιστικού πλαισίου και υποδομών: «Το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι ότι δεν έχουμε έσοδα [...] δε μας αφήνουν να πουλάμε ένα μέρος της ενέργειας [...] και υπάρχει και θέμα χωρητικότητας στο δίκτυο». Η ανάγκη αναδιανομής αιτιολογείται σε ένα οικονομο-κεντρικό πλαίσιο ανάπτυξης και προσέλκυσης επενδύσεων: «Τέτοια έργα μπορεί να προσελκύσουν επενδύσεις στο νησί. Να έρθουν να ανοίξουν μία επιχείρηση μια οικογένεια».

Η υπολειμματικότητα της αναδιανομής και η έλλειψη αναγνώρισης της πρόσβασης στο εγχείρημα σε δικαιωματική βάση παραπέμπει σε ελλείμματα ενεργειακής δικαιοσύνης. Η παραπάνω συνθήκη έχει οδηγήσει πολλούς κατοίκους μέλη και μη σε απογοήτευση με τις πολιτικές της πράσινης μετάβασης όπως καυστικά σχολιάζει ένα μη μέλος «Εδώ θα σου πουν όλα ρόδινα. Το «πράσινο» νησί» ενώ άλλοι κάτοικοι απορρίπτουν ευρύτερα τις πολιτικές της πράσινης μετάβασης: «Αυτά μας μάραναν εδώ. Η αφαλάτωση και το ενεργειακό» ή για ένα μη μέλος:

«εγώ δεν είμαι υπέρ αυτού αλλά αφού τα βάλαμε τα τζάμια αυτά [τα φ/β] ας ωφεληθούν όλοι [...] Αλλά έτσι είναι ποτέ δεν υπάρχει δικαιοσύνη [...] Να φτιάξουν ενέργεια καλή και να καταναλώνουμε όσο θέλουμε. Όχι να φέρουν οι εταιρείες να πουλάνε με το έτσι θέλω τα [ηλεκτρικά] αυτοκίνητα.»

Οι καθολικές διανεμητικές διεκδικήσεις δεν έχουν απαραίτητα προοδευτικό χαρακτήρα καθώς ενίοτε να παραπέμπουν σε εθνικιστικές ρητορικές: «μπαίνουν αλλοδαποί πρώτα

και μετά εμείς δεν μπαίνουμε. Και οι Αλβανοί είναι εδώ έχουν [...] έχουν λεφτά» άμεσα συνδεδεμένες με τις δημογραφικές αλλαγές του νησιού: «Γιατί το μισό νησί εδώ είναι Αλβανοί [...] αν δε γίνουν τέτοια έργα [σαν την ΕΚ] να έρθουν οικογένειες με παιδιά θα είναι μόνο Αλβανοί στο νησί». Τέλος, δεν οδηγούν απαραίτητα σε πολιτικοποίηση καθώς φαίνεται να οδηγούν μέλη: «δεν ξαναπήγα [στη ΓΣ] όταν είδα την κατάσταση» και μη μέλη σε απάθεια και απογοήτευση: «Δεν ασχολούμαι άλλο... Ε τι να πω τώρα; Ας χαίρονται το ρεύμα τους» ενώ προέρχονται εξίσου από οικονομο-κεντρικά κίνητρα: «πιο πολύ με ενδιαφέρει η επιχείρηση, το σπίτι εντάξει [...] γι' αυτό θέλουμε να μπορούμε. Όλοι γι αυτό πάνε».

5.3.2. ΥΠΕΡΙΩΝ

Στην κοινότητα ΥΠΕΡΙΩΝ οι καθολικές διεκδικήσεις μετριάζονται από το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναγκάζεται να λειτουργήσει η κοινότητα. Ενώ τα μέτρα αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας πηγάζουν από μία δικαιωματική κατανόηση της ενέργειας, η υλοποίησή τους περιορίζεται σε ένα πλαίσιο επιλεκτικής αναδιανομής που προσεγγίζει περισσότερο μία φιλανθρωπική αλληλεγγύη (Laville & Eynaud, 2019). Επιπρόσθετα οι ευρύτερες διανεμητικές διεκδικήσεις παρουσιάζουν μία υβριδικότητα και κυμαίνονται μεταξύ απο-εμπορευματοποίησης της ενέργειας και πλουραλισμού της αγοράς.

Στους δείκτες που χρησιμοποιήθηκαν για τον εντοπισμό των ευάλωτων χρησιμοποιήθηκαν τεχνικά, οικονομικά αλλά και ευρύτερα κοινωνικά κριτήρια όπως «Ευπαθείς - Αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες» κατηγορία που συμπεριλαμβάνει: «ΑμεΑ, Πρόσφυγες - Μετανάστες, Ταυτότητα Φύλου. Αποφυλακισμένα άτομα στο στάδιο της επανένταξης. Άτομα από θρησκευτικές ή πολιτισμικές μειονότητες, Πληγέντες από φυσικές καταστροφές, Κακοποιημένες γυναίκες, θύματα εμπορίας, ηλικιωμένοι», κάτι που τα μέλη θεωρούν σημαντικό αναγνωρίζοντας τη διαθεματικότητα και συστημικότητα της ενεργειακής φτώχειας: «θέλαμε να έχουμε και αυτή την ποιοτική διάσταση [...] πέρα από το κοινωνικό οικιακό τιμολόγιο». Επιπρόσθετα συμπεριλήφθηκαν υποκειμενικοί δείκτες ενεργειακής φτώχειας όπως «Αδυναμία Διατήρησης της Κατοικίας Επαρκώς Ζεστής/Ψυχρής κατά τη Διάρκεια του Χειμώνα/Καλοκαιριού».

Η παραπάνω διαθεματικότητα παραπέμπει σε υψηλή αναγνωριστική δικαιοσύνη (2.5.1) ωστόσο το κατά πόσο επιτεύχθηκε στην πράξη δεν είναι σαφές

καθώς η εφαρμογή των κριτηρίων αφέθηκε πλήρως στους δήμους με τους οποίους συνεργάστηκε η κοινότητα: «Ήταν κυρίως στην κρίση του Δήμου [...] σε ποιο βαθμό έλαβαν υπόψη [τα κριτήρια] είναι στη δική τους ευχέρεια, δεν [είχαμε] τον τελικό έλεγχο». Η παροχή στους ωφελούμενους γίνεται με ανωνυμία για την κοινότητα κάτι που τα μέλη αναγνωρίζουν ως σωστό: «δίνει και την αξιοπρέπεια και την ανωνυμία στα νοικοκυριά γιατί εμείς δεν ξέρουμε ποια είναι αυτά. Απλά πήραμε κάποιους αριθμούς παροχής [και] τους δώσαμε στη ΔΕΗ». Η μη ύπαρξη συγκεκριμένων στοιχείων προσκρούει και σε θεσμικά εμπόδια όπως η προστασία προσωπικών δεδομένων: «εμείς για να κάνουμε μια ανάλυση είναι [...] λίγο δύσκολο το κομμάτι για τα προσωπικά δεδομένα. Να επεξεργαστείς δεδομένα και να πεις τώρα αυτόν τον εντάσσω».

Η ρητορική αξιοπρεπούς ανωνυμίας παραπέμπει σε μία φιλανθρωπική αλληλεγγύη η οποία διατηρεί μία «απόσταση ασφαλείας μεταξύ “ευεργέτη” και ωφελούμενου» (Νικολόπουλος, 2019, σ. 101). Η παραπάνω απόσταση ασφαλείας συνδέεται και με ελλιπή διαδικαστική δικαιοσύνη καθώς τα ωφελούμενα νοικοκυριά δε συμμετέχουν στην διακυβέρνηση της κοινότητας. Αν και η κοινότητα εξέφρασε την επιθυμία παραπάνω αλληλεπίδρασης μαζί τους αυτό δεν επιτεύχθηκε:

«Υπήρξε ξεκάθαρη δήλωση από δική μας πλευρά, ότι αν θέλετε να μείνουμε σε επαφή για να βρεθούμε, να σας εξηγήσουμε παραπάνω για την κοινότητα, να δούμε άλλες υπηρεσίες, άλλα έργα, το ένα το άλλο. Την ξεκαθαρίσαμε εμείς αυτή την πρόθεση. Δεν υπήρξε κάποια συγκεκριμένη απάντηση από τα νοικοκυριά».

Η συμμετοχή των ωφελούμενων στις δράσεις αφέθηκε σε πρωτοβουλία τους ωστόσο η συμπερίληψη ευάλωτων ομάδων σε μια κοινότητα απαιτεί παραπάνω προσπάθεια απεύθυνσης () και κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό στη συγκεκριμένη περίπτωση λόγω του τρόπου που έγινε η παροχή: «Έχουμε συζητήσει το [...] να συμμετέχουν σε δράσεις μας, έχουν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με εμάς αλλά επειδή αυτό έγινε μέσω του Δήμου [δεν μπορεί η κοινότητα να έρθει σε επαφή μαζί τους]».

Τα ωφελούμενα νοικοκυριά δεν εντάχθηκαν ως μέλη επειδή η συμμετοχή τους στην παροχή επαναξιολογείται προκειμένου να διασφαλιστεί ότι πληρούν τα κριτήρια:

«Αυτό χρειάζεται μια συνεχή παρακολούθηση και αξιολόγηση. Γιατί μακάρι οι άνθρωποι να φύγουν από αυτό το επίπεδο της ενεργειακής φτώχειας που ήταν

πέρσι, αλλά αν φύγουν θα πρέπει και εμείς να το αντιληφθούμε και να μπει κάποιος άλλος στη θέση του.»

Συνεπακόλουθα στα κριτήρια αξιολόγησης ευαλωτότητας που δόθηκαν στους δήμους συμπεριλαμβάνεται και προτεινόμενος χρόνος επανελέγχου για κάθε κριτήριο. Σε αυτό το πλαίσιο αναδεικνύεται και η συνεργασία με τον Δήμο ως η βέλτιστη μορφή επανελέγχου: «η κοινωνική υπηρεσία και με τους κατά τόπους ανθρώπους μπορούν να ελέγξουν πολύ καλύτερα απ' ότι εμείς [...] Χρειάζεται μια επαναληψιμότητα, που πιθανότατα σε μια εθελοντική βάση, που εμείς είμαστε σε εθελοντική βάση, να μην μπορούμε να την επιτύχουμε». Επομένως η διαδικαστική δικαιοσύνη μετριάζεται από το υπολειμματικό πλαίσιο αναδιανομής με βάση την επιλεκτικότητα.

Τέλος, η λήψη της απόφασης για την ένταξη των ευάλωτων νοικοκυριών πάρθηκε από τα πιο ενεργά μέλη της κοινότητας χωρίς κάποια ευρεία διαδικασία συνδιαμόρφωσης με τα υπόλοιπα μέλη ή τα ίδια τα ευάλωτα νοικοκυριά: «η κοινότητα φτιάχτηκε από ανθρώπους οι οποίοι ήταν μέσα στον χώρο της κοινωνικής ηλιακής πολιτικής [...] Υπήρξε εξ αρχής αυτός καταστατικός στόχος [...] να κάνουμε κάτι [...] πέρα από το να καλύψουμε τις δικές μας ανάγκες». Το παραπάνω θεωρείται από τα ιδρυτικά μέλη ότι είχε παιδαγωγικό χαρακτήρα καλλιεργώντας την αλληλεγγύη:

«ίσως εκκινήθηκε πιο πολύ από το διοικητικό συμβούλιο, αλλά μετά έγιναν κοινωνοί όλα τα μέλη [...] ζητήσαμε να βάλουν έξτρα χρήματα πέρα από το μερίδιο τους, ώστε να [...] να μουν δωρεάν αυτές οι 11 οντότητες [...] αυτό καλλιεργεί μια άλλη προσέγγιση [...] γύρω από την διαχείριση και την πρόσβαση [στην ενέργεια]».

Παρόλα αυτά, αν και όλα τα μέλη αποδέχτηκαν και υποστήριξαν οικονομικά την απόφαση, δεν υπήρχαν ευρύτερες συζητήσεις ή ψηφοφορία πάνω στο θέμα καθώς αφέθηκε περισσότερο στο ΔΣ:

«Δεν υπήρξε ποτέ κάποια ψηφοφορία [...] Ήταν πάντα στις ευρύτερες συζητήσεις, συνέχεια το λέγαμε, είναι μέσα στο καταστατικό μας ότι θέλουμε να καταπολεμήσουμε την ενεργειακή φτώχεια. Άρα έγινε κοινό κτήμα όλων μας. [...] Υπήρξαν τακτικές ενημερώσεις ότι βρήκαμε τον νοικοκυριά, κάναμε συνεργασία με τον Δήμο κλπ. Αλλά δεν τέθηκε υπό ψηφοφορία γιατί θεωρούταν δεδομένο από την αρχή.»

Ωστόσο η θεώρηση ως δεδομένο δεν διαφωτίζει κατά πόσο η πράξη καλλιέργησε μία νοοτροπία αλληλεγγύης σε δικαιωματική βάση πολιτικοποιώντας το ζήτημα ή παρέμεινε σε ένα πλαίσιο φιλανθρωπίας για τα περισσότερα μέλη. Σίγουρα για κάποια μέλη η σημασία της απόφασης έγκειται σε αναγνώριση της ενέργειας ως δικαίωμα: «θεωρώ ότι η ενέργεια είναι ένα θεμελιώδες αγαθό, χωρίς το οποίο δεν μπορεί να έχει πρόσβαση κάποιος στην μοντέρνα ζωή, στην μοντέρνα κοινωνία» ενώ η απόφαση της ένταξης των ευάλωτων νοικοκυριών ήταν και βασικός λόγος ένταξης στο εγχείρημα: «Το να καλύπτουμε [ενεργειακά ευάλωτα νοικοκυριά] το βρήκα εξαιρετική ιδέα [...] ήταν κι ένας από τους λόγους που το θεώρησα πολύ καλό να μπω στον ΥΠΕΡΙΩΝ».

Όσον αφορά την ευρύτερη αναγνώριση της ενεργειακής φτώχειας τα αίτια παρουσιάζουν μία συνύπαρξη τεχνικο-οικονομικών και κοινωνικών-συστημικών αναγνώσεων. Από τη μία τα αίτια αναφέρονται ως ευρύτερα συστημικά και αποδίδονται στην αγορά ενέργειας: «θεωρώ ότι η αγορά, έτσι όπως καταλαβαίνω εγώ ότι λειτουργεί τέλος πάντων... απέφερε και ένα κομμάτι της ενεργειακής φτώχειας». Από την άλλη περιγράφεται κυρίως ως ζήτημα τιμών και εισοδημάτων: «Θεωρώ ότι οι αναλογίες που επιβάλλονται [...] το ποσοστό των χρημάτων που δίνει ένας ενήλικας για να καλύψει τις ενεργειακές του ανάγκες είναι ψηλό». Παρόλα αυτά αναγνωρίζονται οι ευρύτερες συνέπειες της ενεργειακής φτώχειας όπως η όξυνση διαδικασιών κοινωνικής περιθωριοποίησης: «Όταν δεν αισθάνεσαι ευχάριστα, δεν είναι επιλογή σου σε βάζει στο περιθώριο. Είναι πολύ σημαντικό να μπορείς να κάνεις το μπάνιο σου με ζεστό και να αισθάνεσαι ότι ανήκεις σε αυτό το κοινωνικό σύνολο».

Η απόφαση της αναδιανομής πηγάζει από μία δικαιωματική κατανόηση της ενέργειας και συνοδεύεται και από ευρύτερες διεκδικήσεις αναδιανομής και απο-εμπορευματοποίησης της ενέργειας στους Λόγους των μελών: «θα έπρεπε να είναι ένα τουλάχιστον ελάχιστο ποσοστό της, θα έπρεπε να είναι προσβάσιμο, δωρεάν, ελεύθερο προς όλες και όλους. Αυτό που λέμε [...] ελάχιστη εγγυημένη πρόσβαση σε ενέργεια». Σε γενικό επίπεδο εγείρονται διανεμητικές διεκδικήσεις και στα πλαίσια μιας συστημικής κριτικής για την αγορά ενέργειας: «η ανακατεύθυνση πόρων από μεγάλες εταιρείες σε πρωτοβουλίες ανθρώπων δημιουργεί τις συνθήκες για αμεσοδημοκρατία και δικαιοσύνη» (Φαμελιάρη, 2023). Επιπρόσθετα η αυτο-χρηματοδότηση των έργων των ΕΚ αναδεικνύεται ως απάντηση στην απουσία του κράτους από την αναδιανομή: «εν απουσία του κράτους πας και κάνεις το crowdfunding κλπ. Δεν υπάρχει μία χρηματοδότηση που μπορείς να πάρεις για να ξεκινήσεις» (Πανταζοπούλου, 2021).

Όταν όμως συγκεκριμενοποιούνται οι καθολικές διανεμητικές διεκδικήσεις συχνά περιορίζονται σε ένα πλαίσιο καλύτερης ρύθμισης ή πρόσβασης στην αγορά ενέργειας για τους πολίτες ως παραγωγούς ενώ τα μέλη συχνά επικαλούνται έλλειψη «ειδικότητας» για τη διαμόρφωση προτάσεων και λύσεων:

«θεωρώ ότι πρέπει να μουν στην αγορά της ενέργειας αυτή τη στιγμή και κάποιες δικλίδες ασφαλείας. Δεν είμαι ειδική. Δεν ξέρω αν, ας πούμε, η λύση είναι ξανά η κρατικοποίηση ενός κομματιού μεγαλύτερης κρατικοποίησης της ενέργειας ή άμα είναι κανόνες, ότι ξέρεις κάτι, θα μπαίνουν εισοδηματικά κριτήρια και γι' αυτά που τους X, ξέρω εγώ, από αυτά τα εισοδηματικά κριτήρια και κάτω [...] θα τιμολογούνται με μια, οριζόντια σταθερή τιμή»

Ο ρόλος των ενεργειακών κοινοτήτων εντάσσεται επίσης σε μία δικαιότερη κατανομή του ηλεκτρικού χώρου:

«Είναι ένα πάρα πολύ σημαντικό όχημα [...] για [τη] δίκαιη ενεργειακή μετάβαση [...] οι ενεργειακές κοινότητες [...] αλλά είναι το τι μέσα έχουμε οι ενεργειακές κοινότητες [...] Όταν έχουμε τα προβλήματα του ηλεκτρικού χώρου που δίνονται προτεραιότητα σε μεγάλα έργα [πιθανώς] δεν μπορούμε να λειτουργήσουμε με αυτούς τους όρους»

Οι λύσεις που προτείνονται σε ευρύτερο επίπεδο είναι κυρίως τεχνικο-οικονομικές και όχι κοινωνικές-συστημικές, με τον ρόλο του κράτους να ανάγεται σε επιλεκτική αναδιανομή και διασφάλιση ισότιμης πρόσβασης στην αγορά:

«Το κεντρικό κράτος έχει να μεριμνήσει για πολλά επίπεδα. Για την νομοθεσία [...] για τους πόρους [...] π.χ. ένα ταμείο που θα ενισχύει ενεργειακές κοινότητες. Έργα ενεργειακών κοινοτήτων που στοχεύουν όχι στην απαραίτητα στην αγορά [...] μια επιδότηση [να] μπαίνει εγγυητής το δημόσιο για να γίνουν τα έργα [...] άλλες επενδύσεις, ας πούμε, για κοινοτήτων. Ακόμα και αν είναι εμπορικά έργα, θα μπορούν να είναι ένα έργο καινοτόμο που θα θέλει μια κοινότητα να το επιχειρήσει. Θα το στηρίξει [το κράτος] ή να εξασφαλίσει το δίκτυο; Έχει να εξασφαλίσει την ισοκατανομή σε όλους τους παίκτες της αγοράς. [...] Μπορεί να έχει ένα ρόλο παρατηρητηρίου διαφόρων επίπεδων ή ενημέρωσης [...] Να είναι one stop shop οι περιφέρειες»

Ενώ οι αναδιανεμητικές διεκδικήσεις από το κράτος κινούνται σε μία κατεύθυνση επιλεκτικής αναδιανομής όπως η αντικατάσταση του κοινωνικού τιμολογίου με ένταξη των ευάλωτων νοικοκυριών σε ενεργειακές κοινότητες, η καλύτερη συνεργασία των παρόχων στον συμψηφισμό των ευάλωτων νοικοκυριών (Δέσμη, 2024α) και η δικαιότερη κατανομή του ηλεκτρικού χώρου, ειδικά σε νησιά (Δέσμη, 2024γ).

Η ευρύτερη καθολική πρόσβαση προσκρούει επίσης στην έλλειψη διαθέσιμων μεριδίων στο έργο: «Κατ' αρχήν είμαστε πάντα ανοιχτά σε νέα μέλη. Απλώς, μην έχοντας κάποια διαθέσιμα μερίδια να προσφέρουμε σε κάποιο πάρκο, δεν βρίσκουμε μεγάλο νόημα να μπουν νέα μέλη». Η δυνατότητα υλοποίησης δεύτερου έργου προσκρούει στα θεσμικά εμπόδια που επέφερε το νέο ν/σ (βλ. Κεφ. 3.3) καθώς οι θεσμικές αλλαγές εντείνουν τις οικονομικές ανησυχίες των μελών κάτι που περιορίζει την δυνατότητα υλοποίησης νέων έργων και άρα ένταξης περισσότερων μελών: «[προτάθηκε] στην κοινότητα να γίνουμε νέα νομική μορφή, αλλά υπήρξαν πολλοί φόβοι ότι θα προκαλέσει κάποια ζημιά στο φωτοβολταϊκό μας». Στους Λόγους των μελών η οικονομική βιωσιμότητα αποτελεί σημαντικό παράγοντα που οι ΕΚ οφείλουν να συνυπολογίσουν όταν αναλαμβάνουν δράσεις αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας, μετριάζοντας τη δυνατότητά τους για πιο καθολική αναδιανομή:

«Είμαι μια κοινότητα και μπορώ να στηρίξω μια επένδυση τόσο. Για να στηρίξω πέντε ή δέκα ενεργειακά φτωχούς, σημαίνει ότι στα μέλη [...] το κόστος τους θα αυξάνεται τόσο».

5.3.3. Συγκριτική επισκόπηση δεύτερης θεματικής

Όσον αφορά τη δεύτερη θεματική αν και εντοπίζονται περισσότερα σημεία σύγκλισης απ'ότι στην πρώτη θεματική (βλ. κεφ. 5.2.3) οι διαφορές τους παραμένουν σημαντικές. Στον ΚΑΛΧΙΟΝ τα κριτήρια αναγνώρισης της ενεργειακής φτώχειας και των ωφελούμενων είναι κυρίως τεχνικο-οικονομικά ελλείπει σημαντικών ποιοτικών διαστάσεων όπως το φύλο και υποκειμενικών δεικτών. Στον ΥΠΕΡΙΩΝ έγινε εκτεταμένη προσπάθεια για διαθεματικότητα στα κριτήρια αναγνώρισης. Η διαθεματικότητα συναρτήσει της αναγνώρισης της ενεργειακής φτώχειας ως ευρύτερα συστημικού ζητήματος παραπέμπει σε ύπαρξη αναγνωριστικής δικαιοσύνης, τουλάχιστον ως πρόθεση της κοινότητας. Στον ΚΑΛΧΙΟΝ η ένταξη των ωφελούμενων γίνεται σε ένα πλαίσιο υπολειμματικής αναδιανομής και αντιπαραβάλλεται με τον αποκλεισμό πολλών κατοίκων κάτι που οδηγεί σε καθολικές διεκδικήσεις από τα μη

μέλη. Ωστόσο η έλλειψη διαθεματικότητας δίνει χώρο στην ανάδυση διανεμητικών διεκδικήσεων με εθνικιστικό περίβλημα που παραπέμπει σε περιθωριοποιητικές αντιλήψεις αλλά και σε απόρριψη της ενεργειακής μετάβασης εν γένει. Από την άλλη στον ΥΠΕΡΙΩΝ υπάρχει μία συστημική αναγνώριση της ενεργειακής δικαιοσύνης συναρτήσει ευρύτερων συστημικών αδικιών και καταπιέσεων που φαίνεται από την υιοθέτηση φεμινιστικών και αντιρατσιστικών οπτικών για τις πρακτικές εντός και πέραν της κοινότητας. Έτσι οι καθολικές διεκδικήσεις ανάγονται σε μία «διαφοροποιούμενη οικουμενικότητα» της καθολικής ΙτΠ (Lister, 1998).

Παρά τις διαφορές στην αναγνώριση του ζητήματος, σημαντικές συγκλίσεις εντοπίζονται στον χαρακτήρα της αναδιανομής και στη διάσταση της διαδικαστικής δικαιοσύνης. Και τα δύο εγχειρήματα δυσκολεύονται να πετύχουν ενεργώ συμμετοχή των ωφελούμενων στις δράσεις και αποφάσεις της κοινότητας κάτι που περιορίζει την διαδικαστική δικαιοσύνη. Στον ΥΠΕΡΙΩΝ αν και υπάρχει η πρόθεση περαιτέρω αλληλεπίδρασης με τα ωφελούμενα νοικοκυριά, αυτό προσκρούει στην επιλεκτικότητα του χαρακτήρα της αναδιανομής και τη μη ένταξή τους ως πλήρη μέλη στην κοινότητα. Η διακηρυκτική πρόθεση για συμμετοχικότητα περιορίζεται από το καθεστώς ανωνυμίας των ωφελούμενων νοικοκυριών κάτι που προκύπτει από το θεσμικό πλαίσιο και τον τρόπο διαμόρφωσης της δράσης, δημιουργώντας μία απόσταση μεταξύ των ωφελούμενων και της κοινότητας. Στον ΚΑΛΧΙΟΝ αν και τα ωφελούμενα νοικοκυριά εντάχθηκαν ως πλήρη μέλη στην κοινότητα, η συμμετοχή τους προσκρούει σε συστημικά και πρακτικά εμπόδια λόγω του καθεστώτος ευάλωτότητάς τους. Επιπρόσθετα και στις δύο κοινότητες οι αποφάσεις για την ένταξη των ευάλωτων νοικοκυριών πάρθηκαν κεντρικά από τα ενεργότερα μέλη και του ΔΣ κάτι που παραπέμπει σε πιθανή έλλειψη πολιτικοποίησης του ζητήματος της ενέργειας διατηρώντας την αναδιανομή σε ένα φιλανθρωπικό πλαίσιο και παρεμποδίζοντας την πλήρη ανάπτυξη «δημοκρατικής αλληλεγγύης» (Laville & Eynaud, 2019). Ο χαρακτήρας της αναδιανομής παραμένει επιλεκτικός και υπολειμματικός καθώς η επίτευξη καθολικότητας προσκρούει σε θεσμικούς φραγμούς και οικονομικό πραγματισμό και στα δύο εγχειρήματα. Οι ευρύτερες διεκδικήσεις και των δύο κοινοτήτων αν και εκκινούν από δικαιωματική βάση περιορίζονται συχνά σε ένα τεχνικο-οικονομικό πλαίσιο όταν συγκεκριμενοποιούνται. Παρόλα αυτά η ύπαρξη των δράσεων αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας επιφέρει και στις δύο περιπτώσεις μία έστω μερική πολιτικοποίηση του ζητήματος θέτοντάς το στον δημόσιο λόγο της

εκάστοτε ΕΚ αλλά και ευρύτερης κοινότητας στην περίπτωση της Χάλκης, ανοίγοντας τον δρόμο για περαιτέρω αναγνώριση της ενέργειας ως ανάγκης και των συστημικών αδικιών στην ενεργειακή μετάβαση όπως αντικατοπτρίζουν οι συστημικές κριτικές που εντοπίζονται στους λόγους μελών και των δύο ΕΚ.

5.4. Συγκριτική επισκόπηση των δύο μελετών περίπτωσης ανά ερευνητικό ερώτημα

5.4.1. Ε1: Αναγνωριστική δικαιοσύνη - Πώς αναγνωρίζεται η ενεργειακή φτώχεια και το δικαίωμα ένταξης στην κοινότητα;

Και οι δύο πρωτοβουλίες αναγνωρίζουν την ενεργειακή φτώχεια, αλλά οριοθετούνται από θεσμικά-δομικά πλαίσια που περιορίζουν την πραγμάτωση αναγνωριστικής δικαιοσύνης. Ο ΚΑΛΧΙΟΝ συνδυάζει τα τεχνικοοικονομικά κριτήρια αναγνώρισης της ΕΦ με την αναδυόμενη διανεμητική οικουμενικότητα. Ενώ υπολείπεται η διαθεματικότητα (π.χ. φύλο, μετανάστευση), οι εντάσεις στη διατύπωση διεκδικήσεων εντός και εκτός της κοινότητας αντανakλούν ευρύτερες κοινωνικές κριτικές του αποκλεισμού από τη συμμετοχή στην αναδιανομή και την ενεργειακή μετάβαση. Οι καθολικές απαιτήσεις για ένταξη προκύπτουν συχνά από μη μέλη, επιδεικνύοντας μία υποβόσκουσα συστημική κριτική των δομικών αιτιών της ενεργειακής φτώχειας. Από την άλλη πλευρά, στον ΥΠΕΡΙΩΝ η διαθεματική συμπεριληπτικότητα βρίσκεται στο επίκεντρο, ενσωματώνοντας συστημικές αντιλήψεις της ενεργειακής φτώχειας και των κοινωνικών ανισοτήτων. Ωστόσο, πρακτικοί περιορισμοί, όπως η εξάρτηση από τις τοπικές κυβερνήσεις για την επιλογή νοικοκυριών, εισάγουν τεχνικοοικονομικά όρια που περιορίζουν την αλληλεγγύη σε ένα φιλανθρωπικό πλαίσιο. Και οι δύο πρωτοβουλίες παρουσιάζουν στοιχεία συστημικής κριτικής και αποκλεισμού, με την αναγνώριση του ΚΑΛΧΙΟΝ να περιορίζεται από το αγοραιο-κεντρικό του πλαίσιο και τον ΥΠΕΡΙΩΝ να περιορίζεται από φιλανθρωπικές πρακτικές που συνδέονται με τεχνικο-οικονομικές διεκδικήσεις.

5.4.2. Ε2: Διαδικαστική δικαιοσύνη - Πώς λαμβάνονται και ποιος (δεν) συμμετέχει στις αποφάσεις της κοινότητας;

Οι δομές διακυβέρνησης και των δύο κοινοτήτων εμφανίζουν τάσεις ένταξης και αποκλεισμού. Λειτουργώντας κυρίως ως από τα πάνω εγχείρημα, στον ΚΑΛΧΙΟΝ προάγεται η λήψη αποφάσεων με γνώμονα τους ειδικούς των τοπικών αρχών καθώς πολλά μέλη αντιλαμβάνονται την συμμετοχή τους επενδυτικά και δεν επιθυμούν

περαιτέρω συμμετοχή στη διακυβέρνηση της κοινότητας. Ωστόσο, οι σποραδικές εκκλήσεις των μελών για αυξημένη διαφάνεια και καθολική συμμετοχή αντικατοπτρίζουν λανθάνουσες εκδημοκρατιστικές πιέσεις επαναπολιτικοποίησης. Από την άλλη, ο ΥΠΕΡΙΩΝ επιδεικνύει προσπάθειες αύξησης της συμμετοχικότητας, ενθαρρύνοντας την ευρύτερη συμμετοχή στις αποφάσεις μέσω συμπεριληπτικών πρακτικών (π.χ. παροχή φροντίδας παιδιών κατά τη διάρκεια συναντήσεων). Ωστόσο, η πλήρης διαδικαστική δικαιοσύνη περιορίζεται από συστημικά εμπόδια όπως η έλλειψη πόρων, η ανάγκη για τεχνική εμπειρογνωμοσύνη για τη λήψη αποφάσεων και το επιλεκτικό πλαίσιο αναδιανομής που αποτρέπει την συμμετοχή των ευάλωτων νοικοκυριών ως πλήρη μέλη. Ως εκ τούτου, τεχνικοί, πρακτικοί, και συστημικοί περιορισμοί περιορίζουν την διαδικαστική δικαιοσύνη στον ΥΠΕΡΙΩΝ, παρόλο που προωθεί τη δημοκρατική συμμετοχή. Στον ΚΑΛΧΙΟΝ η διαδικαστική δικαιοσύνη περιορίζεται από τις αγοραίο-κεντρικές εννοιολογήσεις και την από τα πάνω διάρθρωση του εγχειρήματος αλλά οι καθολικές διεκδικήσεις για αυξημένη πρόσβαση στη διακυβέρνηση αμφισβητούν περιστασιακά την ως επί το πλείστον, καθετοποιημένη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Και οι δύο πρωτοβουλίες δυσκολεύονται με την ένταξη των ευάλωτων νοικοκυριών στη διακυβέρνηση, κάτι που περιορίζει την πλήρη πραγμάτωση διαδικαστικής δικαιοσύνης και ενισχύει την ιεραρχική απόσταση μεταξύ μελών και ωφελομένων.

5.4.3. E3: Διανεμητική δικαιοσύνη - Πώς υλοποιείται και πώς αιτιολογείται η αναδιανομή ενέργειας εντός/εκτός της κοινότητας;

Τα διανεμητικά πλαίσια και στις δύο πρωτοβουλίες παραπέμπουν σε συνύπαρξη λογικών υπολειμματικής και καθολικής αναδιανομής. Ο ΚΑΛΧΙΟΝ λειτουργεί κυρίως μέσω υπολειμματικής αναδιανομής, στοχεύοντας συγκεκριμένα ευάλωτα νοικοκυριά, αποκλείοντας άλλους κατοίκους λόγω της επικράτησης αγοραίο-κεντρικών κινήτρων συμμετοχής και της ανισοκατανομής μεριδίων. Ωστόσο, η διατύπωση καθολικών αξιώσεων προκύπτει από μέλη της ευρύτερης κοινότητας, αμφισβητώντας την υπολειμματικότητα της αναδιανομής και πιέζοντας για καθολική πρόσβαση στην ΕΚ σε δικαιωματική βάση. Επιπρόσθετα η ένταξη 177 μελών αποτελεί μία σημαντική επίτευξη αναδιανομής δεδομένου του μεγέθους της κοινότητας. Στον ΥΠΕΡΙΩΝ εγείρονται διανεμητικές αξιώσεις σε δικαιωματική βάση, πλαισιώνοντας την πρόσβαση στην ενέργεια ως δημόσιο αγαθό. Ωστόσο, οι εφαρμοσμένες πρακτικές και συγκεκριμενοποιημένες διεκδικήσεις περιορίζονται από τεχνικο-οικονομικούς λόγους και πρακτικά εμπόδια, όπως η διαθεσιμότητα

χρηματοδότησης και η επεκτασιμότητα, οριοθετώντας την αναδιανομή βάσει των περιορισμών του συστημικού συγκείμενου. Επομένως, το διανεμητικό πλαίσιο του ΚΑΛΧΙΟΝ ευθυγραμμίζεται με την αγοραίο-κεντρική διανομή και την φιλανθρωπική αναδιανομή, ενώ του ΥΠΕΡΙΩΝ έχει τις ρίζες του στη δημοκρατική αλληλεγγύη, αντανakλώντας τις κοινοτιστικές εννοιολογήσεις της ενέργειας και του εγχειρήματος. Ωστόσο, και στις δύο πρωτοβουλίες η πλήρης επίτευξη διανεμητικής δικαιοσύνης περιορίζεται από το συστημικό συγκείμενο γεγονός που υπογραμμίζει τον ρόλο του θεσμικού πλαισίου και των χρηματοοικονομικών περιορισμών στην πραγμάτωση καθολικής πρόσβασης.

5.4.4. Ε4: Ιδιότητα του πολίτη - Πώς εννοιολογείται ο ρόλος των μελών της κοινότητας;

Η ενεργειακή ΙτΠ παραπέμπει σε υβριδικές κατανοήσεις και στις δύο κοινότητες. Στον ΚΑΛΧΙΟΝ υπερτερεί μία οικονομική εννοιολόγηση του πολίτη ως καταναλωτή-επενδυτή, καθώς τα μέλη συμμετέχουν πρωτίστως με οικονομικά κίνητρα. Παρόλα αυτά, λόγοι τοπικής αυτονομίας και αλληλεγγύης αναδύονται, ειδικά όταν οι τάσεις αποκλεισμούς δημιουργούν διεκδικήσεις σε δικαιωματική βάση εννοιολογώντας τη συμμετοχή ως πολιτειακό κοινωνικό δικαίωμα. Στον ΥΠΕΡΙΩΝ η ΙτΠ συναρτήσει της κοινοτιστικής εννοιολόγησης και των αξιακών κινήτρων συμμετοχής πραγματώνεται μέσα σε ένα πιο πολιτικοποιημένο και δικαιωματικό πλαίσιο ενισχύοντας τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση. Ωστόσο η δικαιωματική βάση περιορίζεται ενίοτε από λόγους που παραπέμπουν σε εξατομικευτική υπευθυνοποίηση υιοθετώντας τεχνικο-οικονομικές πλαισιώσεις της ενεργειακής μετάβασης. Συμπερασματικά, ο ΥΠΕΡΙΩΝ συνδέει την ΙτΠ με τη συστημική αλλαγή και τη συλλογική δράση, ενώ ο ΚΑΛΧΙΟΝ την πλαισιώνει σε μια οικονομο-κεντρική, λογική της αγοράς. Και τα δύο εγχειρήματα αναγνωρίζουν τη δυνατότητα των ΕΚ να καλλιεργήσουν νέες μορφές ΙτΠ, αλλά αντιμετωπίζουν προκλήσεις όσον αφορά στην επιτέλεση μίας δημοκρατικής και πολιτικής ΙτΠ, η πλήρης πραγμάτωση της οποίας παρεμποδίζονται από τεχνικο-οικονομικές και υπευθυνοποιητικές τάσεις.

5.4.5. Εννοιολόγηση, επιτέλεση, και πραγμάτωση της ενεργειακής δικαιοσύνης και ΙτΠ στις δύο ΕΚ

Η εννοιολόγηση και επιτέλεση της ενεργειακής δικαιοσύνης και ΙτΠ είναι υβριδική και στις δύο κοινότητες αλλά η πραγμάτωσή τους επιτυγχάνεται σε διαφορετικό βαθμό. Στον ΚΑΛΧΙΟΝ η ενέργεια εννοιολογείται πρωτίστως ως εμπόρευμα περιορίζοντας την πραγμάτωση ενεργειακής δικαιοσύνης αλλά εγείρονται

εν μέρη διανεμητικές αξιώσεις που αμφισβητούν αυτή την εννοιολόγηση. Η διακυβέρνηση κυριαρχείται από φιλανθρωπική αναδιανομή και τεχνοκρατική απο-πολιτικοποιημένη διακυβέρνηση τάσεις που αμφισβητούνται σποραδικά από συστημικές κριτικές του αποκλεισμού και διεκδικήσεις σε πλαίσιο καθολικότητας. Στον ΥΠΕΡΙΩΝ η ενέργεια εννοιολογείται πρωτίστως ως κοινό με διεκδικήσεις εδραιωμένες σε συστημικές κριτικές και δικαιωματική αναγνώριση της πρόσβασης στην ενέργεια. Ως αποτέλεσμα το εγχείρημα λειτουργεί ως φορέας ενεργειακής δικαιοσύνης. Από την άλλη, οι διεκδικήσεις περιορίζονται από τεχνικο-οικονομικά διαλεκτικά πλαίσια και οι πρακτικές αναδιανομής υλοποιούνται σε μία κατεύθυνση φιλανθρωπικής αλληλεγγύης κάτι που παρεμποδίζει, χωρίς να ακυρώνει πλήρως, την πλήρη πραγμάτωση ενεργειακής δικαιοσύνης και έρχεται σε σύγκρουση με την δημοκρατική ΙτΠ. Εν κατακλείδι, αν και τα δύο εγχειρήματα παρουσιάζουν υβριδικές εννοιολογήσεις της ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας, διαφοροποιούνται ως προς την μετασχηματιστική τους δυνατότητα, δηλαδή τον βαθμό αναπαραγωγής ή αντίστασης στην κυρίαρχη ιδεολογία.

Πίνακας 5.2: Συγκριτική επισκόπηση αποτελεσμάτων για κάθε ερευνητικό ερώτημα και μελέτη περίπτωσης⁹

	ΚΑΛΧΙΟΝ	ΥΠΕΡΙΩΝ
Αναγνωριστική δικαιοσύνη	Χαμηλή	Υψηλή
Διαδικαστική δικαιοσύνη	Χαμηλή	Μερική
Διανεμητική δικαιοσύνη	Μερική	Μερική
Ιδιότητα του Πολίτη	Οικονομο-κεντρική	Υβριδική - δημοκρατική/ υπευθυνοποιητική
Κυρίαρχη Εννοιολόγηση ενέργειας	Αγοραίο-κεντρική	Κοινό
Πρωταρχικός τύπος αναδιανομής	Υπολειμματικές	Υβριδικός - καθολικές διεκδικήσεις, υπολειμματικές πρακτικές

⁹ Αν και τα αποτελέσματα δεν μπορούν να αποτυπωθούν σε κάποιου είδους ποσοτικοποίηση, ο παρακάτω πίνακας προσφέρει απλώς μία ιδεοτυπική κατάταξη των διαφορετικών διαστάσεων με τη σημείωση ότι οι χαρακτηρισμοί ως «χαμηλή» ή «μερική» επίτευξη δικαιοσύνης αποτελούν ευριστικές αξιολογήσεις με βάση την βιβλιογραφία των εννοιολογικών πλαισίων και όχι καταληκτική και αναγωγική ποσοτικοποίηση που θα υπονοούσε μία ρεαλιστική οντολογία των κανονιστικών πλαισίων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

6.1. Αφομοίωση και εργαλειοποίηση: Νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα, υπολειμματικές οικο-κοινωνικές πολιτικές, και παραγωγή επιχειρηματικών υποκειμενικοτήτων

Η μετασχηματιστική δυνατότητα ενός συνεταιριστικού εγχειρήματος δεν είναι αυταξία (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022). Ως εναλλακτική στον καπιταλισμό και ως δημιουργία κοινών, το συνεταιρίζεσθαι απαιτεί τη δημιουργία σχέσεων αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας (Rieiro, 2023). Υπό αυτή την έννοια η συλλογική χρήση από μία ομάδα ενός κοινού χώρου ή πόρου για ατομικά τους συμφέροντα δεν αποτελεί μορφή συνεργατισμού. (Ratner, 2009). Στο συγκείμενο της Ελλάδας οι οικο-κοινωνικές πολιτικές εμπεριέχουν τάσεις εργαλειοποίησης των ΕΚ προκειμένου να προωθήσουν ταυτόχρονα την αφομοίωσή τους στις αγοραιο-κεντρικές λογικές και την οριοθέτησή τους ως εργαλεία υπολειμματικής αναδιανομής. Η υποχρεωτική ένταξη των ΕΚ στην αγορά ενέργειας δημιουργεί εντάσεις μεταξύ της οικονομικής τους βιωσιμότητας και της δυνατότητάς τους ως φορείς ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας καθώς παράγονται υποκείμενα με επενδυτικά σκεπτικά και οικονομικά κίνητρα. Έτσι οι ενεργειακοί πολίτες μετατρέπονται σε «πράσινους επιχειρηματίες» ή επενδυτές (Siamantha, 2017).

Από την άλλη, η κρατική ενίσχυση φαίνεται να αποσκοπεί στην εργαλειοποίηση των ΕΚ εντάσσοντάς τους στο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα της ενεργειακής μετάβασης με άξονα την «πράσινη ανάπτυξη» η οποία υποτάσσει τους κοινωνικούς στόχους, όπως η δικαιοσύνη και η δημοκρατία, σε μία οικονομο-κεντρική αγορά με άξονα την «καινοτομία» και περιορίζοντας τον δομικό μετασχηματισμό σε τεχνολογικές λύσεις (Wainwright & Mann, 2020· O'Connor, 1994). Πρόκειται για μια προσαρμογή της νεοφιλελεύθερης λογικής του κράτους ευημερίας «κοινωνικών επενδύσεων» στις νέες οικο-κοινωνικές πολιτικές (Mandelli, Cacciapaglia, & Sabato, 2023). Η λογική αυτή υποβάλλει την κοινωνική πολιτική σε ένα οικονομικό, ωφελιμιστικό σκεπτικό (Nolan, 2013) προταιρεοποιώντας οικονομικούς στόχους (Σακελλαρόπουλος, 2018). Το νεοφιλελεύθερο κράτος είναι είτε απών από την αναδιανομή, είτε την παρουσιάζει σε ένα πλαίσιο φιλανθρωπικής διαχείρισης της φτώχειας, στηριζόμενο σε ιδιωτικές δωρεές «εταιρικής κοινωνικής ευθύνης» που αποσκοπούν μόνο στην «άμβλυνση του πόνου» ενώ διαιωνίζουν τα δομικά αίτια των ανισοτήτων (Chiapello, 2013).

Στον ΚΑΛΧΙΟΝ αν και η αγοραίο-κεντρική εννοιολόγηση δεν είναι μοναδική συνυπάρχοντας με αντιλήψεις της ενέργειας ως κοινό αγαθό και της κοινότητας ως περιβαλλοντικό εγχείρημα φαίνεται να προταίρεοποιείται έντονα κάτι που παραπέμπει σε νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα (Anfinson, 2023). Η αγοραίο-κεντρική αντίληψη του εγχειρήματος φαίνεται να μετριάζει την μετασχηματιστική του δυνατότητα καθώς παράγονται επιχειρηματικά υποκείμενα που κινούνται σε μία κατεύθυνση συσσώρευσης και μεγιστοποίησης του ατομικού οφέλους παραπέμποντας σε έλλειψη αλληλεγγύης (Laitinen κ.ά., 2014) κάτι που διαφαίνεται στις τάσεις αποκλεισμού. Αντίστοιχα η «ενεργειακή αυτονομία» περιορίζεται από την εξάρτηση από χρηματοδοτικά εργαλεία, το θεσμικό πλαίσιο, και την υποχρεωτική ένταξη στην αγορά ενέργειας στο παράδειγμα της κυρίαρχης ιδεολογίας της «πράσινης ανάπτυξης» με την εννοιολόγηση της κοινωνικής συνοχής ως οικονομικής ανάπτυξης και της κοινοτικής συμμετοχής (ιδιότητας του πολίτη) ως οικονομικής δραστηριότητας. Η ένταξη των ενεργειακά ευάλωτων στην κοινότητα υιοθετεί τις κυρίαρχες νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις υπολειμματικής επιλεκτικής αναδιανομής και φιλανθρωπικής αλληλεγγύης. Παράλληλα η απο-πολιτικοποιημένη τεχνοκρατική κατανόηση της ενεργειακής μετάβασης προσεγγίζει μία ταύτιση της κοινότητας με τεχνολογικό εγχείρημα (Kumar & Taylor Aiken, 2021). Ως εκ τούτου, η αναγνώριση των συστημικών αδικιών στο ενεργειακό σύστημα είναι περιορισμένη και συναρτήσει της ελλιπούς διαθεματικότητας παράγει διεκδικήσεις που κινούνται σε ένα ρυθμιστικό πλαίσιο «καλύτερης διαχείρισης της αγοράς» (Anfinson, 2023· Haber, 2018). Τέλος η από τα πάνω διάσταση του εγχειρήματος προσέκρουσε στην χαμηλή εμπιστοσύνη σε τοπικές δομές κοινωνικής πολιτικής και συμμετοχικά επιχειρήματα, ένα ευρύτερο ζήτημα στην Ελλάδα (Σκαμνάκης κ.ά., 2021) ειδικά όσον αφορά ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (Παπαδοπούλου, 2018) παρεμποδίζοντας την επίτευξη υψηλής συμμετοχικότητας, ειδικά αρχικά. Ελλείψει επαρκούς ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης η αρχική δυσπιστία ξεπεράστηκε μόνο μέσα από την υιοθέτηση ενός οικονομικού σκεπτικού με έμφαση στο ατομικό κέρδος από τη συμμετοχή κάτι που συνεισέφερε στην περαιτέρω εδραίωση της νεοφιλελεύθερης κυβερνησιμότητας.

6.2. Κοινοτιστικές αντιστάσεις στη νεοφιλελεύθερη υπολειμματικότητα

Η νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα δεν είναι ολοκληρωτική (Hesse, 2011) στις μελέτες περίπτωσης συνυπάρχει με κοινοτιστικές εννοιολογήσεις οι οποίες προβάλλουν αντίσταση στην αγοραίο-κεντρική και υπολειμματική αναδιανομή. Η

βασική επίτευξη και των δύο εγχειρημάτων είναι η αναγνώριση της ενεργειακής φτώχειας ως δημόσιο ζήτημα, και η έμπρακτη υλοποίηση δράσεων αντιμετώπισής της. Αυτό συνεπάγεται μία τουλάχιστον εν μέρει αναγνώριση της δικαιωματική βάση της ενέργειας και πολιτικοποίηση καθώς εντάσσει το ζήτημα στον τοπικό δημόσιο λόγο και στις κοινοτικές πρακτικές. Η τουλάχιστον σε διακηρυκτικό επίπεδο αναγνώριση της πρόσβασης στην ενέργεια ως κοινωνική ανάγκη και της διακυβέρνησης της ενεργειακής μετάβασης ως πολιτικό ζήτημα δίνουν χώρο για πιθανές περαιτέρω μελλοντικές διεκδικήσεις εκδημοκρατισμού και αναδιανομής. Η αναγνώριση ενός κοινωνικού προβλήματος ως τέτοιου και της ύπαρξης μιας κοινωνικής ανάγκης αποτελούν καθοριστικά βήματα στη διαμόρφωση περαιτέρω διανεμητικών διεκδικήσεων (Φερώνας, 2018) καθώς η κοινωνικά αναγνωρισμένη ανάγκη εγείρει αξιώσεις επί της αναδιανομής (Walzer, 1983, σ. 64-66).

Στον ΥΠΕΡΙΩΝ η ύπαρξη ενδοκοινοτικών δεσμών και πολιτικοποιημένων αντιλήψεων δεν παραπέμπει στην πλήρη ταύτιση της ενεργειακής δημοκρατίας με επιχειρηματική δραστηριοποίηση που επισημαίνει ο Anfinson (2023). Η «από τα κάτω» διάρθρωση του εγχειρήματος επιτρέπει την οικοδόμηση αλληλέγγυων σχέσεων, προάγοντας έναν τρόπο διαχείρισης της ενέργειας ως κοινό (Rieiro, 2023) και δημιουργίας μίας «συν-αντίληψης με βάση το εμείς»¹⁰ (A. Laitinen κ.α., 2014). Η συμπεριληπτικότητα και η διαθεματικότητα ενισχύουν την επίτευξη ενεργειακής δικαιοσύνης στο εγχείρημα ενώ η ένταξη σε αυτό διαμορφώνει νέες αντιλήψεις με περισσότερη κοινωνική ευαισθητοποίηση ως προς την ενεργειακή μετάβαση. Η οικοδόμηση σχέσεων με άλλα εγχειρήματα επιτρέπει την διαμόρφωση διανεμητικών διεκδικήσεων και συστημικών κριτικών στη συγκεντροποίηση της αγοράς ενέργειας στη βάση μιας δικαιωματικής εννοιολόγησης της ενέργειας ως δημόσιο αγαθό. Η δικτύωση των συνεταιριστικών εγχειρημάτων και η προώθηση διεκδικήσεων παραπέμπει σε μετασχηματιστική επίδραση ανοίγοντας τον δρόμο για επαναπολιτικοποίηση της ενεργειακής μετάβασης διεκδικώντας ένα συμμετοχικό και συμπεριληπτικό σχεδιασμό (Bues & Gailing, 2016). Η αναγωγή του κράτους σε ρυθμιστικό ρόλο έγκειται πρωτίστως σε μία αναγνώριση του υπολειμματικού χαρακτήρα του και όχι σε μία απόρριψη της απο-εμπορευματοποίησης εν γένει όπως στις νεοφιλελεύθερες αντικρατικές κριτικές (βλ. Κεφ. 2.2.2). Η διεκδίκηση μέτρων

¹⁰ Η διάσταση του «we-thinking» είναι ίσως η πιο καθοριστική διακριτική έννοια στην ύπαρξη αλληλεγγύης ως κοινωνική πρακτική και αντίληψη.

αναδιανομής αν και δεν υπερβαίνει πλήρως την αγοραίο-κεντρική κατανόηση της ενέργειας εγείρει αξιώσεις για μία τουλάχιστον μερική απο-εμπορευματοποίησή της.

Στον ΚΑΛΧΙΟΝ, η «από τα πάνω» διάσταση του εγχειρήματος και η συμμετοχή του δήμου ήταν καθοριστική στην επιτυχία του μέσω της εξασφάλισης χρηματοδότησης. Παράλληλα η εμφανώς δημόσια διάσταση του έργου και οι Λόγοι τοπικότητας με τους οποίους περιβλήθηκε, άνοιξαν τον δρόμο για διανεμητικές διεκδικήσεις αλλά και για μία εν μέρει πολιτικοποίηση της ενέργειας αμφισβητώντας τον κεντρικό έλεγχο. Αυτό συνιστά μία μετατόπιση των υλικών αντιφάσεων του καπιταλισμού στην ιδεολογική πεδίο (O'Connor, 1984) καθώς η προσπάθεια εργαλειοποίησης της τοπικότητας και του κοινοτικού εγχειρήματος από την κεντρική κυβέρνηση έδωσε χώρο για κοινοτιστικές διεκδικήσεις εκδημοκρατισμού και δικαιοσύνης αμφισβητώντας την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα και προάγοντας μία, τουλάχιστον σταδιακή και μερική, επαναπολιτικοποίηση της ενέργειας. Η κυριότερη σύγκρουση με την νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα εντοπίζεται πράγματι στην πολιτική διάσταση όπου οι νεοφιλελεύθερες σχέσεις εξουσίας έρχονται σε αντίθεση με τις κοινοτιστικές επιδιώξεις για ισότητα και αλληλεγγύη (Laes & Bombaerts, 2022). Επομένως η κυριαρχία των οικονομικών κινήτρων δεν αποκλείει την περαιτέρω ανάπτυξη των αλληλέγγυων διαστάσεων του εγχειρήματος όπως έχει συμβεί και σε άλλα συμμετοχικά εγχειρήματα (Abers, 2023, σ. 206). Τέλος, παρά τις σημαντικές ελλείψεις και στρεβλώσεις, η ένταξη 177 μελών στο εγχείρημα επέφερε ένα σημαντικό οικονομικό όφελος και αποτελεί από μόνη της τουλάχιστον μερική πραγμάτωση της ενεργειακής δικαιοσύνης. Η πληρέστερη πραγμάτωσή της είναι εξίσου εφικτή μέσω της μεταβολής στις αντιλήψεις για την ενεργειακή μετάβαση και την ενεργειακή φτώχεια ως εγγενώς πολιτικό ζήτημα. Επομένως η ύπαρξη της κοινότητας, παρά τις ελλείψεις της, ενέχει τουλάχιστον την ενδεχομενικότητα μίας πιο δίκαιης και δημοκρατικής οικο-κοινωνικής μετάβασης που διαφαίνεται στο χώρο που δίνει σε «απλούς πολίτες» να διεκδικήσουν έναν πιο ενεργό ρόλο στις αποφάσεις για την δίκαιη μετάβαση και τη διανομή των ενεργειακών πόρων.

6.3. Υβριδικότητα και αντιφατικότητα: οι ΕΚ εντός των αντιφάσεων της καπιταλιστικής συσσώρευσης και η επίδραση της δομικής διάρθρωσης του εγχειρήματος

Υπό το πρίσμα της ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας, η νεοφιλελεύθερη κυβερνησιμότητα μετριάξει αλλά δεν αναιρεί πλήρως τον

μετασχηματιστικό ρόλο των κοινοτήτων. Η υβριδικότητα των εγχειρημάτων διαφαίνεται πρωτίστως στις μη γραμμικές σχέσεις μεταξύ της επικρατούσας εννοιολόγησης της ενέργειας (θεματική 1) και των διανεμητικών διεκδικήσεων (θεματική 2). Η αγοραιο-κεντρική λογική συνυπάρχει με καθολικές διεκδικήσεις ενώ η κοινοτιστική λογική με υπολειμματικές αναδιανεμητικές πρακτικές. Οι τάσεις πολιτικοποίησης της ενέργειας μέσω της συμμετοχικότητας «απλών πολιτών» (BuesκαιGailing, 2016) εγείρουν καθολικές διεκδικήσεις οι οποίες μετριάζονται από τις τάσεις απο-πολιτικοποίησης μέσω επικράτησης τεχνο-οικονομικών αντιλήψεων για την δίκαιη ενεργειακή μετάβαση και την ενεργειακή φτώχεια (Middlemiss, 2020). Η ιδιότητα του πολίτη ως φορέα δικαιωμάτων επί της αναδιανομής ευημερίας προσκρούει σε εντάσεις μεταξύ συμπερίληψης και αποκλεισμού οι οποίες συνοδεύονται από οικονομικές και υπευθυνοποιητικές κατανοήσεις της ΙτΠ. Οι καθολικές διεκδικήσεις πρόσβασης στην ενέργεια σε δικαιωματική βάση, οι συστημικές κριτικές, και η διεκδίκηση της τοπικής ενεργειακής αυτονομίας περιορίζονται από υπολειμματικές πρακτικές φιλανθρωπικής διαχείρισης της φτώχειας και τεχνικο-οικονομικά φαντασιακά όταν συγκεκριμενοποιούνται.

Από την σύγκριση των δύο εγχειρημάτων διαφορετικής δομικής διάρθρωσης, διαφαίνεται πιο ξεκάθαρα αυτή η διττή, αντιφατική φύση των ΕΚ. Το «από τα πάνω» εκκινούμενο εγχείρημα, προερχόμενο από την κεντρική κυβέρνηση, φέρει πιο έντονα τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της νεοφιλελεύθερης κυβερνησιμότητας συνδυάζοντας μία εμπορική πλαισίωση της ενέργειας με υπολειμματική και επιλεκτική διαχείριση της φτώχειας. Ως αποτέλεσμα η πραγμάτωση ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας περιορίζεται σημαντικά από την επικράτηση οικονομο-κεντρικών κινήτρων που παρεμποδίζει την δημιουργία κοινών μέσω της ανάπτυξης αλληλέγγυων και εναλλακτικών σχέσεων. Από την άλλη στο «από τα κάτω» εγχείρημα τα υποκείμενα που παράγονται είναι πιο έντονα κριτικά ως προς το τρέχον σύστημα και δίνουν έμφαση στην πραγμάτωση της συμπερίληψης και της δικαιοσύνης εντός και πέραν του εγχειρήματος. Η διάρθρωση του εγχειρήματος λαμβάνει πιο έντονα κοινοτικά χαρακτηριστικά με την επικράτηση αξιακών κινήτρων και την πολιτικοποίηση της ενέργειας. Εν απουσία του κράτους φαίνεται να αναδύεται ένα πιο ριζοσπαστικό φαντασιακό το οποίο προάγει μία εναλλακτική αντίληψη της ενέργειας.

Η παραπάνω διαφοροποίηση δεν οφείλεται αποκλειστικά στη δομική διάρθρωση του εγχειρήματος αλλά έγκειται και στην γεωγραφική τους διαφοροποίηση.

Το χωρικό συγκείμενο φαίνεται να επιδρά στη διάρθρωση του εγχειρήματος και στην πραγμάτωση της ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας μέσω του καθορισμού της φύσης της αλληλεγγύης και των διεκδικήσεων που αναπτύσσονται. Ο ΥΠΕΡΙΩΝ αποτελεί τη σύσταση μίας κοινότητας εξ ολοκλήρου ενώ ο ΚΑΛΧΙΟΝ αποτελεί μία ΕΚ που ιδρύθηκε σε μία προϋπάρχουσα κοινότητα. Είναι αναμενόμενο επομένως στον ΥΠΕΡΙΩΝ η σύσταση της κοινότητας να συνοδεύεται από πιο μετασχηματιστικούς λόγους και πρακτικές καθώς ιδρύθηκε και πλαισιώθηκε από ανθρώπους με προϋπάρχουσα εμπειρία, και άρα ενδεχομένως και αντιλήψεις, στην δίκαιη ενεργειακή μετάβαση. Από την άλλη στον ΚΑΛΧΙΟΝ η καλλιέργεια μίας αντίστοιχα μετασχηματιστικής υποκειμενικότητας απαιτεί περισσότερη προσπάθεια καθώς όπως και σε άλλες νησιωτικές κοινότητες η έλλειψη προϋπάρχουσας εμπειρίας δημιουργεί εμπόδια στην επίτευξη ουσιαστικής συμμετοχικότητας (Kallis κ.ά., 2021). Ελλείπει αυτής της προσπάθειας είναι αναμενόμενο το εγχείρημα να υιοθετήσει τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά αναπαράγοντας προϋπάρχουσες έμφυλες, φυλετικές, και ταξικές σχέσεις εξουσίας κάτι που μετριάξει τη μετασχηματιστικότητά του (Wittmayer κ.ά., 2022). Από την άλλη η παρουσία και μόνο του εγχειρήματος σε μία μικρή, τοπική κοινωνία, αυξάνει και την τοπική του ορατότητα και σε συνδυασμό με την διακηρυκτική πλαισίωσή του ως «δημοτικό αγαθό» παράγει διεκδικήσεις πρόσβασης από τους υπόλοιπους κατοίκους. Το παραπάνω δε συμβαίνει στην περίπτωση του ΥΠΕΡΙΩΝ όπου το εγχείρημα δεν είναι άμεσα τοπικά ορατό ούτε συνυφασμένο με κάποια δημόσια πρωτοβουλία ώστε να εγείρει διεκδικήσεις συμμετοχής πέραν της κοινότητας.

Επομένως τόσο η δομική διάρθρωση του εγχειρήματος όσο και το τοπικό συγκείμενο φαίνεται να συσχετίζονται με τη μετασχηματιστική του δυνατότητα. Όμως εν τέλει και τα δύο εγχειρήματα διακρίνονται από υβριδικότητα αντανakλώντας το ευρύτερο δομικό συγκείμενο στο οποίο εντάσσονται. Η συνύπαρξη οικονομικών και κοινοτικών κινήτρων καταγράφεται και σε προηγούμενες έρευνες μελών ΕΚ στην Ελλάδα (Greenpeace, 2020). Οι αντιφάσεις στις πρακτικές και τους Λόγους των κοινοτήτων αντανakλούν τις αντιφάσεις της ίδιας της διαδικασίας καπιταλιστικής συσσώρευσης (Holloway, 2006, σ. 426) εντός της οικο-κοινωνικής μετάβασης. Ειδομένες ως μία προσπάθεια επίλυσης των αντιφάσεων της οικο-κοινωνικής μετάβασης, οι πολιτικές για τις ΕΚ προάγουν την ατομικιστική, αγοραίο-κεντρική κατανόηση της κοινότητας ως ιδεολογικό όχημα για την μετατόπιση των υλικών

αντιφάσεων στο ιδεολογικό πεδίο (O'Connor, 1988). Ωστόσο, αυτή η μετατόπιση καθιστά την αντιφατικότητα των ΕΚ δημιουργική (Λιέρος, 2014) καθώς ενέχει την δυνατότητα αντίστασης στην καπιταλιστική συσσώρευση και τις κυρίαρχες λογικές που τη συνοδεύουν μέσα από την παραγωγή συλλογικών υποκειμένων των οποίων οι λόγοι και οι πρακτικές αντιτίθενται, τουλάχιστον επί της αρχής, στην αγοραίο-κεντρική κατανόηση και υπολειμματική αναδιανομή της ενέργειας. Αν και η αντίσταση δεν είναι ολοκληρωτική, ούτε συνιστά πλήρη υπέρβαση της εμπορευματοποίησης της ενέργειας, ενέχει τουλάχιστον τη δυνατότητα παραγωγής ενός εναλλακτικού φαντασιακού (Κωτσάκης, 2012) προεικονίζοντας, έστω και ατελώς, την διαχείριση της ενέργειας ως κοινοτικό αγαθό σε δικαιωματική βάση (Campos & Marín-González, 2020) παράγοντας νέα πολιτικά νοήματα μέσω του συλλογικού πειραματισμού (Yates, 2015).

6.4. Επανοικειοποίηση των κοινών ή εμπορευματοποίηση της κοινότητας: μετασχηματιστική δυνατότητα των ΕΚ στο ελληνικό συγκείμενο

Κεντρικό συμπέρασμα αποτελεί η αντιφατική φύση των ΕΚ και η σημασία του τοπικού και ευρύτερου θεσμικού συγκείμενου μέσα στο οποίο υλοποιείται. Αν και η από τα πάνω δομική επίδραση φέρει ως βασική στόχευση την παραγωγή μιας νεοφιλελεύθερης κυβερνησιμότητας με άξονα την επιχειρηματοποίηση της κοινότητας (Anfinson, 2023) και την εργαλειοποίηση των ΕΚ ως μέσα υπολειμματικής αναδιανομής, η ύπαρξη των ΕΚ δημιουργεί χώρους πιθανής επαναπολιτικοποίησης της ενέργειας. Η επιχειρούμενη περίφραξη της ενέργειας μέσω της διπλής διαδικασίας εμπορευματοποίησης και υπολειμματικοποίησης δημιουργεί «αντίρροπες δυνάμεις», διεκδικήσεις καθολικότητας και αποεμπορευματοποίησης που ασκούν πίεση στην καπιταλιστική συσσώρευση (Holloway, 2011, σ. 441). Ωστόσο η δυνατότητά των ΕΚ να υπερβούν τις αγοραίες λογικές και την υπολειμματική αναδιανεμητική αρχή περιορίζεται από το δομικό συγκείμενο εντός του οποίου τίθεται η λειτουργία τους. Στο ελληνικό συγκείμενο η νεοφιλελεύθερη κυριαρχία με την συνεπακόλουθη προτεραιοποίηση της αγοραίο-κεντρικής κατανομής της ευημερίας δημιουργεί σημαντικές πιέσεις στις ΕΚ. Ελλείπει θεσμικής υποστήριξης και επαρκούς αναδιανομής και εν μέσω πολιτικών που προάγουν έντονα την καπιταλιστική συσσώρευση στον τομέα της ενέργειας (βλ. κεφ. 3.1), οι ΕΚ εξωθούνται σε μία «λογική επιβίωσης» που αποτρέπει την ανάπτυξη ευρύτερων δομικών και συστημικών διεκδικήσεων. Αντηχώντας παλαιότερες εμπειρίες κοινοτιστικών πειραμάτων (Κολέμπας, 2015, σ. 103-108) τα όρια της αγοράς περιορίζουν την πραγμάτωση της

ενεργειακής αυτονομίας μέσω προτεραιοποίησης του στόχου της οικονομικής βιωσιμότητας έναντι της απο-εμπορευματοποίησης.

Η κυρίαρχη οικο-κοινωνική πολιτική φαίνεται να πλαισιώνει την ενεργειακή δικαιοσύνη και δημοκρατία με τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία επιχειρώντας τη διαστρέβλωση των σχέσεων εξουσίας εντός αυτής. Η παραμορφωτική λειτουργία της ιδεολογίας είναι καθοριστική στη φυσικοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής (Gough, 1979, σ. 69) ενώ η διάχυση των ατομικιστικών ιδεολογιών της «προσωπικής απόδρασης» από τις κοινωνικο-περιβαλλοντικές συνέπειες της καπιταλιστικής συσσώρευσης συσκοτίζει τη συστημικότητα της οικολογικής κρίσης (O'Connor, 1984, σ. 21). Όμως η σύσταση της κοινότητας, όπως και τα εναλλακτικά εγχειρήματα και η κοινωνική πολιτική ευρύτερα, δεν αποτελεί μόνο εργαλειακή απόπειρα του κράτους να ενσωματώσει φτωχότερες περιοχές και ευάλωτες ομάδες στις λογικές του (Gough, 1979, σ. 219)¹¹ χωρίς ουσιαστική μεταβολή στις σχέσεις εξουσίας (Michels & De Graaf, 2010) αλλά και μορφή αντίστασης στην ηγεμονική ιδεολογία του ατομικισμού μέσω της διεκδίκησης εκδημοκρατισμού της διακυβέρνησης στο τοπικό επίπεδο, μία αντίσταση «πέρα και ενάντια στον πολιτικό καπιταλισμό και την διακυβερνούμενη κοινωνία» (O'Connor, 1984, σ. 227).

¹¹ Ο Gough (1979) αναφερόμενος στο έργο της Cockburn (1977) ανέδειξε πως η κοινοτική εργασία, και οι διάφορες πολιτικές τοπικής κοινωνικής πολιτικής στην Αγγλία το 1960-1970 αποτελούσαν μέρος της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης ως προσπάθεια «καλύτερης διαχείρισης των συγκρούσεων» μέσω της ενίσχυσης της τοπικής ταυτότητας και κοινότητας. Η προβληματική των «συμμετοχικών» μορφών τοπικής διακυβέρνησης αναδεικνύεται σε πλήθος κριτικών μελετών (βλ. π.χ. Diernenstein, 2018, Swyngedouw, 2005, και για την Ελλάδα Σκαμνάκης, Χ., & Πολυζωίδης, Π. 2013)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη προσφέρει προκαταρκτικές συνεισφορές σε εμπειρικά, μεθοδολογικά και θεωρητικά κενά. Η εξέταση των πεδίων της οικο-κοινωνικής πολιτικής, ενεργειακής δικαιοσύνης και ΙτΠ, και της ΚΑΛΟ επιτρέπει κάποιες προκαταρκτικές διασυνδέσεις. Η διασύνδεση των διακριτών πεδίων μαζί με την συγκριτική μεθοδολογία ΕΚ με διαφορετική ιδρυτική δομή εμπλουτίζει τη βιβλιογραφία των ΕΚ και συγκεκριμένα την ανάγκη μελέτης τους ως αντιφατικά εγχειρήματα στο πεδίο (Laes & Bombaerts, 2022), ανάλυσης των κινδύνων του ισομορφισμού (Scotti, 2024) και εξέτασης της μετασχηματιστικής δυνατότητας των εγχειρημάτων ΚΑΛΟ ως χωρικά προσδιοριζόμενα (Fernandes Esteves κ.ά., 2023· Gallego-Bono & Tapia-Baranda, 2021) και όχι ως αυταξία (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης, 2022). Επιπρόσθετα συνεισφέρει μέσω της διερευνητικής σκιαγράφησης των συσχετίσεων της ενεργειακής δικαιοσύνης και ενεργειακής δημοκρατίας/ΙτΠ, ένα θεωρητικό κενό στη βιβλιογραφία (Droubi κ.ά., 2022; Laes κ.ά., 2023; Sovacool κ.ά., 2023) προς μία κατεύθυνση υπέρβασης των φιλελεύθερων πλαισιώσεών τους (Dunlap & Tornel, 2023, 2024) και εμπειρικής τους θεμελίωσης στο τοπικό επίπεδο (Pel B., κ.ά., 2022). Η θεμελιωμένη προσέγγιση των Λόγων επέτρεψε μια συστηματική και θεωρητικά ευαίσθητη μελέτη των κοινωνικών υποκειμένων και των πρακτικών τους στα πλαίσια της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης όπου οι εμπειρικές έρευνες στην Ελλάδα είναι περιορισμένες καθώς είτε επικεντρώνονται στα τεχνικά ζητήματα της μετάβασης (Katsaprakakis κ.ά., 2022) είτε σε προτάσεις πολιτικής (Efthymiou κ.ά., 2022; Kanellou, Hinsch, κ.ά., 2023· Streimikiene κ.ά., 2021).

Η μελέτη απαντά επίσης στην ανάγκη διασύνδεσης της κοινωνικής και ενεργειακής πολιτικής στα πλαίσια της αναδυόμενης οικο-κοινωνικής ατζέντας (Hirvilammi κ.α., 2023) μέσω της κεντριοποίησης της ενεργειακής φτώχειας (Stojilovska κ.ά., 2023) αναδεικνύοντας την ως πολιτικά και συστημικά προσδιοριζόμενο φαινόμενο (Bouzarovski κ.ά., 2021). Αποτελεί μία πρώτη, διερευνητική διασύνδεση του συστημικού-θεσμικού με το τοπικό αναδεικνύοντας τις αλληλεπιδράσεις των ΕΚ με το πλαίσιο οικο-κοινωνικής πολιτικής (Gilles & Pappalardo, 2022· Creamer, κ.ά., 2018) μελετώντας τις διανεμητικές και διαδικαστικές διαστάσεις εντός και πέραν των ΕΚ (van Bommel & Höffken, 2021). Συνεπακόλουθα εντάσσεται σε μία προσπάθεια κριτικής κατανόησης της δίκαιης ενεργειακής μετάβασης (Bouzarovski, 2022) ως κοινωνικο-τεχνική διαδικασία (De Vidovich, 2024)

που διαρθρώνεται εντός συστημικών σχέσεων εξουσίας (Mitchell, 2011). Αν και η πλήρης τεκμηρίωση των παραπάνω αλληλεπιδράσεων απαιτεί περαιτέρω έρευνα πέραν του εύρους της παρούσας μελέτης, οι προαναφερθείσες διερευνητικές και προκαταρκτικές συνεισφορές προσφέρουν ενδείξεις για το πώς πραγματώνεται η ενεργειακή δικαιοσύνη και ΙτΠ σε τοπικό επίπεδο, συμβάλλοντας στην κριτική κατανόηση των κοινωνικών πρακτικών, δυνατοτήτων, περιορισμών και εντάσεων στις ενεργειακές κοινότητες ως συστημικά συγκειμενοποιημένους υβριδικούς χώρους κοινωνικής και πολιτικής διαπραγμάτευσης ανοίγοντας τον δρόμο για μελλοντικές συνεισφορές.

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης συμφωνούν με την βιβλιογραφία για τα ΕΚΕ που αναδεικνύει τις εντάσεις μεταξύ οικονομικής βιωσιμότητας και επίτευξης δικαιοσύνης και εκδημοκρατισμού (βλ. κεφ. 2.6.3). Κυριότερο συμπέρασμα είναι πως τόσο η από τα πάνω όσο και η από τα κάτω διάσταση των εγχειρημάτων φέρουν διαφορετικές προκλήσεις και προτερήματα. Η έλλειψη υποστήριξης από το κράτος περιορίζει σημαντικά την μετασχηματιστική δυνατότητα των κοινοτικών εγχειρημάτων καθώς καλούνται να λειτουργήσουν σε ένα νεοφιλελεύθερο αγοραίο πλαίσιο. Από την άλλη η έντονη παρουσία του κράτους υπό τους όρους που πραγματώνεται οδηγεί σε εργαλειοποίηση και αφομοίωση στις κυρίαρχες λογικές. Το παραπάνω αποτελεί μία προειδοποιητική επισήμανση ως προς την ανάγκη αποφυγής δυσιστικών αναγνώσεων (LaesκαιBombaerts 2022) των ΕΚ. Περαιτέρω έρευνα απαιτείται για να εξακριβωθούν οι συσχετίσεις μεταξύ του δομικού και θεσμικού συγκείμενου, της δομικής διάρθρωσης του εγχειρήματος, ως από τα πάνω ή από τα κάτω εκκινούμενο, και των υποκειμενικοποιητικών πρακτικών εντός των ΕΚ. Η συγκριτική μελέτη διαφορετικών εγχειρημάτων υπό το πρίσμα της ενεργειακής δικαιοσύνης και δημοκρατίας ως πολιτικά προσδιοριζόμενες έννοιες και πρακτικές αποφεύγοντας την ταύτισή τους με οποιαδήποτε θεσμική μορφή (Koga κ.α. 2024) αναδεικνύεται ως υποσχόμενη μεθοδολογία στην ανεύρεση των τρόπων, των όρων, και των προϋποθέσεων μέσω των οποίων οι ΕΚ μπορούν να αποτελέσουν πραγματικά μετασχηματιστικούς φορείς. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάσουν στην συμπερίληψη περισσότερων μελετών περίπτωσης και στη διενέργεια συγκρίσεων μεταξύ διαφορετικών χωρών/καθεστώτων οικο-ευημερίας. Επιπρόσθετα, θα ήταν πολύ γόνιμη η συμπερίληψη των οπτικών των ίδιων των ωφελούμενων από τις κοινοτικές δράσεις αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας προκειμένου να σκιαγραφηθεί το

βίωμα των πολιτικών για τους παραλήπτες της παροχής και η υποκειμενοποίησή τους ως «ωφελομένων». Τέλος, περαιτέρω εμβάθυνση στη συγκριτική προσέγγιση μέσω μεθόδων συλλογής δεδομένων όπως ομάδες εστίασης με μέλη από διαφορετικές ΕΚ, διενέργεια ερωτηματολογίων ανοιχτού τύπου, ή/και συνδυασμός ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων θα επέτρεπε την εξαγωγή πιο εμπειριστατωμένων και γενικεύσιμων συμπερασμάτων για την επίδραση της δομικής διάρθρωσης του εγχειρήματος στην μετασχηματιστική του δυνατότητα.

Εν κατακλείδι, η αναδεικνυόμενη ενσωμάτωση των κοινοτικών εγχειρημάτων στην κυρίαρχη αγοραίο-κεντρική εννοιολόγηση της ενέργειας σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται με πλήρη ακύρωση της μετασχηματιστικής τους δυνατότητας ή της συμβολής τους στην αντιμετώπιση της κοινωνικής αποστέρησης. Ούτε αποτελεί μομφή των ανθρώπων, οργανώσεων, και φορέων που απαρτίζουν και καθοδηγούν το εγχείρημα. Η παραπάνω ανάλυση αποτελεί μία πρόσκληση για κριτικό αναστοχασμό των περιορισμών που επιβάλλει το νεοφιλελεύθερο πλαίσιο με τη διττή ολοποιητική και εξατομικευτική τάση η οποία περιβάλλει κάθε κοινοτικό εγχείρημα. Και αυτό όχι για να αποθαρρύνει την συμμετοχή σε τέτοια εγχειρήματα ούτε προς χάριν αναζήτησης κάποιου «καθαρού υποκειμένου» (Holloway, 2006) αλλά για να μπορέσουν να αποτελέσουν ζωντανό χώρο αμφισβήτησης και ενδεχομένως και υπέρβασης των ανωτέρω δομικών περιορισμών. Εντάσσοντας τη συστημική κριτική και αναγνωρίζοντας την περιοριστική επίδραση του νεοφιλελεύθερου συγκείμενου το κίνημα της κοινοτικής ενέργειας θα μπορέσει να υιοθετήσει αναδιανεμητικές διεκδικήσεις σε ένα πλαίσιο απο-εμπορευματοποίησης της ενέργειας οικοδομώντας έτσι σχέσεις, δομές, και υποκείμενα πέρα και ενάντια στο κράτος και τον καπιταλισμό. Ειδικά ελλοχεύει ο κίνδυνος περαιτέρω ενσωμάτωσης στις κυρίαρχες λογικές και αφομοίωσης αφενός απ' την αγοραία-επιχειρηματική και υπευθυνοποιητική διαχείριση της φτώχειας και αφετέρου από την κρατική εργαλειοποίηση ακόμα και αν αρθούν οι φραγμοί ισότιμης πρόσβασης στην αγορά ενέργειας. Σε αυτό το πλαίσιο η κατανόησή των ΕΚ ως αντιφατικά εγχειρήματα και η προσπάθεια ιστορικοποιημένης σκιαγράφησης των σχέσεών τους με το ευρύτερο δομικό συγκείμενο κρίνεται επιτακτική προκειμένου να αποφευχθούν οι τάσεις δυστικής τους αντιμετώπισης.

Εν τέλει η υιοθέτηση μιας κριτικής σκοπιάς εκκινεί από την αναγνώριση πως ο καπιταλισμός έχει την ικανότητα να «ενσωματώνει τις κριτικές του» (Fischer, 2009) ιδιαίτερα τις οικολογικές κριτικές, σε ένα πλαίσιο που δεν αναιρεί την καπιταλιστική

δομή της παραγωγής (Chiapello, 2013) μετατρέποντας ακόμα και χειραφετητικά εγχειρήματα σε νέα πεδία κοινωνικού ελέγχου. Η αποφυγή του παραπάνω απαιτεί διαρκή επαγρύπνηση και αποδόμηση κάθε «τέχνης εξουσίας» που παρουσιάζεται ως «εναλλακτικό» λειτουργώντας ως μία νέα ιδεολογική πλαισίωση της καπιταλιστικής συσσώρευσης αλλά και μία αναγνώριση της παραγωγής νέων πεδίων κοινωνικής διαπραγμάτευσης και δυνάμει επανα-πολιτικοποίησης της διανομής ευημερίας. Κάθε τάση φетиχοποίησης ή πλήρους απόρριψης κινδυνεύει να παραγνωρίσει αφενός τους κινδύνους ενσωμάτωσης και αφετέρου την χειραφετητική ενδεχομενικότητα των νέων κοινωνικών πεδίων. Η αναγνώριση της αντιφατικότητας των εναλλακτικών εγχειρημάτων μας επιτρέπει την πραγματολογική αναζήτηση της «μπερδεμένης και αντιφατικής παρουσίας της εξέγερσης στην καθημερινότητα» (Holloway, 2006, σ. 431) ως μία διαρκή ρήξη με το κυρίαρχο η οποία για να μετουσιωθεί σε μετασχηματισμό του απαιτεί την αναγνώριση των προϋπάρχουσων σχέσεων εξουσίας (Καβουλάκους & Γριζάς, σ. 102).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Bee Green, SmartRue (2021). Ο ρόλος των ενεργειακών κοινοτήτων στη δίκαιη ενεργειακή μετάβαση στην Ελλάδα. Από: https://thinkbee.org/wp-content/uploads/2022/01/%CE%99%CE%9D%CE%A0ThinkBee_%CE%95%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CC%81%CF%82-%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CC%81%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82-1.pdf

Chalkion. (2022). Αποτελέσματα έκτακτης Γενικής Συνέλευσης 26 Φεβρουαρίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://chalkion.gr/#news>

Chalkion. (χ.χ.). Νέα & Ανακοινώσεις. Ανακτήθηκε από <https://chalkion.gr/#news>

Electra Energy και Ένωση Καταναλωτών – Η Ποιότητα της Ζωής – E.K.ΠΟΙ.ΖΩ. (2023). Ανεπαρκής εφαρμογή του εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού & Έκδοση των σχετικών Κοινών Υπουργικών Αποφάσεων για τις Ενεργειακές Κοινότητες. Desmi. <https://desmi.info/%ce%b5%ce%bd%ce%b5%cf%81%ce%b3%ce%b5%ce%b9%ce%b1%ce%ba%ce%ad%cf%82-%ce%ba%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%8C%cf%84%ce%b7%cf%84%ce%b5%cf%82-%cf%84%ce%b1-%ce%b4%cf%8d%ce%bf-%ce%b2%ce%b1%cf%83%ce%b9%ce%ba%ce%ac-2/>

Energypress. (2023). Σκυλακάκης: Τέλος η κρατικοδίαιτη ζωή και οι επιδοτήσεις στις ΑΠΕ. Energypress.gr. <https://energypress.gr/news/skylakakis-telos-i-kratikodiaiti-zoi-kai-oi-epidotiseis-stis-ape>

Gough, I. (1979). Η Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους. Αθήνα: Σαββάλας.

Greenpeace & Electra Energy. (2021). Οδηγός σύστασης ενεργειακών κοινοτήτων. Ανακτήθηκε από https://www.greenpeace.org/static/planet4-greece-stateless/2021/05/b52e6e5e-odigos_systasis_energeiakon_koinotiton.pdf

Greenpeace (2023) Ενεργειακές κοινότητες: τα σχόλιά μας για το νέο νομοσχέδιο. Από:

<https://www.greenpeace.org/greece/issues/klima/48309/energeiakes-koinotites-sxolia-nomosxedio/>

Greenpeace. (2020). Οι ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα. Greenpeace. Αποτελέσματα έρευνας των Greenpeace, Electra Energy Cooperative και της ερευνητικής ομάδας του ΕΜΠ SmartRue. Από: <https://www.greenpeace.org/greece/issues/klima/15472/oi-energeiakes-koinothtes-stin-ellada/>

Holloway, J. (2006). Ας αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία: Το νόημα της επανάστασης σήμερα (Α. Χολογουέι, Μετάφρ.). Αθήνα: Σαββάλας. (Πρωτότυπη έκδοση: *Change the World Without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*, 2002).

Holloway, J. (2011). Ρωγμές στον καπιταλισμό. (Άννα Χόλογουεη, μετφρ). Αθήνα: Σαββάλας (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2010 Crack Capitalism)

Hyperion Community. (χ.χ.). Αρχική σελίδα. Ανακτήθηκε (12/2024) από: <https://hyperion-community.gr/>

ImpactHub. (2023). ΣΥΝ-ΕΝΕΡΓΕΙΑ | Οι ενεργειακές κοινότητες ως ένα πρακτικό εργαλείο για την καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας. Από: <https://athens.impacthub.net/ta-nea-mas/%CF%83%CF%85%CE%BD-%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84/>

Levitas, R. (2004). Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού και η νέα ντυρκεμιανή ηγεμονία. Στο Πετμεζίδου-Τσουλουβη, Μ., & Παπαθεοδώρου, Χ. (Επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*. Αθήνα: ΕΞΑΝΤΑΣ.

POWERPOOR Project. (2021). *Energy poverty guidebook for energy planning* (v1.2) [Deliverable Report D5.2]. POWERPOOR. Από: <https://powerpoor.eu/sites/default/files/2022-02/D5.2%20Energy%20Poverty%20Guidebook%20for%20Energy%20Planning%20v1.2.pdf>

The Green Tank (2023) «Οι ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα και τις λιγνιτικές περιοχές #3». Από: https://thegreentank.gr/wp-content/uploads/2023/01/202301_GreenTank_Brief_EnergyCommunities3_EL.pdf

The Green Tank (2023) «Οι ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα και τις λιγνιτικές περιοχές #4»

The Green Tank (2024) «Ενεργειακές κοινότητες & αυτοπαραγωγή στην Ελλάδα #6»

The Green Tank. (χ.χ.). *Παρατηρητήριο Ενεργειακών Κοινοτήτων | Θεσμικό πλαίσιο: Οι πολίτες κάνουν πράξη τη Δίκαιη Μετάβαση*. The Green Tank. Ανακτήθηκε στις 19 Ιανουαρίου 2025, από <https://thegreentank.gr/community-energy-watch/thesmiko-plaisio/#1675931100147-f18e648b-b6fc>

The Green Tank. (χ.χ.). Παρατηρητήριο Ενεργειακών Κοινοτήτων. Οι πολίτες κάνουν πράξη τη Δίκαιη Μετάβαση. Ανακτήθηκε 18 Ιανουαρίου 2025, από <https://thegreentank.gr/community-energy-watch/>

World Energy News. (2023). Οι αρνητικές τιμές "παγώνουν" τις επενδύσεις στα φωτοβολταϊκά - Σκυλακάκης: Βίαιος κύκλος ανοίγει. *World Energy News*. <https://www.worldenergynews.gr/ananeosimes/articles/560408/oi-arritikes-times-pagonoun-tis-ependyseis-sta-fotovoltaika-skyalakakis-viaios-kyklos-anoigei>

Αβράμη, Λ. (2019). Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής για την κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα της κρίσης: Περιβαλλοντική Φορολογία και Ενεργειακή Φτώχεια. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 45, 111-147.

Αδάμ, Σ. (2022). Θεσμικό πλαίσιο και μέτρα στήριξης για την Κ.Αλ.Ο. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Νικολαΐδης (Επιμ.), *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές* (σσ. 221-236). Περιφέρεια Κρήτης/Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Αδάμη, Σ. Παπαθεοδώρου, Χ. (2010). Κοινωνική οικονομία και κοινωνικός αποκλεισμός: Μια κριτική προσέγγιση. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Αδάμη, Σ. Παπαθεοδώρου, Χ. (2012). Κοινωνική οικονομία και ενεργητικές πολιτικές ένταξης. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ. Από: <https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/04/files/study--19.pdf>

Ανθοπούλου, Θ., & Παρταλίδου, Μ. (2015). Εναλλακτικά Αγροτροφικά Δίκτυα και νέες αλληλέγγυες εταιρικές μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Διερευνώντας την Κοινοτικά Υποστηριζόμενη Γεωργία. *Γεωγραφίες*, 16, 76-96. <https://ikee.lib.auth.gr/record/269542>

Αποσπόρης, Χ. (2024α). Δημοσιεύτηκε η Υπουργική για προτεραιότητα όρων σύνδεσης στα έργα ΑΠΕ με σύναψη βιομηχανικών PPAs - Τι προβλέπει για μέγιστο όριο, προτεραιότητα και περιορισμούς έγχυσης. *Energypress*. Από: <https://energypress.gr/index.php/news/sta-24-gigabat-ta-erga-ape-poy-tha-laboyn-oroys-syndesis-logo-ypografis-biomihanikon-ppas>

Αποσπόρης, Χ. (2024β). Σκυλακάκης: Γιατί θα έχουμε βίαιους επενδυτικούς κύκλους στις ΑΠΕ - Διέξοδος το demand response στις ενεργειακές κοινότητες. *Energypress*. <https://energypress.gr/news/skylakakis-giati-tha-choyme-biaioys-ependytikoys-kykloys-stis-ape-diexodos-demand-response>

Βαταβάλη, Φ. Χατζηκωνσταντίνου, Ε. (2019) Κατοικία και Πρόσβαση στην Ενεργεία: Νέα Φαινόμενα και Απαντήσεις σε ένα Μεταβαλλόμενο Τοπίο. Στο Κουραχάνης (Επιμ.) *Κατοικία και Κοινωνία: προβλήματα, πολιτικές και κινήματα*. Αθήνα: Διόνικος.

Βαταβάλη, Φ., Κατσουλάκος, Ν. και Χατζηκωνσταντίνου, Ε. (2022), «Προβλήματα, Πρακτικές και Αντιλήψεις σε Σχέση με την Κατανάλωση Ενέργειας στην Κατοικία», Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.

Βέλλιος, Χ. (2023). Με το βλέμμα στον εικονικό ενεργειακό συμψηφισμό και οι Δήμοι – Ποιοι κάνουν Ενεργειακές Κοινότητες. A-Energy.gr Από: <https://aenergy.gr/%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%81%CE%AF%CF%83%CF%84%CE%B5-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C/>

Βενιέρης, Δ. (2015), Κοινωνική Πολιτική. Έννοιες και Σχέσεις, Αθήνα: Τόπος.

Γεώργιας, Κ. (2013). Κοινωνική Οικονομία: Θεωρία, Εμπειρία και Προοπτικές. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Γράβαρης, Δ. (2018). Δύο Ιστορικές Μορφές του κοινωνικού κράτους. Στο Σακελλαρόπουλος, Θ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης, Χ. Αγγελάκη, Μ. (επιμ.) Κοινωνική Πολιτική. Αθήνα: Διόνικος.

Δεληγιάννης, Κ. (2023). *Ενέργεια: Αλλάζει ο επενδυτικός χάρτης στις ΑΠΕ - Τάσεις συγκέντρωσης*. Insider.gr.
<https://www.insider.gr/oikonomia/341467/energeia-allazei-o-ependytikos-hartis-stis-ape-taseis-sygkentrosis>

Δερμετζής, Χ. (2023). ΔΕΔΔΗΕ: Τα κορεσμένα δίκτυα και πού μπορούν να γίνουν νέες συνδέσεις. *Ecopress*. Ανακτήθηκε από: <https://ecopress.gr/deddie-ta-koresmena-diktya-kai-pou-bo/>

Δέσμη Ενεργειακών Κοινοτήτων. (2024α). Κοινός Σχολιασμός Ενεργειακών Κοινοτήτων προς ΥΠΕΝ ως προς το Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας «ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΑΠΟ ΑΝΑΝΕΩΣΙΜΕΣ ΠΗΓΕΣ – ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΩΝ ΟΔΗΓΙΩΝ ΕΕ 2018/2001 ΚΑΙ 2019/944». Από:
<https://desmi.info/%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%BF-2/>

Δέσμη Ενεργειακών Κοινοτήτων. (2024δ). Προκλήσεις και προτάσεις για την εφαρμογή του ταυτοχρονισμού στα έργα των Ενεργειακών Κοινοτήτων, και στρατηγικά επόμενα βήματα - Επιστολή προς ΥΠΕΝ και ΡΑΑΕΥ. Από:
<https://desmi.info/%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%ba%ce%bb%ce%ae%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%cf%80%cf%81%ce%bf%cf%84%ce%ac%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82-%>

<https://desmi.info/%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%cf%86%ce%b1%cf%81/>

Δέσμη. (2024β). Επιστολή προς το ΥΠΕΝ με θέματα: «1) Ανεπαρκής εφαρμογή του εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού & 2) Έκδοση των σχετικών Κοινών Υπουργικών Αποφάσεων σχετικά με την πλήρη εφαρμογή του νέου πλαισίου για τις Ενεργειακές Κοινότητες που προβλέπει ο νόμος 5037/2023». Από: <https://desmi.info/%ce%b3%ce%bd%ce%b5%cf%81%ce%b3%ce%b5%ce%b9%ce%b1%ce%ba%ce%ad%cf%82-%ce%ba%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%8c%cf%84%ce%b7%cf%84%ce%b5%cf%82-%cf%84%ce%b1-%ce%b4%cf%8d%ce%bf-%ce%b2%ce%b1%cf%83%ce%b9%ce%ba%ce%ac-2/>

Δέσμη. (2024γ). ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ - Σχόλια σχετικά με το νομοσχέδιο του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας με τίτλο: «Ρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό της διαχείρισης αποβλήτων, τη βελτίωση του πλαισίου εξοικονόμησης ενέργειας, την ανάπτυξη των έργων ενέργειας και την αντιμετώπιση πολεοδομικών ζητημάτων». Υπόμνημα Δ24_02. Από: https://desmi.info/wp-content/uploads/2024/10/%CE%9424_02_%CE%A5%CF%80%CF%8C%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1-.pdf

Δήμος Χάλκης. (2021) Ενεργειακή Κοινότητα Χάλκης - «ChalkiOn». dimoshalkis.gr

Δημουλάς, Κ. (2018). Κρίση και Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης. Στο Δημουλάς, Κ. Κουζής, Ι. (επιμ.) *Κρίση και κοινωνική πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις*. Αθήνα: Τόπος.

Δημουλάς, Κ. Κουζής, Ι. (2018). Κρίση και κοινωνική πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις. Αθήνα: Τόπος.

Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. (2020). *Έκθεση 2019-2020: Σχέδιο Δράσης για την ανάπτυξη του χώρου της Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας 2020-2022*. Αθήνα.

Δουβίτσα, Ι. (2022). Η ελληνική συνεταιριστική νομοθεσία: Από τον κατακερματισμό στην ενοποίηση. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Νικολαΐδης (Επιμ.), *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές* (σσ. 237-258). Περιφέρεια Κρήτης/Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Ειδική Υπηρεσία Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης (ΕΥΔΑΜ). (2023, September 27). Στήριξη Ενεργειακών Κοινοτήτων για την Ανάπτυξη Δράσεων Αυτοπαραγωγής (Ενεργειακές Κοινότητες). Από: <https://eydam.gr/27-9-2023-stirixi-energeiakon-koinotiton-gia-2/>

Ευρωπαϊκή Ένωση. (2020). ΣΥΣΤΑΣΗ (ΕΕ) 2020/1563 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 14ης Οκτωβρίου 2020, σχετικά με την ενεργειακή φτώχεια. *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ, L 357/35*. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020H1563>

Ευρωπαϊκή Ένωση. (2023). ΟΔΗΓΙΑ (ΕΕ) 2023/1791 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ, της 13ης Σεπτεμβρίου 2023, για την ενεργειακή απόδοση και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) 2023/955 (αναδιατύπωση). *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομοθετικές Πράξεις, ΟΔΗΓΙΕΣ, L 231/1*. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023L1791>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Γραματεία Καθαρής Ενέργειας για τα Νησιά. (2020). ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΘΑΡΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ Χάλκη. 1^η έκδοση.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2022). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών: Στρατηγική της ΕΕ για την ηλιακή ενέργεια. COM/2022/221 final. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A221%3AFIN&qid=1653034500503>

Ζαϊμάκης Γ. & Νικολαΐδης Ε. (2022). Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές. Περιφέρεια Κρήτης/Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Καβουλάκος, Κ. Γριτζάς, Γ. (2015). Εναλλακτικοί Οικονομικοί και Πολιτικοί Χώροι. Αθήνα: Κάλιπος

Κάλχιον – Ενεργειακή Κοινότητα Χάλκης. (2021, Νοέμβριος). Πρακτικά 1^{ης} Τακτικής Γενικής Συνέλευσης και 1^{ης} Εκλογικής Διαδικασίας της Ενεργειακής Κοινότητας Χάλκης. *ChalkiOn*. https://chalkion.gr/files/2021_11_23_GA_1.pdf

Κάλχιον. (2021). ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ Της Ενεργειακής Κοινότητας Χάλκης με διακριτικό τίτλο «Κάλχιον» - «ChalkiOn». https://chalkion.gr/files/2021_07_19_Articles.pdf

Κάλχιον. (2021/12). Ενημέρωση. Ανακτήθηκε από <https://www.dimoshalkis.gr/wp-content/uploads/2021/12/%CE%95%CE%9D%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%95%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%97-KOINOTHTA-%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97-%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%A9%CE%9D-%CE%A0-1.pdf>

Κάλχιον.(2022/11). Πρακτικό 7 Τακτικής Γενικής Συνέλευσης (εξ αναβολής) της Ενεργειακής Κοινότητας Χάλκης «Κάλχιον». *ChalkiOn.gr*. Ανακτήθηκε από: https://chalkion.gr/files/2022_11_07_GA_7.pdf

Καραγιάννη, Σ., & Πεμπτεζόγλου, Μ. (2022). Περιβαλλοντικές πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Στο Κ. Κασσιμάτη, Χ. Παπαθεοδώρου, & Χ. Σκαμνάκης (Επιμ.), Κοινωνική θεωρία και κοινωνική πολιτική: Διαστάσεις της κοινωνικής αλλαγής και αναπαραγωγής σσ. 293-301. Αθήνα, Τόπος.

Καράτziu. (2024). Ενεργειακές Κοινότητες: Πώς γίνεσαι αυτοπαραγωγός και καταναλωτής φθηνής και πράσινης ενέργειας; Lifo. Απο: <https://www.lifo.gr/stiles/optiki-gonia/energeiakes-koinotites-pos-ginesai-aytoparagogos-kai-katanalotis-fthinis-kai>

Κατερίνη, Τ. (2019). Το Κίνημα κατά των Πλειστηριασμών Κατοικίας. In Ν. Κουραχάνης (Επιμ.), *Κατοικία και κοινωνία: Προβλήματα, πολιτικές και κινήματα* (σσ. 333-362). Αθήνα, Διόνικος.

Καψάλης, Α., Κουμαριανός, Β. και Κουραχάνης, Ν. (Επιμ.) (2021). Κοινωνική Πολιτική, Αυταρχικός Νεοφιλελευθερισμός και Πανδημία. Αθήνα, Τόπος.

Κιτσικόπουλος, Δ., & Βρεττός, Χ. (2023). *Ο κοινωνικός αντίκτυπος των ενεργειακών κοινοτήτων στην Ελλάδα*. Υπεύθυνος έκδοσης: Μιχάλης Γουδής. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας και Οργάνωση Ηλέκτρα Energy. ISBN: 978-618-5580-14-8; 978-618-86489-0-6. Από: https://www.rescoop.eu/uploads/rescoop/downloads/Social-Impact-of-EC-in-Greece_GR_FINAL.pdf

Κολέμπας, Γ. (2015). *Ο Σύγχρονος Κοινοτισμός*. Αθήνα, οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Κοροβέση, Α. (2019). Εξελίξεις σε Ευρωπαϊκό και Εθνικό Επίπεδο σχετικά με την Ενεργειακή Φτώχεια. Στο Κ. Μεταξά (Επιμ.), *Ενεργειακή Φτώχεια στην Ελλάδα: Πολιτικές Εξελίξεις και Προτάσεις Κοινωνικής Καινοτομίας για την Αντιμετώπιση της* (σελ. 123-145). Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ. https://gr.boell.org/sites/default/files/2020-12/BOLL_POVERTY2_WEB.pdf

Κουραχάνης Ν. (2017). Το Μίγμα Ευημερίας στις Πολιτικές Αντιμετώπισης της Έλλειψης Στέγης στην Ελλάδα και οι Ευρύτερες Συνδηλώσεις του. *Κοινωνική Πολιτική*, 5, 64–79. <https://doi.org/10.12681/sp.10601>

Κουραχάνης, Ν. (2019). *Κατοικία και Κοινωνία: προβλήματα, πολιτικές και κινήματα*. Αθήνα: Διόνικος.

Κωτσάκης, Δ. (2012). 3 και 1 κείμενα, Το κοινό και η δημοκρατία. Για τη δημόσια παιδεία. Αλλοτρίωση και κομμουνισμός. Δημόσιος χώρος: Χώρος των πολιτών, χώρος των ιδιωτών. Αθήνα, Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Λαφαζάνη, Ό., & Κυραμαργιού, Ε. (2020). Χώρος Στέγασης Προσφυγών City Plaza: Ένα Εγχείρημα Συγκατοίκησης από "τα κάτω". Στο Κ. Κουραχάνης (Επιμ.), *Κατοικία και Κοινωνία: Προβλήματα, Πολιτικές και Κινήματα* (σσ. 317-336). Διόνικος.

Λιέρος, Γ. (2012). *Υπαρκτός καινούργιος κόσμος: Κοινωνική/Αλληλέγγυα και Συνεργατική Οικονομία*. Αθήνα: οι εκδόσεις των συναδέλφων

Μητσοτάκης (2021). Μητσοτάκης: «Η Χάλκη καθίσταται διεθνές υπόδειγμα πράσινης ανάπτυξης και κυκλικής οικονομίας». *Πρώτο Θέμα*. Από: <https://www.protothema.gr/politics/article/1178651/deite-live-o-mitsotakis-mila-stin-ekdilosi-gia-tin-edaxi-tis-halkis-sto-gr-eco/>

Νικολόπουλος, Τ. Καπογιάννης, Δ. (2019). Εισαγωγή στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: το μετέωρο βήμα μιας δυνατότητας. Αθήνα: οι εκδόσεις των συναδέλφων.

Νόμος Υπ' Αριθμ. 5037, ΦΕΚ Α 78/29.3.2023. *Μετονομασία της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας σε Ρυθμιστική Αρχή Αποβλήτων, Ενέργειας και Υδάτων και διεύρυνση του αντικειμένου της*. ΦΕΚ Α' 78, 3790.

Νόμος υπ' αριθμ. 5106. (2024). Ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση των πολυεπίπεδων επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στους τομείς: α) της διαχείρισης υδάτων, β) της διαχείρισης και προστασίας των δασών, γ) της αστικής ανθεκτικότητας και πολιτικής, δ) της καταπολέμησης της αυθαίρετης δόμησης, ε) της ενεργειακής ασφάλειας και άλλες επείγουσες διατάξεις. *ΦΕΚ Α 63/1.5.2024*.

Πανταζοπούλου, Α. (2021). Τι είναι η ενεργειακή κοινότητα και γιατί πρέπει να πάρουμε την ενέργεια στα χέρια μας; *Popaganda*. Ανακτήθηκε από <https://popaganda.gr/stories/hyperion-energeiaki-kinotita-klima-iliaki-energeia/>

Παπαδοπούλου, Δ. (2012). Κοινωνιολογία του Αποκλεισμού στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης. Αθήνα: Τόπος.

Παπαθεοδώρου, Χ. (2018). Φτώχεια και λιτότητα στην Ελλάδα της κρίσης: Η ενδυνάμωση του νεοφιλελευθερισμού και η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Στο Δημουλάς, Κ. Κουζής, Γ. (επιμ.) *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική, Αδιέξοδα και Λύσεις*. Αθήνα, Τόπος.

Σακελλαρόπουλος, Θ. (2018). Κοινωνικο Κράτος και Κοινωνική Πολιτική σε Ιστορική Προοπτική. Στο Σακελλαρόπουλος, Θ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης, Χ. Αγγελάκη, Μ. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος.

Σκαμνάκης, Χ., & Πολυζωίδης, Π. (2013). Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών (ΣΕΜ): Η ατελής λειτουργία ενός σημαντικού θεσμού για την αυτοδιοίκηση. *Social Cohesion and Development*, 8(2), 165-176.

Σκαμνάκης, Χ. (2019). Η κοινωνική πολιτική στην αυτοδιοίκηση. Αθήνα, Διόνικος

Τζέκου, Ε.-Ε., Βραγοτέρης, Β., & Γριτζάς, Γ. (2022). Εναλλακτικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης και σύγχρονες μορφές έκφανσης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας με στόχο τη δημιουργία Οικονομιών της Κοινότητας.

Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Νικολαΐδης (Επιμ.), *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές* (σσ. 91-108).

Περιφέρεια Κρήτης/Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Τσέκερης, Δ. (2022). Κοινωνική οικονομία και ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ε. Νικολαΐδης (επιμ.), *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές* (σσ. 157-167). Περιφέρεια Κρήτης/Πανεπιστήμιο Κρήτης.

ΥΠΕΡΙΩΝ. (2023). Καταχώριση στο Γενικό Εμπορικό Μητρώο (Γ.Ε.ΜΗ.) με αριθμό πρωτοκόλλου 3007257 και δημοσίευση στο διαδικτυακό τόπο του Γ.Ε.ΜΗ., στοιχείων της Ενεργειακής Κοινότητας Περιορισμένης Ευθύνης «ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΥΠΕΡΙΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ». 2023.

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας, Ειδική Υπηρεσία «Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ ΥΠΕΝ». (2024). Προκήρυξη του Προγράμματος με τίτλο «Εξοικονομώ 2025», που θα υλοποιηθεί στο πλαίσιο της Δράσης του RePowerEU 16994 «Ενεργειακή απόδοση και προώθηση των ΑΠΕ για αυτοκατανάλωση» με την υποστήριξη του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΥΠΕΝ/ΥΔΕΝ/140667/826). Ανακτήθηκε από <https://ecopress.gr/wp-content/uploads/EXOIKONOMO-2025.pdf>

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας [ΥΠΕΝ]. (2021). ΥΠΕΝ/ΓΔΕ/89335/5599/27.9.2021 «Έγκριση Σχεδίου Δράσης για την Καταπολέμηση της Ενεργειακής Ένδειας, σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 25 του ν. 4342/2015». Ανακτήθηκε από: <https://www.taxheaven.gr/circulars/37651/ypen-gde-89335-5599-27-9-2021>

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας [ΥΠΕΝ]. (2021, Ιούλιος). Η Χάλκη γίνεται το πρώτο GR-eco island - Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. Ανακτήθηκε από: <https://ypen.gov.gr/i-chalki-ginetai-to-PROTO-GR-eco-island/>

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας [ΥΠΕΝ]. (2022). Καθορισμός πλαισίου προτεραιότητας στην χορήγηση οριστικών Προσφορών Σύνδεσης για σταθμούς ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ και σταθμούς αποθήκευσης [ΦΕΚ 4333/Β'/12.08.2022].

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας [ΥΠΕΝ]. (2024β).

*Τροποποίηση και αντικατάσταση της υπό στοιχεία

ΥΠΕΝ/ΔΑΠΕΕΚ/15084/382/19.02.2019 υπουργικής απόφασης «Εγκατάσταση σταθμών παραγωγής από αυτοπαραγωγούς με εφαρμογή ενεργειακού συμψηφισμού ή εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού σύμφωνα με το άρθρο 14Α του ν. 3468/2006, όπως ισχύει, και από Ενεργειακές Κοινότητες με εφαρμογή εικονικού ενεργειακού συμψηφισμού σύμφωνα με το άρθρο 11 του ν. 4513/2018» (Β' 759). ΦΕΚ Β'/5074/05.09.2024.

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. (2021, Νοεμβρίου). Η εποχή των GR-ecoislands ξεκινάει από τη Χάλκη - Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. <https://ypen.gov.gr/i-epochi-ton-gr-ecoislands-xekinai-apo-ti-chalki/>

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. (2024α). *Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ) - αναθεωρημένη έκδοση*. <https://www.opengov.gr/minenv/wp-content/uploads/2024/08/%CE%95%CE%B8%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F-%CE%A3%CE%A7%CE%95%CE%94%CE%99%CE%9F-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%95%CE%BD%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%95%CE%99%CE%91-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CE%9A%CE%9B%CE%99%CE%9C%CE%91-%CE%95%CE%A3%CE%95%CE%9A-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B7-%CE%AD%CE%BA%CE%B4%CE%9F%CF%83%CE%B7.pdf>

Φαμελλiάρη, Σ. (2023). Ενεργειακές Κοινότητες Κοινωνική Αλλαγή Από την πρίζα μας. *Athens Voice Magazine 20 Years*. Ανακτήθηκε από: https://issuu.com/athensvoice/docs/athens_voice_20_years

Φερόνας, Α. (2018). Κοινωνικές ανάγκες, κοινωνικοί κίνδυνοι και κοινωνική αλληλεγγύη. Στο Σακελλαρόπουλος, Θ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης, Χ. Αγγελάκη, Μ. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος.

Φουκώ, Μ. (1991). Δύο Δοκίμια για το Υποκείμενο και την Εξουσία. Γιατί Μελετάμε την Εξουσία: το Ζήτημα του Υποκειμένου. Η Μικροφυσική της Εξουσίας, (Τρουλινού, Λ. μτφρ.), Αθήνα: Ύψιλον.

Φουκώ, Μ. (2011). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (Μπεντζέλος Τ., Μετάφρ.). Πλέθρον. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1975 ως *Surveiller et punir. Naissance de la prison*).

Φωτιάδη. (2023). «Ανάσα» σε ευάλωτα νοικοκυριά με τη σύσταση ενεργειακών κοινοτήτων. Από: <https://www.kathimerini.gr/society/562518004/anasa-se-eyalota-noikokyria-me-ti-systasi-energeiakon-koinotiton/>

Ψημίτης, Μ. (2017). Κοινωνικά Κινηματα Στην Καθημερινή Ζωή Ταυτότητα, Αλληλεγγύη Και Προεικόνιση Σε Συγχρονες «Κοσμοπολιτικές Κοινοτητες». Αθήνα: εκδ. Τζιόλα.

Ξενόγλωσση

Adam, S. and Teloni, D. (2015). Solidarity clinics in crisis-ridden Greece: the experience of health care provision when public health care is in retreat. Research Report, Athens: Observatory of Social and Economic Developments, General Confederation of Greek Labour

Adam, S., & Kavoulakos, K. I. (2020). State and Social Solidarity Economy: Friends or foes? The potential for co-construction of public policies for Social Solidarity Economy in Greece. *The Greek Review of Social Research*, 121-150. <https://doi.org/10.12681/grsr.24829>

Adams, C. A., & Bell, S. (2015). Local energy generation projects: assessing equity and risks. *Local Environment*, 20(12), 1473-1488. <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.909797>

Ahmed, S., Ali, A., & D'Angola, A. (2024). A review of renewable energy communities: Concepts, scope, progress, challenges, and recommendations. *Sustainability*, 16(5), 1749. <https://doi.org/10.3390/su16051749>

Akgüç, M., & Arabadjieva, K. (2024). Is the European Green Deal really leaving no-one behind?. *Social Policy*.

Anfinson, K. (2023). Capture or Empowerment: Governing Citizens and the Environment in the European Renewable Energy Transition. *The American Political Science Review*, 117(3), 927-939.

<https://doi.org/10.1017/S0003055422001034>

Arampatzi, A. (2017). The spatiality of counter-austerity politics in Athens, Greece: Emergent 'urban solidarity spaces'. *Urban Studies*, 54 (9), pp. 2155-2171. <https://doi.org/10.1177/0042098016629311>

Argüelles, L., Anguelovski, I., & Dinnie, E. (2017). Power and privilege in alternative civic practices: Examining imaginaries of change and embedded rationalities in community economies. *Geoforum; Journal of Physical, Human, and Regional Geosciences*, 86, 30-41.

<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.08.013>

Artis, A., Ballon, J., Litvine, D., Dias, É., & Blangy, S. (2022). Cooperation within and the institutionalization of participatory renewable energy projects in France: A focus on co-developed citizen, public, and private partnership projects. *Στο Local Energy Communities* (1st ed., pp. 20). Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781003257547>

Barrella, R., Linares, J. I., Romero, J. C., Arenas, E., & Centeno, E. (2021). Does cash money solve energy poverty? Assessing the impact of household heating allowances in Spain. *Energy Research & Social Science*, 80, 102216.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102216>

Barrella, R., Linares, J. I., Romero, J. C., Arenas, E., & Centeno, E. (2021). Does cash money solve energy poverty? Assessing the impact of household heating allowances in Spain. *Energy Research & Social Science*, 80, 102216.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102216>

Bertho, B., Sahakian, M., & Naef, P. (2021). The micro-politics of energy efficiency: An investigation of "eco-social interventions" in western Switzerland. *Critical Social Policy*, 41(2), 188-207.

<https://doi.org/10.1177/0261018320916712>

Bode, A. (2022). To what extent can community energy mitigate energy poverty in Germany?. *Frontiers in Sustainable Cities*, 4, 1005065.
<https://doi.org/10.3389/frsc.2022.1005065>

Bonfert, B. (2024). "We like sharing energy but currently there's no advantage': Transformative opportunities and challenges of local energy communities in Europe. *Energy Research & Social Science*, 107(103351), 103351.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.103351>

Boostani, P., Pellegrini-Masini, G., & Klein, J. (2024). The Role of Community Energy Schemes in Reducing Energy Poverty and Promoting Social Inclusion: A Systematic Literature Review. *Energies*, 17(13), 3232.
<https://doi.org/10.3390/en17133232>

Bouzarovski, S. (2022). Just transitions: A political ecology critique. *Antipode*, 54(4), 1003-1020.
<https://doi.org/10.1111/anti.12823>

Bouzarovski, S., & Haarstad, H. (2019). Rescaling low-carbon transformations: Towards a relational ontology. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 44(2), 256-269.
<https://doi.org/10.1111/tran.12275>

Bouzarovski, S., Frankowski, J., & Tirado Herrero, S. (2018). Low-carbon gentrification: When climate change encounters residential displacement. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(5), 845-863.
<https://doi.org/10.1111/1468-2427.12634>

Bouzarovski, S., Thomson, H., & Cornelis, M. (2021). Confronting energy poverty in Europe: A research and policy agenda. *Energies*, 14(4), 858.
<https://doi.org/10.3390/en14040858>

Brown, D., Hall, S., & Davis, M. E. (2020). What is prosumerism for? Exploring the normative dimensions of decentralised energy transitions. *Energy Research & Social Science*, 66(101475), 101475.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101475>

Brummer, V. (2018). Community energy-benefits and barriers: A comparative literature review of Community Energy in the UK, Germany and the USA, the benefits it provides for society and the barriers it faces. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 94, 187-196. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.06.013>

Bues, A., & Gailing, L. (2016). Energy Transitions and Power: Between Governmentality and Depoliticization. In L. Gailing & T. Moss (Eds.), *Conceptualizing Germany's Energy Transition: Institutions, Materiality, Power, Space* (pp. 69-91). Palgrave Macmillan UK.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-50593-4_5

Bues, A., & Gailing, L. (2016). Energy Transitions and Power: Between Governmentality and Depoliticization. Στο L. Gailing & T. Moss (Eds.), *Conceptualizing Germany's Energy Transition: Institutions, Materiality, Power, Space* (pp. 69-91). Palgrave Macmillan UK.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-50593-4_5

Burchell, K., & Day, R. (2024) Community Energy for Energy Solidarity: Evaluation of the CEES pilot projects. *Energysolidarity.eu*. Από:
https://www.energysolidarity.eu/wp-content/uploads/2024/08/CEES-Evaluation_Full-Report.pdf

Burke, M. J., & Stephens, J. C. (2018). Political power and renewable energy futures: A critical review. *Energy research & social science*, 35, 78-93.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.10.018>

Campagna, L., Rancilio, G., Radaelli, L., & Merlo, M. (2024). Renewable energy communities and mitigation of energy poverty: Instruments for policymakers and community managers. *Sustainable Energy, Grids and Networks*, 101471.
<https://doi.org/10.1016/j.segan.2024.101471>

Campos, I., & Marín-González, E. (2020). People in transitions: Energy citizenship, prosumerism and social movements in Europe. *Energy Research & Social Science*, 69, 101718.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101718>

Candelise, C., & Ruggieri, G. (2020). Status and evolution of the community energy sector in Italy. *Energies*, 13(8), 1888. <https://doi.org/10.3390/en13081888>

Caramizaru, A., & Uihlein, A. (2020). Energy communities: an overview of energy and social innovation (Vol. 30083). Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Carrosio, G., & De Vidovich, L. (2023). Towards eco-social policies to tackle the socio-ecological crisis: Energy poverty as an interface between welfare and environment. *Environmental Sociology*, 9(3), 243-256.
<https://doi.org/10.1080/23251042.2023.2207707>

Ceglia, F., Marrasso, E., Pallotta, G., Roselli, C., & Sasso, M. (2022). The state of the art of smart energy communities: a systematic review of strengths and limits. *Energies*, 15(9), 3462.
<https://doi.org/10.3390/en15093462>

CESS, Consortium - Community Energy for Energy Solidarity (2023). CEES survey finds that few ECs are tackling energy poverty. Από:
<https://www.energysolidarity.eu/cees-survey-energy-poverty-action/>

Charmaz, K. (2017). The power of constructivist grounded theory for critical inquiry. *Qualitative Inquiry: QI*, 23(1), 34-45.
<https://doi.org/10.1177/1077800416657105>

Chiapello, E. (2013). Capitalism and its criticisms. New spirits of capitalism? Crises, justifications, and dynamics, 60-81.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199595341.003.0003>

Cieslik, K. (2018). The quandaries of social entrepreneurship studies-a discursive review of the discipline. *Review of Social Economy*, 76(3), 352-376.
<https://doi.org/10.1080/00346764.2018.1463446>

CIRIEC, Itçaina, X., & Richez-Battesti, N. (2018). Social and solidarity-based economy and territory: From embeddedness to co-construction (CIRIEC, X. Itcaina, & N. Richez-Battesti, eds.) [Mobipocket]. P.I.E-Peter Lang S.A., Editions Scientifiques Internationales. <https://doi.org/10.3726/b14135>

Cockburn, C. (1977). The local state: management of cities and people. *Race & Class*, 18(4), 363-376. <https://doi.org/10.1177/030639687701800403>
<https://doi.org/10.1177/030639687701800403>

Cointe, B. (2019). Mutualising sunshine: economic and territorial entanglements in a local photovoltaic project. *Local Environment*, 24(11), 980-996. <https://doi.org/10.1080/13549839.2018.1436044>

Coy, D., Malekpour, S., & Saeri, A. K. (2022). From little things, big things grow: Facilitating community empowerment in the energy transformation. *Energy Research & Social Science*, 84(102353), 102353. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102353>

Creamer, E., Eadson, W., van Veelen, B., Pinker, A., Tingey, M., Brauholtz-Speight, T., ... & Lacey-Barnacle, M. (2018). Community energy: Entanglements of community, state, and private sector. *Geography compass*, 12(7), e12378. <https://doi.org/10.1111/gec3.12378>

Daskalaki, M. and Kokkinidis, G. (2017). Organizing solidarity initiatives: a socio- spatial conceptualization of resistance. *Organization Studies*, 38(9), pp. 1303-1325. <https://doi.org/10.1177/0170840617709304>

Daskalaki, M., Fotaki, M., & Sotiropoulou, I. (2019). Performing Values Practices and Grassroots Organizing: The Case of Solidarity Economy Initiatives in Greece. *Organization Studies*, 40(11), 1741-1765. <https://doi.org/10.1177/0170840618800102>

De Vidovich, L. (2024). *Eco-welfare and the energy transition: Themes and debates for an emerging interplay*. Springer Nature Switzerland. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-55028-7>

De Vidovich, L., Tricarico, L., & Zulianello, M. (2021). Community energy map: una ricognizione delle prime esperienze di comunità energetiche rinnovabili.

Debizet, G., Pappalardo, M., & Wurtz, F. (Eds.). (2022). *Local Energy Communities: Emergence, Places, Organizations, Decision Tools* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003257547>

Debourdeau, A., Schäfer, M., Pel, B., Kemp, R., & Vadovics, E. (2024). A conceptual typology of energy citizenship. *Energy Research & Social Science*, 117(103720), 103720. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103720>

Deleixhe, M. (2018). Conflicts in common(s)? Radical democracy and the governance of the commons. *Thesis Eleven*, 144(1), 59-79.

<https://doi.org/10.1177/0725513618756089>

Della Porta D. (2023). Framing and building the commons. In *Solidarity Economy* (1st Edition, pp. 28-42). Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781003306344-3>

DellaValle, N., & Czako, V. (2022). Empowering energy citizenship among the energy poor. *Energy Research & Social Science*, 89(102654), 102654.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102654>

Di Lorenzo, G., Stracqualursi, E., Micheli, L., Martirano, L., & Araneo, R. (2022). Challenges in energy communities: State of the art and future perspectives. *Energies*, 15(19), 7384.

<https://doi.org/10.3390/en15197384>

Dinerstein, A. C. (2017). Co-construction or prefiguration? The problem of the 'translation' of social and solidarity economy practices into policy. In *Towards just and sustainable economies* (pp. 57-72). Policy Press.

<https://doi.org/10.46692/9781447327257.004>

Drake, R. F. (2001). *The principles of social policy*. Red Globe Press.

Droubi, S., Heffron, R. J., & McCauley, D. (2022). A critical review of energy democracy: A failure to deliver justice? *Energy Research & Social Science*, 86(102444), 102444.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102444>

Dunlap, A., & Tornel, C. (2023). Pluralizing energy justice? Towards cultivating an unruly, autonomous and insurrectionary research agenda. *Energy Research & Social Science*, 103, 103217.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.103217>

Dunlap, A., & Tornel, C. (2024). An insurrection in energy research: a dialogue between Carlos Tornel and Alexander Dunlap on energy justice, capitalist warfare & decolonization. *Globalizations*, 21(1), 162-182.

<https://doi.org/10.1080/14747731.2023.2204543>

Dunlop, T. (2019). Mind the gap: A social sciences review of energy efficiency. *Energy Research & Social Science*, 56, 101216.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.05.026>

Eadson, W. (2016). State enrolment and energy-carbon transitions: Syndromic experimentation and atomisation in England. *Environment and Planning. C, Government & Policy*, 34(8), 1612-1631. <https://doi.org/10.1177/0263774X16629445>

Efthymiou, E. N., Yfanti, S., Kyriakarakos, G., Zervas, P. L., Langouranis, P., Terzis, K., & Stavrakakis, G. M. (2022). A practical methodology for building a municipality-led renewable energy community: A photovoltaics-based case study for the municipality of Hersonissos in Crete, Greece. *Sustainability*, 14(19), 12935.

<https://doi.org/10.3390/su141912935>

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.

<https://doi.org/10.1177/095892879100100108>

European Energy Poverty Advisory Hub (EPAH). (2024). Δείκτες: Καθυστερήσεις σε λογαριασμούς κοινής ωφελείας - Χωρίς διάκριση; Τιμές ενέργειας - Τιμές ηλεκτρικής ενέργειας νοικοκυριών. Εξαγόμενα δεδομένα από τους Εθνικούς Δείκτες EPAH. Ανακτήθηκε από: <https://energy-poverty.ec.europa.eu/epah-indicators>

European Commission. (2022) GR-eco Islands: Turning Greek Islands into models of green & sustainable development | Clean energy for EU islands. Europa.eu. Από: <https://clean-energy-islands.ec.europa.eu/news/gr-eco-islands-turning-greek-islands-models-green-sustainable-development>

Eurostat. (2024, 16 Δεκεμβρίου). Μεριδίο ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές [Σύνολο δεδομένων]. Δεδομένα εξήχθησαν στις 23 Δεκεμβρίου 2024, στις 17:52:27 από ESTAT. Ανακτήθηκε από <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/database>

Fearn, G. (2024). The end of the experiment? The energy crisis, neoliberal energy, and the limits to a socio-ecological fix. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 7(1), 212-233.

<https://doi.org/10.1177/25148486231172844>

Fernandes Esteves, A. M., Henfrey, T., dos Santos, L. L., & Leal, L. (2023). *Solidarity economy*. Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781003306344>

Fernández-Gutiérrez, M., James, O., & Jilke, S. (2017). Competition and switching in public service markets: can they reduce inequalities?. *Regulation & Governance*, 11(1), 41-63.

<https://doi.org/10.1111/rego.12110>

Feronas, A. (2017). The transformation of solidarity in times of austerity: The case of Greece. *Social Cohesion and Development*, 12(2), 129-144.

<https://doi.org/10.12681/scad.18959>

Fine, B. (2012). Financialization and social policy. The global crisis and transformative social change, 103-122.

https://doi.org/10.1057/9781137002501_6

Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics* (G. Burchell, Trans.). New York, NY: Picador.

Fragkos, P., Kanellou, E., Konstantopoulos, G., Nikas, A., Fragkiadakis, K., Filipido, F., Doukas, H. (2023). Energy Poverty and Just Transformation in Greece. In R. Bardazzi & M. G. Pazienza (Eds.), *Vulnerable Households in the Energy Transition: Energy Poverty, Demographics and Policies* (pp. 235 -267). Springer International Publishing Cham. Από: https://doi.org/10.1007/978-3-031-35684-1_10

Gallego-Bono, J. R., & Tapia-Baranda, M. (2021). A territorial-driven approach to capture the transformative momentum of the Social economy especially from the agricultural cooperatives. *Agriculture*, 11(12), 1281.

<https://doi.org/10.3390/agriculture11121281>

Geels, F. W. (2014). Regime resistance against low-carbon transitions: Introducing politics and power into the multi-level perspective. *Theory, Culture & Society*, 31(5), 21-40. <https://doi.org/10.1177/0263276414531627>

Gilbert, N. (2013). Citizenship in the enabling state: The changing balance of rights and obligations. Στο Evers, A., & Guillemard, A. M. (Eds) *Social Policy and*

Citizenship: The Changing Landscape, 97. Oxford University Press: New York.

<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199754045.003.0019>

Gomez, A., Tyl, B., & Pottier, A. (2022). Trajectories of renewable energy communities. Στο *Local Energy Communities* (1st Edition, pp. 153-171). Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781003257547-12>

Gough I, Meadowcroft J, Dryzek J, et al. (2008) JESP symposium: Climate change and social policy. *Journal of European Social Policy* 18(4): 325-344.

<https://doi.org/10.1177/0958928708094890>

Greve, B., Moreira, A., & van Gerven, M. (Eds.). (2024). The political economy of social policy. Στο *Handbook on the Political Economy of Social Policy*. Edward Elgar Publishing.

<https://doi.org/10.4337/9781035306497>

Haber, H. (2018). Liberalizing markets, liberalizing welfare? Economic reform and social regulation in the EU's electricity regime. *Journal of European Public Policy*, 25(3), 307-326.

<https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1249012>

Häkli, J. (2009). Governmentality. In *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 628-633). Elsevier.

<https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00783-5>

Hanke, F., & Guyet, R. (2023). The struggle of energy communities to enhance energy justice: insights from 113 German cases. *Energy, Sustainability and Society*, 13(1), 16.

<https://doi.org/10.1186/s13705-023-00388-2>

Hanke, F., & Lowitzsch, J. (2020). Empowering vulnerable consumers to join renewable energy communities-towards an inclusive design of the clean energy package. *Energies*, 13(7), 1615.

<https://doi.org/10.3390/en13071615>

Hanke, F., Guyet, R., & Feenstra, M. (2021). Do renewable energy communities deliver energy justice? Exploring insights from 71 European cases.

Energy Research & Social Science, 80, 102244.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102244>

Hardt, M., & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

<https://doi.org/10.2307/j.ctvjf48h>

Hasanaj, V. (2023). The shift towards an eco-welfare state: growing stronger together. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 39(1), 42-63.

<https://doi.org/10.1017/ics.2023.2>

Hearn, A. X., & Castaño-Rosa, R. (2021). Towards a just energy transition, barriers and opportunities for positive energy district creation in Spain. *Sustainability*, 13(16), 8698.

<https://doi.org/10.3390/su13168698>

Heeter (2022) Incorporating energy justice into utility-scale photovoltaic deployment: A policy framework

<https://doi.org/10.1016/j.ref.2022.04.003>

Hess, D. (2011) "Electricity transformed: Neoliberalism and local energy in the United States." *Antipode* 43.4 1056-1077.<https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00842.x>

Hirvilammi, T., Häikiö, L., Johansson, H., Koch, M., & Perkiö, J. (2023). Social policy in a climate emergency context: Towards an ecosocial research agenda. *Journal of Social Policy*, 52(1), 1-23.

<https://doi.org/10.1017/S0047279422000721>

Hobson, K., Mayne, R., & Hamilton, J. (2016). Monitoring and evaluating eco-localisation: Lessons from UK low carbon community groups. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 48(7), 1393-1410.

<https://doi.org/10.1177/0308518X16640531>

Horstink, L., Wittmayer, J. M., & Ng, K. (2021). Pluralising the European energy landscape: Collective renewable energy prosumers and the EU's clean energy vision. *Energy Policy*, 153(112262), 112262.

<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112262>

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (H.-O. Pörtner et al., Eds.). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781009325844

Ioannidis, F., Kosmidou, K., Andriosopoulos, K., & Everkiadi, A. (2021). Assessment of the Target Model implementation in the wholesale electricity market of Greece. *Energies*, 14(19), 6397.
<https://doi.org/10.3390/en14196397>

Itçaina, X., & Richez-Battesti, N. (2018). Social and solidarity-based economy and territory: From embeddedness to co-construction (p. 374). *PIE* Peter Lang.

Jäger, S., & Maier, F. (2016). Analysing discourses and dispositives: A Foucauldian approach to theory and methodology. Στο *Wodak, R., & Meyer, M. (Επιμ.). Methods of Critical Discourse Studies. SAGE Publications*, 109-136.

Jessop, B. 2014. "Repolicitising Depoliticisation: Theoretical Preliminaries on Some Responses to the American Fiscal and Eurozone Debt Crises." *Policy & Politics* 42 (2): 207-223.
<https://doi.org/10.1332/030557312X655864>

Johnson, O. W., Han, J. Y.-C., Knight, A.-L., Mortensen, S., Aung, M. T., Boyland, M., & Resurrección, B. P. (2020). Intersectionality and energy transitions: A review of gender, social equity and low-carbon energy. *Energy Research & Social Science*, 70(101774), 101774.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101774>

Kallis, G., Stephanides, P., Bailey, E., Devine-Wright, P., Chalvatzis, K., & Bailey, I. (2021). The challenges of engaging island communities: Lessons on renewable energy from a review of 17 case studies. *Energy Research & Social Science*, 81, 102257. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102257>

Kanellou, E., Hinsch, A., Vorkapić, V., Torres, A.-D., Konstantopoulos, G., Matsagkos, N., & Doukas, H. (2023). Lessons learnt and policy implications from implementing the POWERPOOR approach to alleviate energy poverty. *Sustainability*, 15(11), 8854.
<https://doi.org/10.3390/su15118854>

Kanellou, E., Tsakalogianni, I., Doukas, H., & Maniatis, Y. (2023). Enhancing energy democracy and tackling energy poverty by fostering the uptake of renewable energy: the case of Greece. In Handbook on the Economics of Renewable Energy (pp. 231-249). Edward Elgar Publishing.

<https://doi.org/10.4337/9781800379022.00019>

Katajamäki, W. (2023). Energy, water and waste management sectors. Στο I. Yi (Ed.), Encyclopedia of the Social and Solidarity Economy: A collective work of the United Nations Inter-Agency Task Force on SSE (UNTFSSSE) (p. 209). Edward Elgar Publishing.

<https://doi.org/10.4337/9781803920924.00041>

Katsaprakakis, D. A., Proka, A., Zafirakis, D., Damasiotis, M., Kotsampopoulos, P., Hatziargyriou, N., ... & Xevgenos, D. (2022). Greek Islands' energy transition: from lighthouse projects to the emergence of energy communities. *Energies*, 15(16), 5996.

<https://doi.org/10.3390/en15165996>

Konstantinidis, C., & Vlachou, A. (2018). Appropriating nature in crisis-ridden Greece: Deepening neoliberal capitalism, part 2. *Capitalism Nature Socialism*, 29(2), 108-121.

<https://doi.org/10.1080/10455752.2016.1264712>

Konstantopoulos, G., Kanellou, E., & Kontogiannis, K. (2023). Exploring the community energy actions to alleviate energy poverty in the Greek context. *Technical Annals*, 1(2).

<https://doi.org/10.12681/ta.34183>

Kotronaki, L., & Christou, S. (2019). (De-) Politicization trajectories in an anti- austerity contentious cycle. Social clinics-pharmacies solidarity structures in Greece. *Partecipazione e conflitto*, 12 (2), 325-352.

Kotronaki, L., & Christou, S. (2019). (De-) Politicization trajectories in an anti- austerity contentious cycle. Social clinics-pharmacies solidarity structures in Greece. *Partecipazione e conflitto*, 12 (2), 325-352.

Kourachanis, N. (2020). *Citizenship and Social Policy: From Post-War Development to Permanent Crisis*. Palgrave Macmillan: Geneva
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-59827-3>

Kumar, A., & Taylor Aiken, G. (2021). A postcolonial critique of community energy: Searching for community as solidarity in India and Scotland. *Antipode*, 53(1), 200-221. <https://doi.org/10.1111/anti.12683>

Laes, E., & Bombaerts, G. (2022). Energy Communities and the Tensions Between Neoliberalism and Communitarianism. *Science and Engineering Ethics*, 28(1), 3.
<https://doi.org/10.1007/s11948-021-00359-w>

Laitinen, A., & Pessi, A. B. (2015). *Solidarity: Theory and practice*. Lexington Books: London.

Laville, J. L., & Eynaud, P. (2019). Rethinking social enterprise through philanthropic and democratic solidarities. Στο *Theory of Social Enterprise and Pluralism* (σσ. 18-43). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429291197-2>

Lee, J., & Byrne, J. (2019). Expanding the conceptual and analytical basis of energy justice: beyond the three-tenet framework. *Frontiers in Energy Research*, 7, 99.
<https://doi.org/10.3389/fenrg.2019.00099>

Lennon, B., & Dunphy, N. (2024). Sustaining energetic communities: energy citizenship and participation in an age of upheaval and transition. *Scientific Reports*, 14(1), 3267.
<https://doi.org/10.1038/s41598-024-53367-8>

Lennon, B., Dunphy, N., Gaffney, C., Revez, A., Mullally, G., & O'Connor, P. (2020). Citizen or consumer? Reconsidering energy citizenship. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 22(2), 184-197.
<https://doi.org/10.1080/1523908X.2019.1680277>

Lister, R. (1998). Citizenship and difference: Towards a differentiated universalism. *European Journal of Social Theory*, 1(1), 71-90.
<https://doi.org/10.1177/136843198001001006>

Lister, R., Holden, C., Kilkey, M., & Ramia, G. (2011). The age of responsibility: social policy and citizenship in the early 21st century. *Social policy review*, 23, 63-84. <https://doi.org/10.46692/9781847429094.005>

Losada-Puente, L., Blanco, J. A., Dumitru, A., Sebos, I., Tsakanikas, A., Liosi, I., Psomas, S., Merrone, M., Quiñoy, D., & Rodríguez, E. (2023). Cross-case analysis of the Energy Communities in Spain, Italy, and Greece: Progress, barriers, and the road ahead. *Sustainability*, 15(18), 14016. <https://doi.org/10.3390/su151814016>

Luke, T. W. (1999). Environmentalism as green governmentality. *Discourses of the Environment*, 121-151.

Maier, F., Meyer, M., & Steinbereithner, M. (2016). Nonprofit organizations becoming business-like: A systematic review. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 45(1), 64-86. <https://doi.org/10.1177/0899764014561796>

Maître, R. (2022). Emergence and transformation of Enercoop: The French network of electricity supply cooperatives as a new social economy initiative. *Στο Local Energy Communities* (1st ed., pp. 20). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003257547>

Mandelli, M. (2022). Understanding eco-social policies: a proposed definition and typology. *Transfer (Brussels, Belgium)*, 28(3), 333-348. <https://doi.org/10.1177/10242589221125083>

Mandelli, M., Cacciapaglia, M., & Sabato, S. (2023). EU Eco-social Policies for a «Just Transition»: Comparing the Just Transition Fund and the Social Climate Fund. *Social Policies*, 10(1), 81-98.

Mandelli, M., Cacciapaglia, M., & Sabato, S. (2023). EU Eco-social Policies for a «Just Transition»: Comparing the Just Transition Fund and the Social Climate Fund. *Social Policies*, X(1), 81-98. <https://doi.org/10.7389/107140>

Maniatis, Y., Doukas, H., & Karagiannis, E. (2023). A Greek Green Deal: building energy democracy and fighting energy poverty. 181, 36.

Margosi, M., & Koukoufikis, G. (2024). Fostering energy justice through decentralised transition: The case of Energy Communities in Greece. *European Journal of Spatial Development*, 21(1), 33-60.

McCauley, D. A., Heffron, R. J., Stephan, H., & Jenkins, K. (2013). Advancing energy justice: the triumvirate of tenets. *International Energy Law Review*, 32(3), 107-110.

Mendell, M., & Alain, B. (2015). Enabling the social and solidarity economy through the co-construction of public policy. Στο Utting (επιμ.) *Social and solidarity economy: Beyond the fringe*, 166-182. <https://doi.org/10.5040/9781350222618.ch-009>

Michels, A., & De Graaf, L. (2010). Examining Citizen Participation: Local Participatory Policy Making and Democracy. , 36(4), 477-491. DOI: 10.1080/03003930.2010.494101.

Middlemiss, L. (2020). Energy poverty: Understanding and addressing systemic inequalities. In *Inequality and Energy* (pp. 99-114). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-817674-0.00005-9>

Middlemiss, L., Snell, C., Morrison, E., Chzhen, Y., Owen, A., Kennedy, K., Themiminulle, S., & Carregha, T. (2023). Conceptualising socially inclusive environmental policy: a just transition to Net Zero. *Social Policy and Society: A Journal of the Social Policy Association*, 22(4), 1-21. <https://doi.org/10.1017/S1474746423000180>

Mitchell, Timothy. 2011. *Carbon Democracy: Political Power In The Age of Oil*. 1st ed. New York: Verso.

Mitchell, K. (2006). Neoliberal governmentality in the European Union: Education, training, and technologies of citizenship. *Environment and Planning D: Society and Space*, 24, 389-407. <https://doi.org/10.1068/d1804>

Morandeira-Arca, J., Etxezarreta-Etxarri, E., Azurza-Zubizarreta, O., & Izagirre-Olaizola, J. (2021). Social innovation for a new energy model, from theory to action: contributions from the social and solidarity economy in the Basque Country.

Innovation: The European Journal of Social Science Research, 37(1), 33-59.

<https://doi.org/10.1080/13511610.2021.1890549>

<https://doi.org/10.1080/13511610.2021.1890549>

Nikolaidis, E. (2022). Social economy in Greece, 2010-2020. Economics and Business, 25(1). <https://www.u-picardie.fr/eastwest/fichiers/art262.pdf>

Nolan, B. (2013). What use is 'social investment'?. Journal of European Social Policy, 23(5), 459-468. <https://doi.org/10.1177/0958928713499177>

O'Connor, J. (1984). Accumulation Crisis. London, England: Blackwell.

O'Connor, J. (1988). Capitalism, nature, socialism a theoretical introduction. *Capitalism Nature Socialism*, 1(1), 11-38. <https://doi.org/10.1080/10455758809358356>

Olssen, M. (2006). Understanding the mechanisms of neoliberal control: Lifelong learning, flexibility and knowledge capitalism. International Journal of lifelong education, 25(3), 213-230. <https://doi.org/10.1080/02601370600697045>

Papadaki, M., & Kalogeraki, S. (2018). Exploring social and Solidarity Economy (SSE) during the Greek economic crisis [Dataset]. University of Salento. <https://doi.org/10.1285/i20356609v11i1p38>

Pel, B., Debourdeau, A., Kemp, R., Dumitru, A., Vadovics, E., Schäfer, M., Markantoni, M., Schmid, B., Fahy, F., Fransolet, A. and Thalberg, K. (2022). Energy Citizenship: Ideals, Ideology and Ideal-types in the Energy Transition. European Forum for Studies of Policies for Research and Innovation. *EU-SPRI*, 3(1). <https://dipot.ulb.ac.be/dspace/bitstream/2013/352476/3/PeletalEUSPRIEnergyCitizenshipIdealsIdeologyIdealtypes.pdf>

Petropoulou, C. (2013). Alternative networks of collectivities and solidarity-cooperative economy in Greek cities: Exploring their theoretical origins. Journal of Regional & Socio-Economic Issues, 3 (2), pp. 61-85.

Poggi, A., & Florio, M. (2010). Energy deprivation dynamics and regulatory reforms in Europe: Evidence from household panel data. Energy Policy, 38(1), 253-

264.

<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.014>

Radtke, J., & Ohlhorst, D. (2021). Community energy in Germany-bowling alone in elite clubs?. *Utilities Policy*, 72, 101269.

<https://doi.org/10.1016/j.jup.2021.101269>

Raffaelli, P. (2016). Social and solidarity economy in a neoliberal context: transformative or palliative? The case of an Argentinean worker cooperative. *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity*, 5(1), 33-53.

<https://doi.org/10.5947/jeod.2016.003>

Rainard, M., Büchs, M., Jenkins, K., & Middlemiss, L. (2025). Intersectionality in good faith: Beyond normative claims and towards practical integration in energy justice research. *Energy Research & Social Science*, 119(103823), 103823.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103823>

Ratner, C. (2009). Cooperativism: A social, economic, and political alternative to capitalism. *Capitalism Nature Socialism*, 20(2), 44-73.

<https://doi.org/10.1080/10455750902941086>

REScoop. (2023). Greece. Rescoop.eu.
<https://www.rescoop.eu/policy/transposition-tracker/enabling-frameworks-support-schemes/greece>

Richez-Battesti, N., & Petrella, F. (2023). Co-optation, isomorphism and instrumentalisation. In *Encyclopedia of the Social and Solidarity Economy* (pp. 348-355). Edward Elgar Publishing.

<https://doi.org/10.4337/9781803920924.00059>

Rieiro, A. (2023). The commons. Στο *Encyclopedia of the Social and Solidarity Economy* (pp. 97-103). Edward Elgar Publishing.

<https://doi.org/10.4337/9781803920924.00025>

Riutort Isern, S. (2016). Limits and potentialities of embedding energy provision from the SSE (social and solidarity economy) realm. Παρουσιάστηκε στο *2nd EMES-Polanyi International Seminar - Societies in transition: Social and*

solidarity economy, the commons, public action and livelihood, Παρίσι, Γαλλία, 19-20 Μαΐου.

Roberto, R., Ferruzzi, G., Negro, V., & Noussan, M. (2023). Mapping of energy community development in Europe: State of the art and research directions. *Energies*, 16(18), 6554.
<https://doi.org/10.3390/en16186554>

Robinson, C., Simcock, N., & Petrova, S. (2023). Energy justice and gender. In *Handbook on Energy Justice* (pp. 188-200). Edward Elgar Publishing.
<https://doi.org/10.4337/9781839102967.00020>

Roussos, Konstantinos (2020) *Collective Action and the Production of Alternatives in the Crisis-ridden European South: Understanding the Politics of Commoning and Solidarity through the Greek Experience*. PhD thesis, University of Essex.

Russell, B. (2015). Beyond activism/academia: militant research and the radical climate and climate justice movement(s): Beyond activism/academia. *Area*, 47(3), 222-229.
<https://doi.org/10.1111/area.12086>

Sabato, S., & Mandelli, M. (2024). Towards an EU framework for a just transition: welfare policies and politics for the socio-ecological transition. *European Political Science*, 23(1), 14-26.
<https://doi.org/10.1057/s41304-023-00458-1>

Saintier, S. (2017). Community energy companies in the UK: A potential model for sustainable development in "local" energy? *Sustainability*, 9(8), 1325.
<https://doi.org/10.3390/su9081325>

Sandford. (2024). Decentralisation, sustainability and energy democratisation. The untapped potential of citizen-led initiatives. *super-i-supershine.eu*. Από:
<https://super-i-supershine.eu/decentralisation-sustainability-and-energy-democratisation-the-untapped-potential-of-citizen-led-initiatives/>

Saunders, H. D., Roy, J., Azevedo, I. M., Chakravarty, D., Dasgupta, S., de la Rue du Can, S., ... & Wei, T. (2021). Energy efficiency: what has research delivered in

the last 40 years?. Annual review of environment and resources, 46(1), 135-165.
<https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012320-084937>

Schulze Waltrup, R. (2023). An eco-social policy typology: From system reproduction to transformation. Global Social Policy.
<https://doi.org/10.1177/14680181231205777>
<https://doi.org/10.1177/14680181231205777>

Scotti, I. (2024). Introduction. Unfolding energy communities through the sociological lens. CULTURE DELLA SOSTENIBILITÀ, 33(1), 25-31.

Seyfang, G., Park, J. J., & Smith, A. (2013). A thousand flowers blooming? An examination of community energy in the UK. Energy policy, 61, 977-989.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.06.030>

Shejale, S., Zhan, M. X., & Sahakian, M. (2022). *What forms of citizenship in European energy initiatives? Deterrents and enablers to further support a just energy transition* (D3.3, UNIGE). *Dialogues: Energy citizenship for a sustainable future*. Δημόσια έκθεση.

Siamanta, Z. C. (2017). Building a green economy of low carbon: the Greek post-crisis experience of photovoltaics and financial "green grabbing." Journal of Political Ecology, 24(1), 258-276.
<https://doi.org/10.2458/v24i1.20806>

Silvast, A., & Valkenburg, G. (2023). Energy citizenship: A critical perspective. *Energy Research & Social Science*, 98, 102995.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.102995>

Simcock, N., & Bouzarovski, S. (2023). A cure-all for energy poverty? Thinking critically about energy advice. Critical Social Policy.
<https://doi.org/10.1177/02610183231219185>
<https://doi.org/10.1177/02610183231219185>

Snell, C., & Thomson, H. (2023). Introduction: Social policy and the climate crisis. Social Policy and Society: A Journal of the Social Policy Association, 22(4), 671-674.
<https://doi.org/10.1017/S1474746423000374>

Soares da Silva, D., Horlings, L. G., & Figueiredo, E. (2018). Citizen initiatives in the post-welfare state. *Social Sciences*, 7(12), 252.
<https://doi.org/10.3390/socsci7120252>

Somerville, P. (2021). Revisiting Connections between Capital and Nature II: The Case of Climate Change. *Capitalism Nature Socialism*, 32(2), 40-55.
<https://doi.org/10.1080/10455752.2020.1804693>
<https://doi.org/10.1080/10455752.2020.1804693>

Soudias, D. (2024). Alter-neoliberal analysis: Abduction, critique, radical imagination. *European Journal of Social Theory*, 27(4), 602-621. <https://doi.org/10.1177/13684310241228531>

Sovacool, B. K., & Dworkin, M. H. (2015). Energy justice: Conceptual insights and practical applications. *Applied energy*, 142, 435-444.
<https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.01.002>

Sovacool, B. K., Bell, S. E., Daggett, C., Labuski, C., Lennon, M., Naylor, L., Klinger, J., Leonard, K., & Firestone, J. (2023). Pluralizing energy justice: Incorporating feminist, anti-racist, Indigenous, and postcolonial perspectives. *Energy Research & Social Science*, 97(102996), 102996.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.102996>

Standal, K., Leiren, M. D., Alonso, I., Azevedo, I., Kudrenickis, I., Maleki-Dizaji, P., Laes, E., Di Nucci, M. R., & Krug, M. (2023). Can renewable energy communities enable a just energy transition? Exploring alignment between stakeholder motivations and needs and EU policy in Latvia, Norway, Portugal and Spain. *Energy Research & Social Science*, 106(103326), 103326.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.103326>

Stojilovska, A. (Ed.), Zivcic, L. (Ed.), Barbosa, R. (Ed.), Grossmann, K. (Ed.), Guyet, R. (Ed.), Castaño-Rosa, R., Martín-Consuegra, F., Feenstra, M., Murauskaite, L., Mengolini, A., Varo, A., Hesselman, M., Horta, A., Gaydarova, E., & Teschner, N. (2020). Compendium: On existing and missing links between energy poverty and other scholarly debates. ENGAGER. http://www.engager-energy.net/wp-content/uploads/2020/04/COST_ENGAGER_WG4_Case_Study_Linking_debates_3-April-2020.pdf

Stojilovska, A., Thomson, H., & Mejía-Montero, A. (2023). Making a Case for Centring Energy Poverty in Social Policy in Light of the Climate Emergency: A Global Integrative Review. *Social Policy and Society*, 1-15.
<https://doi.org/10.1017/S1474746423000209>

Streimikiene, D., Kyriakopoulos, G. L., Lekavicius, V., & Siksnylyte-Butkiene, I. (2021). Energy poverty and low carbon just energy transition: Comparative study in Lithuania and Greece. *Social Indicators Research*, 158(1), 319-371.
<https://doi.org/10.1007/s11205-021-02685-9>

Strünck, C. (2022). Energy Poverty. In *Handbook of Energy Governance in Europe* (pp. 67-76). Cham: Springer International Publishing.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-43250-8_39

Swyngedouw, E. (2005). Governance innovation and the citizen: The Janus face of governance-beyond-the-state. *Urban Studies* (Edinburgh, Scotland), 42(11), 1991-2006.
<https://doi.org/10.1080/00420980500279869>

Thoyre, A. (2021). Neoliberalizing negawatts: Governance of energy efficiency as accumulation strategy. *Geoforum*, 118, 140-149.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.12.012>

Tornel, C. (2023). Decolonizing energy justice from the ground up: Political ecology, ontology, and energy landscapes. *Progress in Human Geography*, 47(1), 43-65.
<https://doi.org/10.1177/03091325221132561>

Towers, L. J. L. (2022). Energy, Justice, and low-carbon transitions: a governmentality analysis of the role of community energy in the UK.
https://cris.brighton.ac.uk/ws/portalfiles/portal/37306804/Towers_Thesis.pdf

Traill, H., & Cumbers, A. (2023). Creating Local Sustainability Transitions: Finance, Citizen Participation and the Multi-scalar Governance Challenges of Municipal Energy Transition. In *Prospects and Policies for Global Sustainable Recovery: Promoting Environmental and Economic Sustainability* (pp. 265-307).

Cham: Springer International Publishing.

https://doi.org/10.1007/978-3-031-19256-2_7

Tsagkari, M. (2022). Energy governance in Greece. In Handbook of Energy Governance in Europe (pp. 709-736). Springer International Publishing.

https://doi.org/10.1007/978-3-030-43250-8_12

Utting, P. (2023). Public Policy. Στο Yi, I., Utting, P., Laville, J.L., Sak, B., Hossein, C.S., Chiyoge, S., Navarra, C., Jayasooria, D., Wanderley, F., Defourny, J. and Nogales-Muriel, R. (επιμ.). 2023. Encyclopedia of the social and solidarity economy. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781803920924.00066>

Vaillancourt, Y. (2009). Social economy in the co-construction of public policy. Annals of public and cooperative economics, 80(2), 275-313.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-8292.2009.00387.x>

van Bommel, N., & Höffken, J. I. (2021). Energy justice within, between and beyond European community energy initiatives: A review. Energy Research & Social Science, 79(102157), 102157.

<https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102157>

Van der Steen, M., van Twist, M., & Karré, P. M. (2011). When Citizens Take Matters into Their Own Hands: How Privately Managed Communities Challenge Government. Public integrity, 13(4), 319-332.

<https://doi.org/10.2753/PIN1099-9922130402>

Van Veelen, B. (2018). Negotiating energy democracy in practice: governance processes in community energy projects. Environmental Politics, 27(4), 644-665.

<https://doi.org/10.1080/09644016.2018.1427824>

Vennesson, P. (2008). 12 Case studies and process tracing: theories and practices. Approaches and methodologies in the social sciences, 223.

<https://doi.org/10.1017/CBO9780511801938.013>

Vetta, T. (2022). Decarbonized Futures: Struggles Over Ecological Distribution in Greece. Capitalism Nature Socialism, 33(4), 75-94.

<https://doi.org/10.1080/10455752.2022.2103442>

Wahlund, M., & Palm, J. (2022). The role of energy democracy and energy citizenship for participatory energy transitions: A comprehensive review. *Energy Research & Social Science*, 87(102482), 102482.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102482>

Wainwright, J., & Mann, G. (2020). *Climate leviathan: A political theory of our planetary future*. London, England: Verso Books. Από:
<https://www.versobooks.com/products/520-climate-leviathan>

Walzer, M. (1984). *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. London, England: Basic Books.

Wittmayer, J. M., Avelino, F., Pel, B., & Campos, I. (2021). Contributing to sustainable and just energy systems? The mainstreaming of renewable energy prosumerism within and across institutional logics. *Energy Policy*, 149(112053), 112053. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112053>

Wittmayer, J. M., Campos, I., Avelino, F., Brown, D., Doračić, B., Fraaije, M., Gährs, S., Hinsch, A., Assalini, S., Becker, T., Marín-González, E., Holstenkamp, L., Bedoić, R., Duić, N., Oxenaar, S., & Pukšec, T. (2022). Thinking, doing, organising: Prefiguring just and sustainable energy systems via collective prosumer ecosystems in Europe. *Energy Research & Social Science*, 86(102425), 102425.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102425>

Wodak, R., & Meyer, M. (2016). *Methods of Critical Discourse Studies*. SAGE Publications Ltd

Yates, Luke. "Rethinking prefiguration: Alternatives, micropolitics and goals in social movements." *Social Movement Studies* 14.1 (2015): 1-21.
<https://doi.org/10.1080/14742837.2013.870883>

Yi, I. (2023) *Social Policy*. Στο Yi, I., Utting, P., Laville, J.L., Sak, B., Hossein, C.S., Chiyoge, S., Navarra, C., Jayasooria, D., Wanderley, F., Defourny, J. and Nogales-Muriel, R., 2023. *Encyclopedia of the social and solidarity economy*. Edward Elgar Publishing.

Zaimakis, Y. (2018). Autonomy, degrowth and prefigurative politics: voices of solidarity economy activists amid economic crisis in Greece. *Partecipazione e conflitto*, 11 (1), pp. 95-120.

Zervas, E., Vatikiotis, L., Gareiou, Z., Manika, S., & Herrero-Martin, R. (2021). Assessment of the Greek national plan of energy and climate change-critical remarks. *Sustainability*, 13(23), 13143.
<https://doi.org/10.3390/su132313143>

Zimmermann, K., Mandelli, M., & Gerstenberg, A. (2024). Eco-social policies in a multilevel setup: from Brussels to Berlin. *Zeitschrift für Politikwissenschaft*.
<https://doi.org/10.1007/s41358-024-00381-x>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Οδηγός Συνέντευξης μέλους

Θεματικές και ενδεικτικές ερωτήσεις (υπογραμμισμένες οι πιο καίριες)

Εισαγωγή

Μιλήστε μου για την εμπειρία σας στην κοινότητα, από πότε συμμετέχετε και τι ρόλο αναλάβατε;

Τι σας οδήγησε να επιλέξετε αυτή την κοινότητα; Ποιες ήταν οι προσδοκίες σας;

Πώς ιδρύθηκε η κοινότητα; Τί σας οδήγησε στην ίδρυση της εν.κοιν.; Ποιες ήταν οι αρχικές στοχεύσεις;

Διακυβέρνηση και διαδικαστική δικαιοσύνη

Πώς παίρνονται οι αποφάσεις στον «ΥΠΕΡΙΩΝ»/«Καλχιον»;

Ποιοι μπορούν να είναι μέλη του ΚΑΛΧΙΟΝ; Δημότες χωρίς ακίνητα που κατοικούν αλλού; Άτομα με ακίνητα στο νησί που δεν είναι δημότες; Κάτοικοι του νησιού χωρίς ιδιοκτησία ή ιδιότητα δημότη (αν υπάρχουν);

Πώς ενημερώνονται τα μέλη για τις αποφάσεις ή τα σχέδια της κοινότητας; Πιστεύετε ότι είναι όλοι το ίδιο ενημερωμένοι;

Πώς νιώθετε για τον τρόπο λήψης αποφάσεων;

Υπήρξαν στιγμές που εκφράστηκαν πολλές διαφορετικές γνώμες σε ένα θέμα; Πώς καταλήξατε σε μία κοινή θέση;

Υπάρχουν άτομα ή ομάδες που συμμετέχουν περισσότερο ή λιγότερο στις αποφάσεις της κοινότητας; Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

Ενεργειακή φτώχεια, εννοιολόγηση & αναγνωριστική δικαιοσύνη

Στον «ΥΠΕΡΙΩΝ»/ΚΑΛΧΙΟΝ τί μέτρα έχετε πάρει για την ενεργειακή φτώχεια; Πώς πάρθηκε αυτή η απόφαση;

Τι σας ώθησε να λάβετε αυτά τα μέτρα;

Ποια είναι η γνώμη σας γι'αυτή την απόφαση ένταξης ενεργειακά ευάλωτων νοικοκυριών στην κοινότητα;

Με ποια κριτήρια επιλέξατε τα ωφελούμενα νοικοκυριά; Ποια είναι η γνώμη σας για αυτά τα κριτήρια;

Με ποιους φορείς συνεργαστήκατε; Ποια είναι η γνώμη σας για τη συνεργασία με αυτούς τους φορείς; Θα θέλατε να υπάρχουν κι άλλες συνεργασίες; Γιατί όχι/με ποιους φορείς; Με το κράτος;

Συμμετέχουν τα ωφελούμενα νοικοκυριά στις αποφάσεις που τα αφορούν ή γενικότερα της εν κοιν; Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό; (Γιατί θεωρείτε ότι δεν συνέβη;)

Που πιστεύετε ότι οφείλετε η ενεργειακή φτώχεια; Ποιες είναι οι επιπτώσεις;

Διανεμητική δικαιοσύνη

Ποια είναι η γνώμη σας για την ενεργειακή φτώχεια;

Πιστεύετε ότι πρέπει να αντιμετωπιστεί η ενεργειακή φτώχεια; Γιατί θεωρείτε ότι είναι σημαντικό;

Ποιος θεωρείτε είναι ο καλύτερος τρόπος να αντιμετωπιστεί;

Ποιοι νομίζετε ότι πρέπει να έχουν τον πιο ενεργό ρόλο στην αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας; Ποιος πρέπει να είναι ο ρόλος του κράτους/κοινωνίας των πολιτών/πολιτών;

Θεωρείτε τις δράσεις του «ΥΠΕΡΙΩΝ»/«Κάλχιον» επαρκείς για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας στις συγκεκριμένες περιπτώσεις; Τί άλλο θα θέλατε να κάνετε;

Πώς αντιλαμβάνεστε την ενέργεια και την πρόσβαση σε αυτή; Γιατί θεωρείτε σημαντικό να έχουν όλοι πρόσβαση;

Επίλογος - αξιακός αναστοχασμός

Πώς νιώθετε γενικά με τη συμμετοχή σας στην ενεργειακή κοινότητα;

Ποιες θεωρείτε είναι οι βασικές αξίες του «ΥΠΕΡΙΩΝ»/«ΚΑΛΧΙΟΝ»; Ποιες δράσεις αντικατοπτρίζουν καλύτερα αυτές τις αξίες;

Πώς βλέπετε τις τρέχουσες προτεραιότητες της κοινότητας; Τι θα θέλατε να αλλάξει;

Αν αναφερθεί κάποια αξία (π.χ. «ενεργειακή δημοκρατία», κλιματική δικαιοσύνη, καινοτομία, κτλ.): Πώς βλέπετε αυτές τις έννοιες να εφαρμόζονται στην κοινότητα; Ποιες θεωρείτε πιο σημαντικές; Γιατί;

Ποιο θεωρείτε ότι είναι το μεγαλύτερο όφελος που έχετε αποκομίσει; / Ποιο θεωρείτε είναι το μεγαλύτερο όφελος της τοπικής κοινότητας από την εν.κοιν;

Τί σημαίνει για εσάς η ενεργειακή κοινότητα;

Υπάρχει κάτι άλλο που θα θέλατε να αναφέρετε/επισημάνετε που δεν καλύψαμε; Κάποιο άλλο θέμα που θεωρείτε σημαντικό και στο οποίο δεν αναφερθήκαμε;

Πρότυπο Σημειώσεων Συνέντευξης

Πριν τη Συνέντευξη

- Όνομα Συμμετέχοντα: _____
- Ρόλος στην Κοινότητα: _____
- Ημερομηνία & Ωρα: _____
- Τρόπος Συνέντευξης (δια ζώσης/εικονικά): _____
- Προϋπάρχουσες Γνώσεις για τον Συμμετέχοντα (ρόλος, συμμετοχή, κλπ.): _____

Σημειώσεις Εισαγωγής

- Παρατηρήσεις για το «σπάσιμο του πάγου» και την οικοδόμηση σχέσεων:
- Πώς περιέγραψε ο συμμετέχων τον ρόλο του/τη συμμετοχή του;
- Βασικά Σημεία/Αρχικές Παρατηρήσεις:

Κύριες Ερωτήσεις και Σημειώσεις (Δομημένες ανά Θέμα)

Διαδικαστική δικαιοσύνη και Λήψη Αποφάσεων

- Βασικά Σημεία: _____
- Επιπλέον Σημειώσεις: _____

Αναγνωριστική δικαιοσύνη

- Βασικά Σημεία: _____
- Επιπλέον Σημειώσεις: _____

Διανεμητική Δικαιοσύνη και ΙtΠ

- Βασικά Σημεία: _____
- Επιπλέον Σημειώσεις: _____

Κλείσιμο και Αναστοχασμός

- Οφέλη συμμετοχής, στόχοι για το μέλλον, σημασία κοινότητας

Μετα-Συνεντευξιακές Σκέψεις

1. Ποια ήταν τα πιο ενδιαφέροντα ή απροσδόκητα σημεία που μοιράστηκε ο συμμετέχων;
2. Αναδύθηκαν θέματα που δεν είχαν προβλεφθεί στον οδηγό της συνέντευξης;
3. Υπήρχαν προκλήσεις στο να ανοιχτεί ο συμμετέχων; Αν ναι, γιατί;
4. Ποιες ερωτήσεις παρακολούθησης ή τομείς διερεύνησης προέκυψαν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης;

5. Πώς οι απαντήσεις του συμμετέχοντος συμφωνούν (ή διαφωνούν) με τις ερευνητικές ερωτήσεις;

Αναστοχαστικότητα (συμπληρώθηκε κυρίως στις πρώτες συνεντεύξεις)

Σχόλια για το πώς κύλησε η συνέντευξη, το vibe της συζήτησης, ζητήματα/δυσκολίες που προέκυψαν, τομείς βελτίωσης κτλ.

1. Πώς ένιωσα κατά τη διάρκεια της συνέντευξης;
2. Πώς επηρέασε η δική μου συμπεριφορά ή οι ερωτήσεις μου τον συμμετέχοντα;
3. Υπήρξαν απαντήσεις ή θέματα που ένιωσα να με επηρεάζουν έντονα;
4. Πώς επηρεάζει η δική μου θέση (positionality) τη διαδικασία της συνέντευξης;
5. Τι θα άλλαζα αν έκανα ξανά την ίδια συνέντευξη;

Αναστοχαστικότητα

Ενδεικτικές ερωτήσεις που απαντήθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας (εμπνευσμένα από: Mason, 2017, Charmaz, 2007, Bryman, 2020, Live & Legacy χ.χ.)¹² με τη χρονική σειρά που τέθηκαν:

Πριν την έρευνα:

1. Ποιες είναι οι επιστημολογικές και θεωρητικές μου «αποσκευές»;
2. Πώς οι θεωρητικές μου δεσμεύσεις (π.χ. κριτική πολιτική οικονομία) πληροφορούν τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζω τα δεδομένα και πλαισιώνω τη μελέτη;
3. Τι με τράβηξε αρχικά να μελετήσω την διακυβέρνηση, τα ΕΚΕ και την ευημερία. Ποιες συγκεκριμένες ερωτήσεις μου κινούν την περιέργεια; Ποια πτυχή της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ΕΚΕ και των πολιτικών πρόνοιας φαίνεται πιο αινιγματική ή ανεπίλυτη;
4. Πώς επηρεάζει η ιδεολογία μου τις υποθέσεις/παραδοχές μου για την ενεργειακή δικαιοσύνη, την ΙτΠ, τις δημόσιες πολιτικές, και τις ΕΚ;
5. Υποθέτω ότι η από πάνω περίπτωση περιορίζει εγγενώς την ιδιότητα του πολίτη χωρίς να διερευνώ πλήρως πώς μπορεί ακόμα να ενθαρρύνει την αμφισβήτηση ή τη δημιουργία αξιώσεων από τα κάτω;
6. Ποιες εναλλακτικές μεθοδολογίες και μέθοδοι συλλογής/ανάλυσης δεδομένων υπάρχουν;

Κατά τη διάρκεια της συλλογής και ανάλυσης δεδομένων

7. Πώς μπορεί η παρουσία ή οι ερωτήσεις μου να έχουν επηρεάσει τις απαντήσεις των συμμετεχόντων;
8. Μήπως εστιάζω υπερβολικά σε συγκεκριμένα θέματα επειδή ανταποκρίνονται στα δικά μου ενδιαφέροντα ή προκαταλήψεις;
9. Ερμηνεύω τον όρο «εταιρεία» ως εγγενώς νεοφιλελεύθερο. Είναι δίκαιο αυτό ή θα μπορούσε να αντικατοπτρίζει μια ρεαλιστική και όχι ιδεολογική στάση;

¹² <https://www.uts.utoronto.ca/~pchsiung/LAL/reflexivity>

10. Ερμηνεύω την απροθυμία τους να συζητήσουν την ενεργειακή φτώχεια ως έλλειψη ενδιαφέροντος ή διαμορφώνεται από τη δική μου προκατάληψη ότι η ενεργειακή φτώχεια πρέπει να αποτελεί κεντρικό μέλημα;
11. Κατά πόσο οι συμμετέχοντές μου είναι αντιπροσωπευτικοί των Λόγων της κοινότητας;
12. Τί λείπει από τα δεδομένα μου; Πού πρέπει να εστιάσω σε επόμενες συνεντεύξεις;

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής:

13. Τί ενδείξεις υπάρχουν για το αντίθετο συμπέρασμα;
14. Πώς μεταβλήθηκαν οι απόψεις μου για την έρευνα, το ερευνητικό μου ερώτημα/ερωτήματα και το θεωρητικό μου πλαίσιο σε σχέση με την αρχή;
15. Πώς εξελίχθηκε/άλλαξε η μεθοδολογία;
16. Ποιες αρχικές μου απόψεις/υποθέσεις/παραδοχές αμφισβητήθηκαν από τα ευρήματα;
17. Κατά πόσο είναι γενικεύσιμα τα ευρήματά μου;

Κωδικοποίηση - περιγραφικοί κωδικοί

Πίνακας Κωδικών - Συχνότητα (αποσπάσματα), εξαγωγή από MAXQDA

1 ενεργειακή αυτονομία	4
2 εμπειρία μέλους	0
2.1 ρόλος μέλους	10
2.2 στόχοι μέλλον	4
2.3 απόφαση ένταξης	14
2.4 οφέλη	11
2.4.1 οικονομικά οφέλη	11
2.4.2 κοινωνική ευαισθητοποίηση	4

3 διακυβέρνηση κοινότητας	28
3.1 ίδρυση εν.κοιν.	4
3.1.1 δυσπιστία	3
3.2 ένταξη στην κοινότητα	9
3.3 κοινοτικές σχέσεις	2
3.4 ενημέρωση	8
3.5 επίπεδα συμμετοχής	15
3.5.1 εμπόδια συμμετοχής	7
3.6 συμπεριληπτικότητα	9
3.7 διαφωνίες	7
4 Ρόλοι	15
4.1 ΟΤΑ	8
4.2 Ιδιότητα του Πολίτη	13
4.3 Ρόλος κράτους	19
4.3.1 ελεγκτικός μηχανισμός	5

4.3.2 συν-διαμόρφωση πολιτικής	3
4.4 ΚτΠ	1
5 ενέργεια ως αγαθό	6
6 ενεργειακή φτώχεια	6
6.1 απόφαση	2
6.1.1 Σημασία	8
6.1.1.1 αίτια απόφασης	5
6.2 επιπτώσεις	4
6.3 Συμμετοχή ευάλωτων	3
6.4 αίτια ενεργειακή φτώχεια	12
6.5 Αντιμετώπιση ενεργειακής φτώχειας	40
6.5.1 εξοικονόμηση ενέργειας	14
6.5.2 εργασία-φτώχεια	1
6.5.3 χρηματοδότηση	4
6.5.4 συμπεριφορικές αλλαγές	9

6.5.5 ανωνυμία ωφελούμενων	3
6.5.6 Ενημέρωση	7
6.5.7 παροχή ενέργειας	9
6.6 ορισμός ενεργειακή φτώχεια	16
7 θεσμικό πλαίσιο	6
7.1 Φραγμοί	45
8 πολιτική συνηγορία	13
9 Αξίες ΚΑΛΟ	4
9.1 μη κερδοσκοπική	1
9.2 δημοκρατική διακυβέρνηση	9
9.2.1 συμμετοχικότητα	10
9.2.2 ενεργειακή δημοκρατία	8
9.3 αλληλεγγύη	6
9.4 παιδαγωγικός ρόλος κοινότητας	13
9.5 Ρολος δίκαιη ενεργειακή μετάβαση	8

9.6 μετασχηματιστικό παράδειγμα	5
9.7 δικαιοσύνη	1
9.7.1 Διανεμητική δικαιοσύνη	8
9.7.2 χωροταξική δικαιοσύνη	5
9.7.3 κοινωνική δικαιοσύνη	5
10 συστημική κριτική	15
11 Αγορά ενέργειας	23
11.1 οικονομικά οφέλη	4
11.2 εργασία	3

Θεματικές Κατηγορίες

1. Διαδικαστική Δικαιοσύνη
2. Αναγνωριστική Δικαιοσύνη
3. Διανεμητική Δικαιοσύνη
4. Ιδιότητα του Πολίτη
5. Κίνητρα συμμετοχής
6. Συμπερίληψη/αποκλεισμός

Παράδειγμα αναλυτικού memo θεματικής κατηγορίας:

Ως κεντρική κατηγορία αναδύονται τα «κίνητρα συμμετοχής». Τα κίνητρα συμμετοχής διακρίνονται ιδεοτυπικά σε "οικονομικά" και "αξιακά". Τα οικονομικά

κίνητρα αναφέρονται σε στάσεις, αντιλήψεις και πρακτικές που προτεραιοποιούν το ιδίον όφελος, π.χ. μέσω της εξοικονόμησης στον λογαριασμό ρεύματος. Διακρίνονται μέσα από Λόγους που αναφέρουν χρηματικά οφέλη και κίνητρα για τη συμμετοχή στην κοινότητα και παραπέμπουν σε μία εννοιολόγηση της ενέργειας ως εμπορικό αγαθό και της ενεργειακής κοινότητας ως επένδυσης. Τα αξιακά κίνητρα διακρίνονται από τους Λόγους που αναδεικνύουν στάσεις, αντιλήψεις και πρακτικές που κινητοποιούνται από ευρύτερες πεποιθήσεις και ιδεολογίες, π.χ. την επιθυμία για ένα "καθαρό" περιβάλλον ή για ισότιμη πρόσβαση στην ενέργεια. Εδώ διαφαίνεται μία εννοιολόγηση της ενέργειας ως κοινού αγαθού και της ενεργειακής κοινότητας ως τόπου κοινοτικής αλληλεπίδρασης ή και πολιτικής δράσης με βασικό πυλώνα τη σχεσιακότητα (Riero, 2023).^[P]_{SEP}]

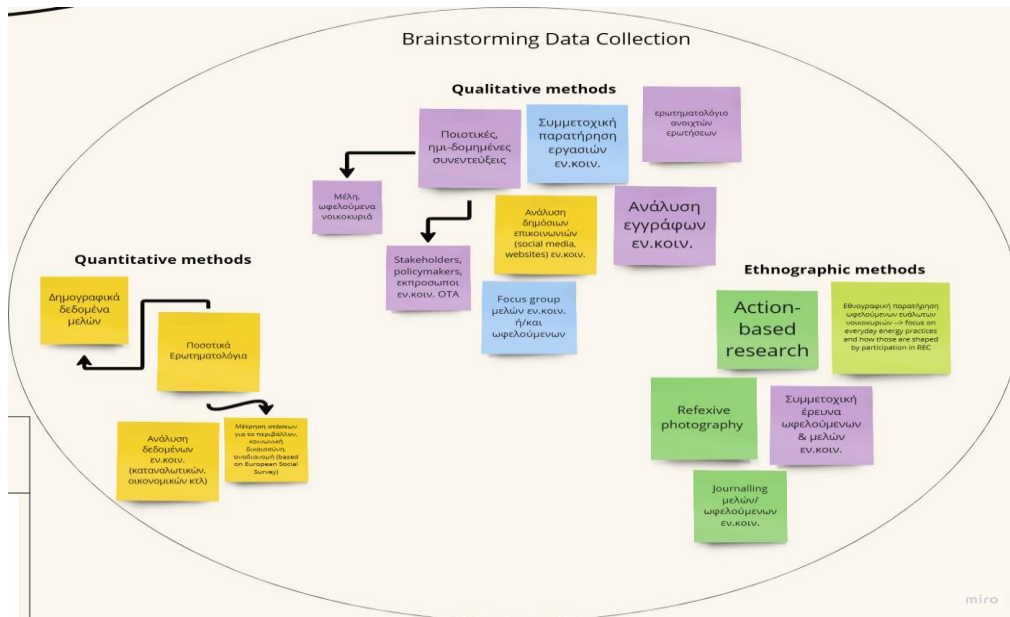
Τα κίνητρα συμμετοχής διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα από το οποίο καθορίζεται η ένταξη, ο τρόπος συμμετοχής, και ο ρόλος που αναλαμβάνουν τα μέλη εντός της κοινότητας. Τα οικονομικά κίνητρα παραπέμπουν σε υπολογισμούς "κόστους-οφέλους" γύρω από τις πρακτικές και τις αποφάσεις ένταξης και δραστηριοποίησης εντός της κοινότητας ενώ τα αξιακά κίνητρα σε πρακτικές και συνήθειες που πηγάζουν από έναν ιδεολογικό προσανατολισμό όπως το ενδιαφέρον για το περιβάλλον ή/και την ενεργειακή δημοκρατία. Επομένως η επικράτηση οικονομικών κινήτρων αναδεικνύεται από χαμηλό ενδιαφέρον συμμετοχής στην διακυβέρνηση της κοινότητας, συμπεριφορές μεγιστοποίησης του προσωπικού οφέλους εις βάρος της καθολικής πρόσβασης και της αλληλεγγύης, και προτεραιοποίησης χρήσεων για αμιγώς επαγγελματικούς σκοπούς και επιχειρηματική δραστηριότητα. Στον αντίποδα των οικονομικών κινήτρων, τα αξιακά κίνητρα διαφαίνονται μέσα από υψηλό επίπεδο ενδιαφέροντος και συμμετοχής στην διακυβέρνηση της κοινότητας αλλά και σε επιπρόσθετες κοινοτικές δράσεις (π.χ. ημερίδες, συζητήσεις, εκδηλώσεις) που δεν αφορούν άμεσα στο έργο συμψηφισμού, πράξεις αλληλεγγύης ακόμα και εις βάρος του προσωπικού οφέλους, και προτεραιοποίηση της προσωπικής οικιακής χρήσης.

Ασκήσεις επιλογής μεθοδολογίας

Εναλλακτικά ερευνητικά σχέδια (Mason, 2017):

Τρία Ερευνητικά σχέδια		
Ανάλυση πολιτικής Συλλογή δεδομένων: Ανάλυση κυβερνητικών εγγράφων (ν/σ, διατάξεων, policy documents), ποιοτικές συνεντεύξεις (Policymakers, stakeholders) Δείγμα: Έγγραφα και stakeholders σχετικά με τις εν.κοιν. και την ενεργειακή φτώχεια + Μάκρο-επίπεδο οπτική των Λόγων που διαμορφώνονται γύρω από το ζήτημα + Θεωρητικά straightforward + Εξετάζει το πλαίσιο πολιτικής που διαμορφώνεται + Εντοπίζει συμφέροντα που διαμορφώνουν την πολιτική (who sits at the table) - Δεν συμπεριλαμβάνει την οπτική του υποκειμένου (crucial for both Energy Justice and governmentality) - Πιθανώς να αγνοεί πρακτικές κυβερνησιμότητας που διαμορφώνονται στο μικρο-επίπεδο - Αγνοεί από τα κάτω διαστάσεις και πιθανές πρακτικές αντίστασης στον κυρίαρχο λόγο	Σύγκριση Μεσαίου-N Ερωτώμενος Πληθυσμός Εμπρόσωποι (π.χ.) από 5-8 ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα, policymakers, stakeholders, policy documents (e.g. κριτικά κείμενα κτλ.) Συλλογή Δεδομένων Ανάλυση εγγράφων, ποιοτικές συνεντεύξεις + Μέσο-επίπεδο επιτρέπει τη διερεύνηση της μεταφοράς κυρίων πολιτικών για τις εν.κοιν. και την ενεργειακή φτώχεια σε επίπεδο υλοποίησης + Εντοπίζει λόγους και μηχανισμούς κυβερνησιμότητας που αναπαράγονται από τους εκπροσώπους των εν.κοιν. + Feasibility, πιο εύκολο θεωρητικά και πρακτικά (όχι προτάσεις/αποφάσεις, κριτικά κείμενα) - Επιρροή δεν ανακατασκευάζουν την βιωμένη εμπειρία όλων των μελών → αγνοεί υποκείμενα - Συνεντεύξεις και έγγραφα είναι μόνο ένα κλάσμα που δεν capture holistically the practices of governmentality - Δεν διαρκούν το μέγρο-επίπεδο πιθανώς να θεωρεί τις δομικές πραγματικότητες (e.g. πολιτική οικονομία, 2η συνθήκη κτλ) ως δεδομένες - Ανεπίσημο δείγμα για να αποσυνθίξουν το κυρίαρχο κείμενο/δογμα/υποκειμένου και αξιολογήσουν ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ να υπάρχουν πολλές εν.κοιν. top-down είναι πολλές που να αναφέρονται με την ενεργειακή φτώχεια στην Ελλάδα	Μελέτη περίπτωσης Ερωτώμενος Πληθυσμός 2 ενεργειακές κοινότητες: μία top-down, μία bottom-up που έχουν μέτρο αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας. Μία κοινότητα την Αθήνα (urban) μία στη Χάλη (rural). Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων: ποιοτικές συνεντεύξεις με εκπροσώπους αλλά και "από κάτω" της κοινότητας. Ανάλυση εγγράφων της κοινότητας. Συνεντεύξεις με stakeholders, policymakers (for contextual understanding). Field visit to vulnerable households who receive energy poverty assistance by the community. Παρατήρηση των εργασιών της κοινότητας (e.g. ΓΕ, ΔΕ κτλ.) + Pros and cons + Συνολική, ολιστική προσέγγιση του φαινομένου επιτρέπει να αποκαλυφθούν οι ταχιστικές κυβερνησιμότητες στο πλαίσιο τους + Έμφαση στο ίδιο το υποκείμενο επιτρέπει εντοπισμό διδασκαλίας υποκειμενοποίησης + Επιτρέπει την επαφή απόκτηση του αρχικού ερευνητικού + Data triangulation is robust + Πλούσιο, high resolution δεδομένα επιτρέπουν την εύκολη αναδόμηση θεωριών (epistemological consistency with post-structural, critical approach and grounded theory) (-) Μικρό-N μπορεί να μην είναι αντιπροσωπευτικό (-) Θεωρητικό δυσκολότερο (-) Μεθοδολογικό πιο περίπλοκο καθώς ο ερευνητής δεν έχει αντίστοιχο background στην κοινωνιολογία/ανθρωπολογία αλλά στις sci (i.e. more comfortable with institutional approaches) (-) Πιθανότητα να ελλείψει πρόσβασης στο μέσο, ειδικά στα ευάλωτα νοικοκυριά (Plus ethical considerations) και λόγω γεωγραφικής απόστασης από Χάλη (η υψηλότερη κόστος)

Καταιγισμός ιδεών για συλλογή δεδομένων (Mason, 2017, σ.):

Ερωτήματα επιλογής μεθόδων συλλογής δεδομένων (Mason, 2017,):

1. Ποια είναι τα κεντρικά μου ερωτήματα;

2. Ερευνητικά παζλ (Mason, 2017);

- Ερευνητικό Puzzle: Πώς αλληλεπιδρά η ΚΑΛΟ με το κράτος ευημερίας στα πλαίσια της ενεργειακής μετάβασης; processural (how X interacts with Y)
- Πώς η δομή, το σημείο εκκίνησης ενός εγχειρήματος ΚΑΛΟ, καθορίζει την μετασχηματιστική δυνατότητα του εγχειρήματος; comparative (top-down VS bottom-up)

- Πώς τα εγχειρήματα ΚΑΛΟ (οι εν.κοιν.) παράγουν ή αναπαράγουν σχέσεις εξουσίας; causal (how X leads to Y)
- Παράγουν οι ενεργειακές κοινότητες υποκείμενα; Πώς βιώνουν τα υποκείμενα τις πολιτικές κοινοτικής ενέργειας και αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας; experiential (how is X lived, or experienced)